

T.C.
ONDOKUZ MAYIS ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
TARİH ANA BİLİM DALI

SOVYET SİSTEMİ'NİN KURULUŞ DÖNEMİNDE KAZAN
TATARLARININ KİMLİK MESELELERİ

Yüksek Lisans Tezi

İlnur SHAIDULLIN

Danışman

Prof. Dr. Fahri SAKAL

SAMSUN
2022

TEZ KABUL VE ONAYI

İlnur SHAIDULLIN tarafından, **Prof. Dr. Fahri SAKAL** danışmanlığında hazırlanan “**SOVYET SİSTEMİ'NİN KURULUŞ DÖNEMİNDE KAZAN TATARLARININ KİMLİK MESELELERİ**” başlıklı bu çalışma, jürimiz tarafından 20.7.2022 tarihinde yapılan sınav sonucunda oy birliği ile başarılı bulunarak Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

	Unvanı Adı Soyadı Üniversitesi Ana Bilim/Ana Sanat Dalı	İmza	Sonuç
Başkan	Prof. Dr. Mehmet BEŞİRLİ Samsun Üniversitesi Tarih Ana Bilim Dalı		☒ Kabul ☐ Ret
Üye (Danışman)	Prof. Dr. Fahri SAKAL Ondokuz Mayıs Üniversitesi Tarih Ana Bilim Dalı		☒ Kabul ☐ Ret
Üye	Prof. Dr. Mucize ÜNLÜ Ondokuz Mayıs Üniversitesi Tarih Ana Bilim Dalı		☒ Kabul ☐ Ret

Bu tez, Enstitü Yönetim Kurulunca belirlenen ve yukarıda adları yazılı jüri üyeleri tarafından uygun görülmüştür.

ONAY

... / ... / ...

Prof. Dr. Ali BOLAT
Enstitü Müdürü

BİLİMSEL ETİĞE UYGUNLUK BEYANI

Hazırladığım Yüksek Lisans tezinin bütün aşamalarında bilimsel etiğe ve akademik kurallara riayet ettiğimi, çalışmada doğrudan veya dolaylı olarak kullandığım her alıntıya kaynak gösterdiğimi ve yararlandığım eserlerin Kaynaklar'da gösterilenlerden oluştuğunu, her unsurun enstitü yazım kılavuzuna uygun yazıldığını ve TÜBİTAK Araştırma ve Yayın Etiği Kurulu Yönetmeliği'nin 3. bölüm 9. maddesinde belirtilen durumlara aykırı davranılmadığını taahhüt ve beyan ederim.

Etik Kurul Gerekli mi ?

Evet (Gerekli ise ekler kısmına ekleyiniz)

Hayır

İmza

20 /7/ 2022

İlnur SHAIDULLIN

TEZ ÇALIŞMASI ÖZGÜNLÜK RAPORU BEYANI

Tez Başlığı : SOVYET SİSTEMİ'NİN KURULUŞ DÖNEMİNDE KAZAN TATARLARININ KİMLİK MESELELERİ

Yukarıda başlığı belirtilen tez çalışması için şahsım tarafından 14.6.2022 tarihinde intihal tespit programından alınmış olan özgünlük raporu sonucunda;

Benzerlik oranı : % 11

Tek kaynak oranı : % 4 çıkmıştır.

İmza

20 /7/ 2022

Prof. Dr. Fahri SAKAL

ÖZET

SOVYET SİSTEMİ'NİN KURULUŞ DÖNEMİNDE KAZAN TATARLARININ KİMLİK MESELELERİ

İnur SHAIDULLIN

Ondokuz Mayıs Üniversitesi

Lisansüstü Eğitim Enstitüsü

Tarih Ana Bilim Dalı

Yüksek Lisans, Temmuz/2022

Danışman: Prof. Dr. Fahri SAKAL

Bu tezde Sovyet sisteminin kuruluş döneminde Kazan Tatarlarının kimlik meselesi incelenmiştir. Tezin amacı, Sovyet sisteminin kuruluş döneminde Kazan Tatarlarının kimlik meselelerini etkileyen siyasi süreçleri ele almaktır.

Tatar kimliğinin oluşumu uzun bir süreçte gerçekleşmiştir. Tatar aydınları ve din adamlarının ittifakı ile uzun yıllar süren gelişiminin sonucu olarak, bu kimlik oluşmuştur. Romanov Hanedanı'nın tahttan indirilmesi ve Şubat-Ekim devrimleri yeni gelişmelere yol açmıştır. Bu süreçte I. ve II. Bütün Rusya Müslümanları Kongresi önemli bir yere sahiptir. Ulusal hareketin sonuçlarını, İdil-Ural, Tatar-Başkurt Cumhuriyeti projelerinde ve Tatar Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nin uygulanmasında görebilmekteyiz. Sovyet hükümeti iktidarı kendi eline aldıktan sonra ulusal politika ön plana çıkmıştır. Sovyet hükümetinin ulusal politikasının uygulanması sırasında ortaya çıkan bir dizi etnokültürel ve etnopolitik sorunun ele alınması, Kazan Tatarlarının kimlik meselelerine daha fazla açıklık getirmektedir.

Tezimizin kaynakları içerisinde XIX. yüzyılın sonlarından XX. yüzyılın başlarına kadar farklı alanlardaki düşünce temsilcilerinin ve gazetecilerin çalışmaları ilk başta yer almaktadır. Bununla beraber kaynakların büyük bir kısmı tez, makale, kitap gibi akademik nitelikli çalışmalardan oluşmaktadır.

Tez, giriş ve müteakiben üç bölüm ve sonuç kısmından oluşmaktadır. Giriş bölümünde Tezin Konusu ve Problemi, Amacı ve Önemi, Kapsamı ve Sınırlılıkları, Yöntemi ve Kaynakları başlıklarına yer verilmiştir.

Birinci bölümde Tatar halkının kökeni ve İslamcılık, Türkçülük, Tatarcılık kavramları ele alınarak Tatar ulusal kimliğinin oluşumuna yer verilmiştir. İkinci bölümde 1917-1919 yılları arasında Tatar toplumunun siyasi hayatı çerçevesinde Birinci ve İkinci Bütün Rusya Müslümanları Kongresi ve Kazan Tatarlarının gerçekleştirilmemiş ulusal özerklik projeleri ortaya konulmuştur. Üçüncü bölümde ise Tatar ÖSSC'nin kuruluş süreci ve Bolşeviklerin Tatar Cumhuriyeti'nin ilk yıllarında izlediği ulusal politika değerlendirilmiştir.

Sovyet sisteminin kuruluş döneminde Kazan Tatarlarının kendi kimliğini koruma mücadelesi farklı aşamalardan geçmiştir. Bu yıllarda Rusya'da Tatarlar için hem zorluklar hem de fırsatlar sunan benzersiz bir rejim kurulmuştur.

Anahtar Sözcükler: Kazan Tatarları, Kimlik, Sovyet sistemi, Ulusal politika, Tatar Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti.

ABSTRACT

QUESTIONS OF IDENTITY OF THE KAZAN TATARS DURING THE FOUNDATION OF THE SOVIET SYSTEM

Ilnur SHAIDULLIN

Ondokuz Mayıs University
Institute of Graduate Studies

Department of History

Master, July/2022

Supervisor: Prof. Dr. Fahri SAKAL

In this thesis, the identity issues of Kazan Tatars in the establishment period of the Soviet system were analyzed. The thesis aimed to explore the political processes that affected the identity issues of Kazan Tatars during the establishment period of the Soviet system.

The formation of the Tatar nation and identity is a long process. As a result of many years of development of the national intelligentsia in alliance with entrepreneurs and clergy, a “political nation” has advanced. The overthrow of the Romanov Dynasty and the February-October revolutions led to new developments. In this process, the 1st and the 2nd All-Russian Muslim Congress has an important place. We can see the results of the efforts of the public figures of a strengthened nation in the projects of the Idil-Ural, Tatar-Bashkir Republic, and in the implementation of the Tatar Autonomous Soviet Socialist Republic. National politics gained a significant priority after the Soviet government came to power. Addressing various ethnocultural and ethnopolitical questions that arose during the Soviet government’s national policy implementation further clarifies the identity issues of Kazan Tatars.

The theoretical and journalistic works of the representatives of socio-political thought in the late XIX - early XX centuries are among the sources of our thesis. Most of the resources consist of academic studies such as theses, articles, and books. The thesis consists of an introduction, three chapters, and a conclusion. In the introduction, the titles of the thesis Subject and Problem, Purpose and Importance, Scope and Limitations, Method and Sources were given.

In the first part, the origin of the Tatar people and the concepts of Islamism, Turkism, and Tatarism were discussed, and the formation of Tatar’s national identity was considered. In the second part, the First and Second All-Russian Muslims Congress and the unrealized projects of national-regional autonomous entities within the framework of the political life of the Tatar community between 1917-1919 were presented. In the third part, the establishment process of the Tatar ASSR and the national policy followed by the Bolsheviks in the first years of the Tatar Republic were evaluated.

Conclusively, we can say that the struggle of Kazan Tatars to protect their identity during the establishment period of the Soviet system passed through different stages. During these years, a unique regime was established in Russia, which presented challenges and opportunities for the Tatars.

Keywords: Kazan Tatars, Identity, Soviet system, National policy, Tatar Autonomous Soviet Socialist Republic.

ÖN SÖZ VE TEŞEKKÜR

Kimlik, bir kişinin kendisi hakkındaki fikri, bireyin belirli bir gruba ait olduğunu, ulusal, dini, sosyal, profesyonel veya diğer özelliklerle birleştiğini anlamasıdır. Ulusal kimlik, ulusal paradigma temelinde oluşturulur ve çok bileşenlidir. Bu bileşenler arasında, yüzyıllar ve hatta bin yıllar boyunca oluşan ve ulus kimliğinin korunmasında önemli bir faktör olan tarihi geçmişin hatırası öne çıkmaktadır.

1917'nin devrimci olayları ve onları takip eden iç savaş, Rusya'nın siyasi manzarasını kökten değiştirmiştir. Bu dönemde Tatarlar hızla değişen dünyada yerlerini alabilmek için kendi devletlerini yeniden canlandırma fırsatı bulmuşlardır. 1918'de İdil-Ural Devleti'nin ilanı, ulusal devlet kurmaya yönelik ilk girişimdi. Bu proje başarısız olmasına rağmen, Tatar halkının siyasi liderlerinin ideolojik mücadelesi Tatar Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nin kurulmasına yol açmıştır. O dönemin siyasi olayları bugünkü Tatar ulusunun şekillenmesine yardımcı olan bir dönüm noktası olmuştur.

Sovyet sisteminin kuruluş döneminde Kazan Tatarlarının kimlik meselelerini etkileyen siyasi süreçleri ele almak ve Tatar halkının kimliğini daha iyi anlayabilmek amacıyla, böyle bir çalışmanın yararlı olacağına karar verdik.

Sovyet dönemi, lisans yıllarımdan beri bende merak uyandırmış ve araştırmaya sevk etmiştir. Konu ile ilgili fikirlerimin oluşması, organize olması yavaşça, sabırla ve tefekkürle oldu.

Tezimizin konusunun belirlenmesinden sonuçlanmasına kadar yardımlarını esirgemeyen danışmanım Prof. Dr. Fahri SAKAL'a teşekkürü bir borç bilirim. Ayrıca çalışmalarım sırasında her türlü desteğini esirgemeyen aileme şükran borçluyum.

Ilnur SHAIDULLIN

İÇİNDEKİLER

TEZ KABUL VE ONAYI	i
BİLİMSEL ETİĞE UYGUNLUK BEYANI	ii
TEZ ÇALIŞMASI ÖZGÜNLÜK RAPORU BEYANI	ii
ÖZET	iii
ABSTRACT	iv
ÖNSÖZ VE TEŞEKKÜR	v
İÇİNDEKİLER	vi
SİMGELER VE KISALTMALAR	vii
1. GİRİŞ	1
1.1. Araştırmanın Konusu ve Problemi	1
1.2. Araştırmanın Amacı ve Önemi	2
1.3. Araştırmanın Kapsamı ve Sınırlılıkları	3
1.4. Araştırmanın Yöntemi ve Kaynakları	3
2. TATAR ULUSAL KİMLİĞİNİN OLUŞUMU	6
2.1. Ulus Kavramı ve Tatar Halkının Kökeni	6
2.2. İslamcılık, Türkçülük ve Tatarcılık - Tatarların Ulusal Bilincinin Bileşenleri	11
3. 1917-1919 YILLARI ARASINDA TATAR TOPLUMUNUN SİYASİ HAYATI	19
3.1. Tatar Ulusal Hareketi	19
3.1.1. Birinci Bütün Rusya Müslümanları Kongresi	22
3.1.2. İkinci Bütün Rusya Müslümanları Kongresi	27
3.2. Kazan Tatarlarının Gerçekleştirilmemiş Ulusal Özerklik Projeleri.....	30
3.2.1. Galimcan Şaraf'ın İdil-Ural Projesi ve Onu Hayata Geçirme Girişimi.....	30
3.2.2. Tatar-Başkurt Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti Kurma Fikri	36
4. TATAR ÖZERK SOVYET SOSYALİST CUMHURİYETİ'NİN KURULUŞU VE BOLŞEVİKLERİN POLİTİKASI	43
4.1. Tatar Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nin Kuruluşu: Tatar Milli Aydınlarının Egemenlik Fikirleri ile Tatar Cumhuriyeti Arasındaki Benzerlikler ve Farklılıklar.....	43
4.2. Tatar Cumhuriyeti'nin Ulusal Politikasına Genel Bir Bakış: Dil, Eğitim, Din.....	48
5. SONUÇ	53
KAYNAKÇA	56
ÖZ GEÇMİŞ	60

SİMGELER VE KISALTMALAR

C.	: Cilt
çev.	: Çeviren
der.	: Derleyen
haz.	: Hazırlayan
KOMUÇ	:Komitet Çlenov Uçreditelnogo Sobraniya (Kurucu Meclis Üyeleri Komitesi)
KUVŞ	:Kollegiya po Osuşestvleniyu Uralo-Voljskogo Ştata (İdil-Ural Devletini Oluşturma Kurulu)
NKVD	:Narodniy Komissariat Vnutrennih Del (İçişleri Halk Komiserliği)
OMDS	:Orenburgskoye Magometanskoye Duhovnoye Sobraniye (Orenburg Müslüman Dini Meclisi)
RKP (B)	:Rus Komünist Partisi (Bolşevikler)
RSFSR	:Rusya Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyeti
S.	: Sayı
s.	: Sayfa
SBKP (B)	:Sovyetler Birliği Komünist Partisi (Bolşevik)
ss.	:Sayfadan sayfaya
SSCB	:Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
Tatar ÖSSC	:Tatar Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti
vb.	:Ve benzeri

1. GİRİŞ

1.1. Araştırmanın Konusu ve Problemi

Kimlik meselesi, modern toplum yaşamının tüm yönlerini kapsar. Bir halkın kimliğini iktidar tarafından yürütülen ulusal politika oluşturmaktadır. Bugünkü Rusya'nın ulusal politikası anayasal olarak düzenlenmiş bir hükme dayanmaktadır. Bu haklar şunları içerir: ana dillerinde eğitim alma hakkı, kendi medyasını oluşturma hakkı, gelenekleri ve yaşam biçimini koruma hakkı, vb. Başka bir deyişle, en yüksek yasaya göre devlet, halkların kültürlerini korumalarına ve geliştirmelerine izin vererek, insanlar için eşit sosyal ve politik koşullar yaratmalıdır.

Tatar kimliğinin oluşumu uzun bir süreçte gerçekleşmiştir. XX. yüzyılın başında Tatar halkı için ekonomik ve endüstriyel gelişmelerle beraber halkın benlik bilincinde de önemli değişiklikler meydana gelmiştir. Bu sırada Tatarlık şuuru güçlenmiş ve egemenliğin yeniden canlandırılması fikirleri ortaya çıkmıştır. Tatar kimliğinin güçlenmesi Rusya, Türk ve Müslüman dünyasında Tatarların yeri ve rolü ile ilgili tartışmaları güçlenmiştir.

İki yüzyıl boyunca İdil-Ural bölgesinde Tatarlığın yanısıra dini zihniyetin de güçlü konumu nedeniyle "Müslüman ulusu" oluşmuş ve XX. yüzyılın başında bile "Müslüman" kavramı etnik ad olarak kullanılmıştır.

Şihabüddin Mercani ve Kayyum Nasırı gibi önde gelen kişiler etnisiteye dayalı bir ideolojinin oluşumuna katıldılar. Mercani, kendisini Tatar olarak tanımlama ihtiyacı hakkında ilk konuşanlardan biriydi ve tarihsel öz farkındalığın oluşumuna büyük katkı sağladı. Kayyum Nasırı, Tatar ulusu kavramının ilk yorumunu yapmış ve halkın kökeni, bölge topluluğu, devlet, kültür ve dili Tatar ulusunun özellikleri olarak belirlemiştir.

XX. yüzyılın başında, Tatar kültürü yavaş yavaş dini bir kavramdan eğitimsel bir kavrama geçmeye başlamıştır. Bu temelde, güçlü bir eğitim hareketi oluşturulmuştur.

Bütün bunlar ulusun siyasi gelişimi için bir "köprü başı" haline gelmiştir. Bu dönemde Tatar halk figürleri, Tatar ulusunun gelişiminde yeni bir aşamaya işaret eden Tüm Rusya Müslüman Partisi "İttifak el-Müslimin"i kurmuşlardır.

Romanov Hanedanı'nın tahttan indirilmesi ve Şubat-Ekim devrimleri yeni gelişmelere yol açmıştır. Bu süreçte I. Bütün Rusya Müslümanları Kongresi ve II. Bütün Rusya Müslümanları Kongresi önemli bir yere sahiptir. Ulusal hareketin tanınmış faaliyet adamlarının çabalarının sonuçlarını, İdil-Ural, Tatar-Başkurt Cumhuriyeti projelerinde ve Tatar Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nin uygulanmasında en iyi bir şekilde görebilmekteyiz.

Bizim araştırmamızın problemi, Sovyet sisteminin kuruluş döneminin, yani Şubat Devrimi'nden Tatar ÖSSC'nin ilk yıllarına kadar geçen sürecin tarih yayınlarına ve arşiv bilgilerine dayanarak ayrıntılı incelenmesidir. Sovyet hükümetinin ulusal politikasının uygulanması sırasında ortaya çıkan bir dizi etnokültürel ve etnopolitik sorunun ele alınması, Kazan Tatarlarının kimlik meselelerine daha fazla açıklık getirmektedir.

1.2. Araştırmanın Amacı ve Önemi

Tezimizin amacı, Sovyet sisteminin kuruluş döneminde Kazan Tatarlarının kimlik meselelerini etkileyen siyasi süreçleri ele almaktır. O dönemin siyasi olayları sadece Sovyetler Birliği tarihini etkilemekle kalmamış, aynı zamanda bugünkü Tatar ulusunun şekillenmesine yardımcı olan bir dönüm noktası olmuştur. Bu çerçevede konumuzun bir parçası olan Tatar ulusal kimliğinin oluşumuna, 1917-1919 yılları arasında Tatar toplumunun siyasi hayatına da yer verilmiş ve Tatar Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nin kuruluş süreci ortaya konulmuştur. Böylece Tatar halkının egemenliğini ve kimliğini etkileyen en önemli siyasi süreçler ele alınmıştır. Bu kapsamda Bolşeviklerin Tatar Cumhuriyeti'nin ilk yıllarında izlediği ulusal politika da araştırılmıştır.

Tezimizin özgün değeri ve en önemli farklılığı, daha önce bu konu hakkında müstakil bir çalışmanın yapılmamış olmasıdır. Yaptığımız çalışmada Sovyet sisteminin kuruluş döneminde gerçekleşen siyasi olaylar ile birlikte Tatar ulusal kimliğinin oluşumu da önemli yer tutmaktadır. Böylece Tatar ulusal kimliğini ve siyasi süreçleri bir araya getirerek o dönemin eğitimcilerini ve sorunlarını daha iyi tanıma imkanı olmuştur.

Yine bu çalışmada dağılık, politik olarak hareketsiz bir halkın kendi özerkliğine sahip, tek bir ulusa dönüşme süreci analiz edilmiştir. İlk kez 1917-1920 yıllarında Tatar egemenlik projelerinin ulus ve kimlik oluşumu süreci bağlamındaki

rolü ön plana çıkarılmıştır. Dolayısıyla bu durum tezimizin özgün değerini arttıran önemli unsurlardan birisidir.

1.3. Araştırmanın Kapsamı ve Sınırlılıkları

Tezimizin kapsamını, Kazan Tatarları'nın ulusal kimliğinin oluşumu, 1917-1919 yılları arasında Tatar toplumunun siyasi hayatı, Tatar Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nin kurulması ve Bolşeviklerin ulusal politikası gibi konular oluşturmaktadır. Ayrıca I. ve II. Bütün Rusya Müslümanları Kongresi ve Kazan Tatarlarının gerçekleştirilmemiş ulusal özerklik projeleri ortaya konulmuştur.

Bu çalışma, Şubat devriminden Tatar Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nin ilk yıllarına kadar olan dönemi kapsamaktadır. Öz farkındalıklarının artması ve ülkedeki çözülmemiş milli meselenin yol açtığı sosyo-politik hareketler, Tatar halkının ulusal kimliğini gösterme çabasıydı. Böylece, bu dönem Tatar halkının tarihindeki en olaylı sosyo-kültürel ve siyasi olaylardan biri olarak nitelendirilmektedir.

Çalışmanın bölgesel kapsamı, Tatar Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti veya bugünkü Tataristan toprakları ile sınırlıdır. Bunun nedeni, bu bölgede çok sayıda Kazan Tatarlarının yaşıyor olmasıdır.

1.4. Araştırmanın Yöntemi ve Kaynakları

Tezimizde tarih araştırmalarındaki klasik nitel araştırma yöntemleri kullanılmıştır. Veri toplama araçlarından doküman yöntemine dayalı olarak, araştırılması hedeflenen olgular hakkında bilgi içeren yazılı materyallere ulaşip verilerin analizi yapılmıştır. Analiz yöntemi, sentez, tanımlayıcı gibi genel bilimsel yöntemlerin kullanılması, araştırma konusunun nesnel gelişim kalıplarını ve özelliklerini tanımlamayı mümkün kılmıştır.

Kaynak taraması Tataristan Cumhuriyeti Devlet Arşivi'nde başlamıştır. Tataristan Cumhuriyeti Devlet Arşivi'nde bulunan belgelerde Sovyet devleti tarafından yapılan faaliyetleri açık bir şekilde görebilmekteyiz. Arşiv, parti liderlerinin raporları, büro belgeleri ve süreli yayın materyaller içermektedir.

Tezimizin kaynakları içerisinde XIX. yüzyılın sonlarından XX. yüzyılın başlarına kadar farklı alanlardaki düşünce temsilcilerinin ve gazetecilerin çalışmaları

ilk başta yer almaktadır. Şihabüddin Mercani¹, Mollanur Vahidov², Mirsaid Sultan Galiev³, Ayaz İshaki⁴ eserlerinde Tatar halkının tarihi temellerini göz önünde bulundurarak özerklik kurma ve ulusal kimliği koruma konusunda görüş ve düşüncelerini dile getirmişlerdir.

Bu çalışmadaki kaynakların büyük bir kısmı tez, makale, kitap gibi akademik nitelikli çalışmalardan oluşmaktadır. Literatür taraması ise Kazan Federal Üniversitesi Kütüphanesi ve Tataristan Cumhuriyeti Ulusal Kütüphanesi'nde yapılmıştır.

Bu konudaki önemli çalışmalardan biri, Tatar göçünün en büyük ideologlarından biri olan T. D. Davletshin'in "Sovetskiy Tatarstan: Teoriya i Praktika Leninskoy Natsionalnoy Politiki"⁵ (Sovyet Tataristan'ı: Lenin'in Etnik Politikasının Teorisi ve Pratiği) adlı çalışmasıdır. Kitapta, 1920'lerde Komünist Partisi'nin ulusal politikası çerçevesinde uygulanan ulus cumhuriyet inşasının ayrıntılı bir resmi sunulmaktadır. Cumhuriyetin özerk haklarının uygulanması için yerel liderliğin mücadelesi sorununun formülasyonu, bu çalışmanın başarılarından biridir.

Ünlü tarihçi Nadir Devlet "1917 Ekim İhtilali ve Türk-Tatar Millet Meclisi (İç Rusya ve Sibiry Müslüman Türk - Tatarlarının Millet Meclisi 1917-1919)"⁶ ve "Millet ile Sovyet Arasında: 1917 Ekim Devriminde Rusya Türklerinin Varoluş Mücadelesi"⁷ adlı eserlerinde 1917-1919 yıllarında Tatar toplumunun siyasi yaşamını, özellikle Birinci ve İkinci Bütün Rusya Müslümanları Kongresi'ni ayrıntılı olarak ele almıştır. Bununla birlikte, yazar, XX. yüzyılın başlarında Rusya'daki Türk halklarının ulusal hareketlerinin temel sorunlarını vurgulamaya çalışmakta ve aynı zamanda liberal ve radikal siyasi örgütlenmeler hakkında değerli bilgiler sunmaktadır.

¹ Sh. Marjani, *Mustafad al-Ahbar fi-Ahvali Kazan va Bulgar*, C. I, Tip. Dombrovskogo, Kazan 1977.

² M. Vakhitov, *Izbrannoye: Stat'i, Rechi, Pisma, Dokumenti*, haz. R. I. Nafigov, Tatar. Knij. Izdat., Kazan 1967.

³ Mirsaid Sultan Galiev, *Stat'i, Vistupleniya, Dokumenti*, haz. I. G. Gizatullin, Tatar. Knij. Izdat., Kazan 1992.

⁴ G. Iskhaki, *Idel-Ural*, haz. R. Khakim, KAMAZ, Naberejniye Chelni 1993.

⁵ T. D. Davletshin, *Sovetskiy Tatarstan: Teotiya i Praktika Leninskoy Natsionalnoy Politiki*, Our Word, London 1974.

⁶ Nadir Devlet, *1917 Ekim İhtilali ve Türk-Tatar Millet Meclisi (İç Rusya ve Sibiry Müslüman Türk - Tatarlarının Millet Meclisi 1917-1919)*, Özener Matbaası, İstanbul 1998.

⁷ Nadir Devlet, *Millet ile Sovyet Arasında: 1917 Ekim Devriminde Rusya Türklerinin Varoluş Mücadelesi*, Başlık Yayın Grubu, İstanbul 2011.

M. K. Mukharyamov'un "Oktyabr i Natsionalno-Gosudarstvennoe Stroitelstvo v Tatarii (Oktyabr 1917-1920 gg.)"⁸ (Tatarya'da Ekim ve Ulus-Devlet İnşası (Ekim 1917-1920)) monografisi, Tataristan'da ulus-devlet inşası üzerine yapılan araştırmaların sonucudur. Yazar, bu olayları Ekim Devrimi ile yakından ilişkilendirmektedir.

A. Yu. Khabutdinov eserlerinde⁹, XX. yüzyılın başında Tatar toplumunun çeşitli siyasi güçlerinin yoğun siyasi faaliyetlerine dikkat etmiştir. Yazar, Türk-Tatar ulusunun kültürel ve ulusal özerkliğinin kurucusu olan Sadri Maksudi'nin faaliyetlerini analiz ederek, Maksudi'nin dini özerkliğin modern bir ulus yaratamayacağına inandığı sonucuna varmıştır. Maksudi daha sonraki yıllarda milliyet duygusunun esaslarını değerlendiren çalışmalar da yapmıştır.¹⁰

Ulusun gelişme teorisi, D. M. İskhakov tarafından "Problemi Stanovleniya i Transformatsii Tatarskoy Natsii"¹¹ (Tatar Ulusunun Oluşumu ve Dönüşümü Sorunları) monografisinde ele alınmaktadır. Monografi, Tatarlar arasında ulusal tipte yeni bir topluluk oluşumu sorununun araştırılmasına yönelik yeni yaklaşımların geliştirilmesine, Tatarların tarihini yeniden düşünmeye ve Tatar tarihinin önemli yönlerini analiz etmeye odaklanmaktadır.

⁸ M. K. Mukharyamov, *Oktyabr i Natsionalno-Gosudarstvennoe Stroitelstvo v Tatarii (Oktyabr 1917-1920 gg.)*, Nauka, Moskva 1969.

⁹ A. Yu. Khabutdinov, *Organi Natsionalnoy Avtonomii Tyurko-Tatar Vnutrenney Rossii i Sibiri v 1917-1918 gg.*, Obchestvo Tatar Severnogo Regiona RF, Vologda 2001.

¹⁰ S. Maksudi Arsal, *Milliyet Duygusunun Sosyolojik Esasları*, Ötüken Yayınları, İstanbul 2018.

¹¹ D. M. İskhakov, *Problemi Stanovleniya i Transformatsii Tatarskoy Natsii*, Izdat. Master Layn, Kazan 1997.

2. TATAR ULUSAL KİMLİĞİNİN OLUŞUMU

2.1. Ulus Kavramı ve Tatar Halkının Kökeni

Bugün “kimlik” kavramı, tüm beşeri bilimlerin temsilcileri arasında bir tartışma konusu haline gelmiştir. Kapsamlı bir çalışma için etno-ulusal kimliğin ve “ulus”, “etnos” gibi anahtar kavramların analiz edilmesi gerekmektedir. Modern bilimde ulusun tanımında iki kavram önemli yer almaktadır: etatik (sivil), etnik (etnonasyon).¹²

Etatizm kavramı (sivil ulus), milletlerin ortaya çıkışını devletlerin oluşumuna bağlar ve devleti sivil bir ulus oluşumunun temeli olarak görür. Thomas Hobbes “ulus” kavramını ilk kez XVII. yüzyılın sonlarında bir eserinde kullanmıştır. Bildiğimiz gibi toplum sözleşmesi teorisinin kurucusu, milletlerin devletle birlikte ortaya çıktığına inanmıştır. Bu teori, bazı değişikliklerle, Fransız Aydınlanmasının ideologları tarafından da benimsenmiştir (Voltaire, Jean-Jacques Rousseau, Anne Robert Jacques Turgot, Denis Diderot). Böylece D. Diderot, ulusun bir tanımını vermese de ulusu “halk” kavramıyla özdeşleştirmeye çalışmıştır. İlk kez bir ulusun etatik teorisi çerçevesinde tanımı, “ulusun tüm vatandaşların toplamı” olduğuna inanan Claude Adrien Helvetius tarafından 1773 yılında yapılmıştır.¹³

Rus biliminde, sivil bir ulus şeklinde sivil kimlik fikri, XX. yüzyılın 90’larında V.A. Tishkov tarafından geliştirilmeye ve yaygın olarak tanıtılmaya başlanmıştır. Tishkov’a göre, bir kişinin tek bir sivil bilince sahip olması gerekir, etnik öz kimlik ise farklı olabilir.¹⁴ İlk başta olumsuz algılanan sivil bir ulus fikri, hem bilim camiasında hem de Rusya’nın kamu bilincinde yavaş yavaş geniş etkiler kazanmıştır.

Sivil ulus kavramının uygulanması, hakim olan (en çok sayıda) etnik topluluğun dilinin ve kültürünün diğer etnik toplumlara göre baskın hale gelmesi anlamına gelir. Siyasi hak ve özgürlüklerini korusa da, zaman içerisinde itibari etnik topluluk tarafından asimile edilirler. Benzer şekilde, Batı Avrupa ulusları, Kuzey Amerika ve Avustralya’daki yerleşim kolonilerindeki ulusların yanı sıra İspanya ve

¹² V. A. Tishkov, *Etнологиya i Politika*, Nauka, Moskva 2001, ss. 235-236.

¹³ C. A. Helvetius, *Sochineniya*, C. II, çev. Kh. N. Momdjan, Misl, Moskva 1977, s. 378.

¹⁴ V. A. Tishkov, *Ocherki Teorii i Politiki Etnichnosti v Rossii*, Institut Entsiklopedii i Antropologii RAN, Moskva 1997, s. 123.

Portekiz kolonilerindeki ve Latin Amerika'daki uluslar ortaya çıkmıştır (bu bağlamda vatandaşlık ve ulus kavramları eş anlamlıdır).¹⁵

İkinci kavram - etnonasyon veya kültürel ulus kavramı, ortak bir tarihe, kültüre, dile ve kimliğe sahip insanların etnososyal topluluğu olarak yorumlanır. Modern anlayışa yakın bir anlamda “ulus” terimi, XIX. yüzyılın ortalarında Avrupa merkezileşmiş devletlerinin, modern çağın sanayi toplumlarının oluşumu döneminde kullanılmaya başlanmıştır. Bu dönemde “ulus” kavramı, ulusların oluşumuna ilişkin “Alman” veya “etnik” teorisini geliştiren Alman filozofların ve sosyologların dikkatini çekmeye başlamıştır. Georg Wilhelm Friedrich Hegel ve Johann Gottfried Herder bu teorinin kurucuları olarak kabul edilir. Alman sosyolog Max Weber, “uluslar”ın işaretlerini belirlemeye çalışmıştır. Dilin, dinin, geleneklerin, tarihi kaderlerin birliğini ve kendi devletlerini yaratma arzusunu vurgulamıştır.¹⁶

Daha sonra, “etnik teori” Rus sosyal demokrasisi ve ardından ona sosyal sınıf yönelimi veren Bolşevikler tarafından benimsenmiştir. Etnik kavram, V. Lenin ve J. Stalin’in ulusal politikasının temelini oluşturmuş ve bir tanım şeklini almıştır: “Ortak bir kültürde tezahür eden ortak bir dil, bölge, ekonomik yaşam ve psikolojik yapı temelinde oluşan, tarihsel olarak oluşturulmuş, istikrarlı bir insan topluluğudur”.¹⁷

XX. yüzyılda Avusturya-Macaristan, Osmanlı ve Rus imparatorluklarının dağılması sırasında “ulusların kendi kaderini tayin hakkı” doktrinine dayalı olarak yayılmıştır. Örneğin, Sovyetler Birliği çok uluslu bir devlet olarak kurulmuştur. Sonuç olarak, birçok etnonasyon ortaya çıkmış, ancak bu, ulusal kimlikle örtüşmeyen ortak Sovyet kimliğini ortadan kaldırmamıştır.

Genel olarak dünya biliminde “ulus” kavramının birçok tanımı vardır. Bu kavrama şöyle bir açıklama versek doğrudur: Ulus - öz bilince, ortak iradeye, kültüre (dil, din) sahip olan, tek ve amaçlı bir kolektif eyleme muktedir olan bir topluluktur. Böyle bir topluluğun içinde, ulusun temel ihtiyaçlarının korunmasını ve geliştirilmesini sağlayan ulus devlet vardır.¹⁸

Tatar ulusunun oluşumuna bakarsak, XIX. yüzyılın ikinci yarısından beri bu konu bilim adamlarının dikkatini çekmektedir. Tatar halkının kökeni teorilerinde

¹⁵ Tishkov, *Etnologiya i Politika*, s. 249.

¹⁶ I. Gerder, *Idei k Filosofii İstorii Chelovechestva*, Nauka, Moskva 1977, s. 474.

¹⁷ I. V. Stalin, *Sochineniya*, C. II, Gos. Izdat. Polit. Litr., Moskva 1954, s.297.

¹⁸ V. A. Tishkov, “Etnicheskiy Faktor i Noveyshaya Istoriya Gosudarstvennoy Etnopolitiki v Rossii”, *Vestnik Rossiyskoy Natsii*, S. 6, 2009, s. 61.

ulusal kimlik sorunu, Tatar bilim adamlarının çalışmalarında yoğun bir şekilde geliştirilmiştir (R.G. Fakhrutdinov, D.M. İskhakov, A.N. Yuzeev, R.S. Khakimov, I.L. İzmailov, R.R. Fakhrutdinov).

Konuyu daha iyi anlamak için Tatar halkının kökeni teorisinin sınıflandırmasına da bakmamız gerekmektedir.

Bulgar (Bulgaro-Tatar) teorisi, İdil Bulgar döneminin (IX-XIII. yüzyıllar) Tatar halkının etno-politik tarihindeki ana dönem olduğu konumundan hareket eder. Bulgar bileşeni, modern Tatarların kültür ve dilinin oluşumunda ve halkın etnokültürel özelliklerinde ana unsurdu. Bu teorinin destekçileri, Altın Orda'nın Tatar halkının etnopolitik tarihindeki rolünü en aza indirmektedir. Kazan Tatarlarının kökeninin Bulgar temeli, maddi ve manevi kültür hakkında birikmiş tüm verilerle doğrulandığına inanılmaktadır. Kazan Hanlığı'nın devlet kültüründe göçebe kültürü değil, İdil Bulgar Devleti'nin yerleşik tarım ve şehir kültürü devam etmektedir. Bulgar ve Kazan-Tatar ekonomilerinin ve kültürünün devamlılığı şehircilik, anıtsal mimari ve savunma mimarisinde izlenebilir. Bu kültürlerin yakınlığı el sanatları ve halk sanatı dallarında ortaya çıkar. Bu teoriye göre, Kazan Tatarlarının oluşumunun temeli İdil Bulgarlarıydı. İdil Bulgar Devleti ise Tatar halkının milli egemenliğinin temelidir.¹⁹

Bulgar teorisinin teorik temeli, 1920'lerde M.G. Khudyakov²⁰ ve N.N. Firsov'un²¹ çalışmalarında atıldı. Tatar ulusal tarihçiliği geleneğinin temsilcileri, XIX. yüzyılın sonunda, Tatar halkının tarihindeki ana unsurlardan biri olarak Bulgar bileşeni hakkında yazmışlardır. Şihabüddin Mercani "Gilalat Az-zaman fi Tarih Bulgar ve Kazan", "Vafiyat al-aslaf" ve "Müstefad al-Ahbar fi Ahval-i Kazan ve Bulgar" adlı eserlerinde yazılı kaynakları ve arkeolojik verileri kullanarak, Kazan Tatarları ve İdil Bulgarlarının kültürlerinin devamlılığını kanıtlamaya çalışmıştır.²² Mercani, Bulgarları "Beznen Bolgarlar" olarak adlandırıyor ve Türkçeye çevrildiğinde "Bizim Bulgarlarımız" anlamına geliyor. Bulgarları Türk kabilesine

¹⁹ R. R. Fakhrutdinov, "Problemi Formirovaniya Tatarskoy Narodnosti v Sovremennoy Istoricheskoy Nauke", *Islam i Etnicheskaya Mobilizatsiya: Natsional'niye Dvijeniya v Tyurkskom Mire*, Moskva 1998, s. 93.

²⁰ M. Khudyakov, *Ocherki po Istorii Kazanskogo Hanstva*, Gos. Izdat, Kazan 1923, s. 318.

²¹ N. N. Firsov, *Chteniya po Istorii Srednego i Nijnego Povoljya*, Chuvashskiy Otd. pri Nar. Kom. po Delam Natsionalnostey, Kazan 1919, s. 60.

²² Sh. Marjani, *Mustafad al-Ahbar fi-Ahvali Kazan va Bulgar*, C. I, Tip. Dombrovskogo, Kazan 1977; *Vafiyat al-Aslaf va Tahiyat al-Ahraf (Podrobnnee o Predshestvennikah i Privetstvii Potomkam)*, İman, Kazan 1999; "Ocherk Istorii Bolgarskogo i Kazanskogo Tsarstv", *Trudi IV Arkheologicheskogo S'ezda v Rossii*, Kazan 1884, ss. 40-58.

bağlamıştır. Eserlerinde Bulgar dilinin Türkçe konuşan Hazarların diliyle benzerliği hakkında el-İstahri ve İbn Havkal'ın bilgisine atıfta bulunan bilim adamı, Bulgar diline Türkçe diyor.²³

XVIII. ve XIX. yüzyıl Rus tarihçiliğinin temsilcileri de, Bulgar kültürü ile Kazan Tatarları arasındaki yakın bağlantı hakkında yazmışlardır (P.I. Rychkov, G.F. Miller, H.M. Fren, V.V. Grigoriev, S.M. Shpilevsky, V. Ragozin).

1946'dan beri, Kazan Tatarlarının etnogenezi ile ilgili olan SSCB Bilimler Akademisi'nin bilimsel oturumundan sonra, Sovyet döneminde Bulgar teorisi aslında resmi statü almıştır. Bu oturum kararını, 1944 tarihli "Devlet ve Tatar Parti Teşkilatında Kitleysel-Politik ve İdeolojik Çalışmaları İyileştirmeye Yönelik Tedbirler" kararını desteklemiştir. Sovyet hükümeti tarafından Altın Orda'nın Tatar halkının tarihindeki rolü olumsuz değerlendirilmiştir.²⁴

Sonraki yıllarda, 90'lara kadar Bulgar teorisi, A.P. Smirnov, L.Z. Zalyay, H.G. Gimadi, N.F. Kalinin, G.V. Yusupov, T.A. Trofimova, A.Kh. Halikov, M.Z. Zakiev, A.G. Karimullin, S.Kh. Alishev, F.Kh. Valeev, kısmen R.G. Fakhrutdinov ve son zamanlarda A.K. Salmin gibi bilim adamları tarafından aktif olarak geliştirildi. Genel olarak, bu araştırmacılar sayesinde, Rus tarihçiliğinde Bulgar teorisi bilimsel bir kavram biçimini almıştır.

Bir sonraki Moğol (Moğol-Tatar) teorisidir. Tatar halkının kökenine ilişkin bu teori, XIII. yüzyılda göçebe Moğol-Tatar kabilelerinin Doğu Avrupa'ya göçü hipotezine dayanmaktadır. Kıpçaklarla karışarak Tatar halkının etnik temelini, kültürünü ve devlet yapısını oluşturmuşlardır. Bu teorinin kökenleri yabancı ve Rus tarihçiliğinde aranmalıdır. Bu teori, N.İ. İlminsky, N.İ. Ashmarin ve V.F. Smolin'in çalışmalarında aktif olarak geliştirilmiştir.²⁵

Rus tarihçiliğinde, Moğol-Tatar istilasından bu yana, Türk halklarının tüm temsilcileri geleneksel olarak tek bir adla adlandırılmıştır - Tatarlar. Çoğu zaman, böyle bir gelenek, Orta Avrupa nüfusunun yanı sıra Ortodoks Rus nüfusunun

²³ M. Kh. Yusupov, *Shigabuddin Mardjani Kak Istorik*, Tatar. Knij. Izdat, Kazan 1981, s. 103.

²⁴ L. A. Khalilova, "Sovetskaya Vlast' i Istoriko-Kul'turnaya Pamyat' Tatar v 1920-1940-gg.: k Voprosu Politiki Regulirovaniya Natsional'noy Istoriografii v Ramkah Inregratsionnoy Praktiki Gosudarstva", *Kulturnaya Pamyat' i Kulturnaya Identichnost': Materiali Vserossiyskoy Nauchnoy Konferensii Molodih Uchenih*, Yekaterinburg, 25 Mart 2016, s. 368.

²⁵ R. G. Fakhrutdinov, "Zolotaya Orda i Tatari (o Proiskhojdenii Tatarskogo Naroda)", *Sluzhenie Istorii: Sbornik Statey*, der. A. G. Ivanov, S. II, Cheboksari 2008, s. 181.

bilinçaltında kalan en güçlü ortaçağ Müslüman imparatorluklarından biri olan Altın Orda'nın korkusuna tanıklık etmektedir.

XIX. yüzyılın sonunda - XX. yüzyılın başında “ulusların kendi kaderini tayin hakkı” fikrinin popülerleşmesi sayesinde, Moğol teorisi yeniden canlanmıştır. Bu teorinin gelişimine en dikkate değer katkılardan biri Ahmed Zeki Velidi tarafından yapılmıştır. Tarihçinin bakış açısına göre, Cengiz Han ve torunları tarafından yönetilen Moğollar, siyasi iradeleriyle, yalnızca Avrasya'da bulunan tüm Türkleri tek bir imparatorluk içinde birleştirmeyi değil, aynı zamanda İslam'ın desteğinden dolayı Türk kültürünün ve dilinin daha da gelişmesi için temel oluşturmuşlardır.²⁶

Türk-Tatar teorisi, Türk-Tatar köklerinin birliğinden ve modern Tatar halkının çok bileşenli doğasından kaynaklanmaktadır. Bu çok bileşenli doğa, Tatar halkının etnopolitik tarihinin, egemenliğinin erken (erken Hun dönemi, Göktürk Kağanlığı, Kimek Kağanlığı, Hazar Kağanlığı, Büyük Bulgar Hanlığı, İdil Bulgar Devleti), yüksek (Altın Orda) ve geç (Kazan Hanlığı ve Altın Orda sonrası diğer Tatar devletleri) Orta Çağların tüm dönemlerinden geçtiği anlamına gelmektedir.²⁷

Türk-Tatar dünyasının kültürel ve tarihi birliği kavramı, Tatarların yeni ideolojisi - Tatar ulusal kimliğinin ideolojisi çerçevesinde oluşturulmuştur. Bu paradigma Şihabüddin Mercani, Ayaz İshaki, Abdullah Tukay, Hadi Atlasi ve diğerlerinin faaliyetleri sayesinde inşa edilmeye başlanmıştır.

Ulus konusuna devam ederek şunu da ekleyebiliriz: Ulus, tarihsel gelişim sürecinde oluşmuş tek bir psiko-kültürel (gelenekler, dini inançlar) duruma sahip tek bir dili kullanan etno-tarihsel bir topluluktur. Aynı zamanda, birleşik kolektif düşünceyi ve amaçlı sosyal eylemi sağlayan ulusal bir kimliğe sahiptir. Ulusun özü, toplumun sistemik değerlerinin korunmasını sağlayan devlet egemenliği arzusunda en açık şekilde ifade edilir.

Bir bireyin uyruğu kimliğine göre belirlenir. Kimlik, sürekli olarak hareket halinde olan ve biz/onlar karşıtlığı içerisinde bir öteki yaratılarak oluşturulan bir yapıyı ifade etmektedir. Ulusal kimlik de aynı şekilde bir kez oluşturulup bırakılan bir yapı olmayıp sürekli olarak yeniden inşa edilmektedir.

²⁶ A. G. Salikhov, *Nauchnaya Deyatelnost A. Validova v Rossii*, Gilem, Ufa 2001, ss. 68-69.

²⁷ Fahrutdinov, “Problemi Formirovaniya Tatarskoy Narodnosti v Sovremennoy Istoricheskoy Nauke”, s. 97.

Etnonasyonu oluşturan insanlar başka bir etnik topluluğa değil, buna ait olduklarının farkında olduklarında, her ulus tek bir ulusal kimliğin oluşumu ile karakterize edilir. Ulusal benlik bilinci çerçevesinde, belirli bir ulusun diğer uluslar arasındaki yerini yansıtan etno-tarihsel bir bireysellik (ortak dil, gelenekler ve davranış normları, ortak tarih ve kültür, günlük yaşam sembolleri) oluşur. Oluşan ulusal (etno-ulusal) öz bilinç, etno-tarihsel öz-tanımlamada sistem oluşturucu hale gelir ve bu ulusu diğerinden ayırır.²⁸

Geniş anlamda, kimlik, bir kişinin kendisi hakkındaki fikri, bireyin belirli bir gruba ait olduğunu, ulusal, dini, sosyal, profesyonel veya diğer özelliklerle birleştiğini anlamasıdır. Ulusal kimlik, ulusal paradigma temelinde oluşturulur ve çok bileşenlidir. Bu bileşenler arasında, yüzyıllar ve hatta bin yıllar boyunca oluşan ve ulus kimliğinin korunmasında önemli bir faktör olan tarihi geçmişin hatırası öne çıkarılmalıdır.

2.2. İslamcılık, Türkçülük ve Tatarcılık - Tatarların Ulusal Bilincinin Bileşenleri

Türkçülük ve Tatarcılık nispeten genç kavramlardır (XIX. yüzyılın sonu – XX. yüzyılın başı), ancak İslamcılığın bin dört yüz yıllık bir tarihi vardır. Tatar halkının ideolojisi olarak İslamcılık, Tatarların etnokültürel ve dini kimliklerinin özdeş olduğu zaman birkaç ana gelişim aşamasından geçmiştir. Bu aşamalar şunlardır: a) Bulgar-Tatarların resmi ideolojisi olarak İslamcılık (922–1552); b) Zulüm döneminde İslamcılık (1552–1788); c) Hem reformist hem de gelenekçilikle karakterize edilen İslamcılık (XVIII. yüzyılın sonları – 1917).

Bulgar-Tatar devletinin manevi temeli olan ilk aşamadaki İslamcılık, İslam'ın yaşam tarzını, geleneklerini ve kültürünü tanımlayarak toplumun tüm alanlarına yayılmasını ve nüfuz etmesini mümkün kılmıştır. Kazan Hanlığı'nda da Tatar toplumunun manevi yaşamında etnokültürel bileşenle özdeş olan din hakimdi. 1552'deki fetihden sonra, Tatar nüfusunun çoğunluğunun özelliği olan İslamcılık, halka, Rus halkı tarafından asimile edilmemek, bir etnos olarak korunma, sert Hıristiyanlaştırma politikasına direnme fırsatı vermiştir. Ancak XIX. yüzyılın sonunda ve XX. yüzyılın başında İslamcılık eski etkisini büyük ölçüde Tatar ulusunu

²⁸ Tishkov, *Etnologiya i Politika*, s. 121.

Müslüman kitesinden ayırmanın gerekli olduğuna inanan Tatarcılar sayesinde kaybetmiştir.²⁹

Bununla birlikte, İslamcılığın destekçileri arasında popüler Tatar liberal ilahiyatçıları Musa Carullah Bigi (1875–1949) ve Ziya Kamali (1873–1942) de vardı. Örneğin, Bigi şöyle yazmıştır: “Rusya’nın tüm Müslümanları, doğası, dili, edebiyatı, dini ve emelleri bakımından tek bir millettir.” Ayrıca, ulusallığı da inkar etmemiş ve şöyle devam etmiştir: “Ulusallık, din, gelenekler, tarih gibi özelliklerin bir birleşimidir. Ulusallık, kan birliğini, din birliğini, tarihi ve sosyal hayatın birliğini dikkate alır.”³⁰ Kamali, faaliyetinin yalnızca Rusya Müslümanlarının ulusal canlanmasına hizmet ettiğine inanarak aynı ruhla yazmıştır: “Biz Bolşevikler, Menşevikler, Kadetler değiliz, Müslümanız.”³¹

XIX.-XX. yüzyılların başındaki toplumsal ve siyasal düşüncenin bir başka akımı “Türkçülük”tür. Türkçülüğün kurucusu İsmail Gaspıralı’dır (Gasprinskiy) (1851-1914). Konsepti, Rusya’nın tüm Türk-Müslüman halklarından ortak bir Türk topluluğu yaratma fikrine dayanıyordu. Rusya’nın tüm Türk halkları için evrensel olan ortak bir Türk dili geliştirmiş ve yirmi yıl boyunca “Tercüman” gazetesini yayınlamıştır. Ana ideolojik sloganı “Dilde, fikirde, işte birlik”, Rusya İmparatorluğu’nun tüm Türk-Müslüman halklarının sosyokültürel ve siyasi birliği fikrini yansıtmaktadır. Modernleşme fikirleri ve İslam’a yeni bir yaklaşımla Gaspıralı, aslında Türkçülüğün daha da gelişmesinin temellerini atmıştır.³²

Genel Türk ideolojisinin iki çeşidi ayırt edilmelidir: Tatar ve Türk Türkçülüğü.

Tatar Türkçülüğü ideologları Fatih Karimi, Ahmethadi Maksudi, Cemal Validi, Rusya’da Türk-Müslümanların entegrasyonunda Kazan Tatarlarının özel rolünü vurgulamışlar ve hatta “Kazan Türkleri” terimini kullanmışlardır. Fatih Karimi, İdil-Ural bölgesini Türk dünyasının merkezi olarak görmüştür.³³ Aynı zamanda İslam ve sosyalizmin ilkelerinin birleşimi hakkında da yazmıştır: “İslam’ın temeli olan eşitlik,

²⁹ Fahrutdinov, “Problemi Formirovaniya Tatarskoy Narodnosti v Sovremennoy Istoricheskoy Nauke”, s. 89.

³⁰ Musa Bigiyev, “Azbuca Islama”, *Minaret*, S. 3, 2006, s. 30.

³¹ Z. Kamali, “Bayan al-Hakikat”, *Bashkort*, 29 Eylül 1918, s. 2.

³² M. Gosmanov, “Torki-Tatar Magrifatchelek Tarihinda Ismagil’ Gasprali Ber Ideyanin Tantanasi Hem Fajigasi”, *Kazan Utlari*, S. 3, 2001, s. 166.

³³ Fatih Karimi, *Istanbul Mektuplere*, Vakıf Matbagasi, Orenburg 1913, s. 12.

adalet ve merhamet ilkeleri, sosyalizm ve demokrasinin de temelini oluşturmaktadır.”³⁴

Türkçülüğün başka bir yönünün temsilcisi olan Yusuf Akçura (1876-1935), Rusya'nın Türk-Müslüman halklarının etno-inançsal konsolidasyonunu Osmanlı Türkçülüğü ile ilişkilendirmiştir. Akçura'ya göre Türk birliği politikasının asıl ve en büyük faydası, Asya ve Doğu Avrupa'nın büyük bir kısmını kaplayan, aynı dillere, aynı kökenlere, aynı âdetlere ve çoğu ortak dine sahip olacak Türklerin birliğini teşvik etmesidir. Böylece bu politika, kendisini diğer büyük uluslar arasında koruyabilecek büyük bir siyasi ulus oluşturma sürecine katkıda bulunacaktır. Çünkü bu geniş birliktelik içinde Türk toplumu en güçlü, en ilerici ve medeni toplumdur, Osmanlı devleti bu birleşmede çok önemli bir rol oynayacaktır.³⁵

Akçura, Türk birliği politikasında İslam'a, Türk milletinin, yani Türkçülüğün oluşumuna katkıda bulunacak belirli bir rol yüklemiştir. “Müslüman dini, büyük bir Türk milletinin oluşumunda önemli bir faktör olabilir.” Bunun için İslam, “tıpkı son zamanlarda Hıristiyanlıkta olduğu gibi, kendi içinde milletlerin oluşumuna izin verecek şekilde değişmelidir.”³⁶

Yusuf Akçura, ulusun şekillenmesinde İslam'ı başat faktör olarak seçmez, onun işlevlerinin yorumuna yeni bir bakış açısıyla yaklaşır ve şöyle yazar: “Dinler ancak ırklarla birleşerek, ırklara yardımcı ve hatta hizmet edici olarak, siyasi ve içtimai ehemmiyetlerini muhafaza edebiliyorlar.”³⁷ Dini, ahlaki ve etik normların kaynağı olarak görür. Ona göre İslam, zamanla kişinin özel hayatı alanında daha çok işlev görecektir ve toplumsal önemini artırmak için etnik grupların (ulusların) oluşumuna katkıda bulunması gerekir.³⁸

“Vakit”, “Kazan Muhbire”, “Yulduz” gibi gazetelerin sayfalarında Türkçülük fikirleri popülerdi.³⁹ Tek bir Türk ulusunun ideolojisinin yalnızca Tatar aydınlarının

³⁴ Fatih Karimi, “Sotsiyalizm ve İslam”, *G. Iskhaki. Eserler 15 Tomda: Gayaz Iskhakinin Tormishi Zamandashlari (1898-1917)*, C. VIII, haz. F. Ibrakhimiva, Tatar Kitap Nashriyati, Kazan 2001, ss. 21-22.

³⁵ Yusuf Akçura, *Üç Tarz-ı Siyaset*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2014, ss. 36-37.

³⁶ D. M. Ishanova, “Zorojdeniye Ideologii Tyurkizma”, *Molodoy Uchoniyy*, S. 14 (304), 2020, ss. 204-205.

³⁷ Akçura, *Üç Tarz-ı Siyaset*, s. 38.

³⁸ R. F. Mukhametdinov, “Yusuf Akchura (1876-1935)”, *Tatarskiye Intellektuali: Istoricheskiye Portreti*, der. R. Mukhametdinov, Magarif, Kazan 2005, s. 209.

³⁹ J. Validi, *Ocherk Istorii Obrazovannosti i Literaturi Tatar (Do Revolyutsii 1917 Goda)*, Petrograd-Gos. Izdat, Moskva 1923, s. 82.

küçük bir kısmı arasında sosyal desteğe sahip olduğunu ve Tatar nüfusu arasında popüler olmadığını da belirtmek önemlidir.

XIX. ve XX. yüzyılların başında Tatar toplumunda yeni bir ideolojinin oluşumu, ulusal kimliğin oluşumu ve kendini tanımlama sorunuyla ayrılmaz bir şekilde bağlantılıydı. Kimlik sorunuyla aktif olarak ilgilenen ilk kişi, büyük Tatar dini reformcusu ve eğitimcisi, Tatarcılığın kurucusu Şihabüddin Mercani (1818 - 1889) idi. Mercani Tatar halkının tarihi geçmişini, kültürünü incelemiş ve Tatar ulusunun uygar halklar arasındaki rolünü ve yerini göstermeye çalışmıştır. Ortaçağ Türk-Tatar devlet oluşumlarının kültürlerinin tarihsel sürekliliğini örnek alan Mercani, kendi Tatar ulusal kimliği kavramını geliştirmiş ve böylece Tatar ulusunun oluşumunun yeni bir ideolojisinin kurucusu olmuştur. Şihabüddin Mercani Tatar halkının kimliğinin oluşumunun babası olarak adlandırılabilir.⁴⁰

Şihabüddin Mercani mühim eseri olan “Müstefad al-Ahbar fi Ahval-i Kazan ve Bulgar”da bu konuyu aşağıdaki satırları ile gündeme getirenlerden biri oldu. O bu eserinde şunları yazmıştır:

...Bazı yurttaşlarımız bu isimden kaçınarak Tatar denilmesini kusur sayarlar ve Tatar değil Müslüman olduğumuzu ilan ederler... Zavallı yaratıklar! Dininizin ve halkınızın düşmanları sizi sadece “Müslüman” olarak bilselerdi, bu isim size hakaret etmek için kullanılırdı! “Tatar” değilseniz, aynı zamanda bir Arap, Tacik, Nogai ve ayrıca Çinli, Rus, Fransız, Prusyalı veya Alman değilsiniz - o zaman kimsiniz? ...⁴¹

Mercani bu ifadeyle kendi öz “Tatar” adından utananlara veya kullanmayanlara bir uyarıda bulunmak istemiştir.

Genel olarak, Mercani, büyük ölçüde dine dayalı bir Müslüman özbilincinden, doğal olarak tarihsel özbilincine dayanan “etnik köken”e dayalı bir ulusal kimliğe geçmeye çalışmıştır. Mercani, insanların çoğunun “Bulgar ve Kazan tarihini bilmediğini” yazmaktadır. İnsanlar, “Hay, bu - han zamanasında bulgan eş!” (Bu han zamanından bir olay (iş)) tabirini kullanmışlar ama tam manasını anlamamışlardır.⁴² Bu dönemde birçok Tatarın tarihsel bilincinin kış uykusunda olduğunu göstermektedir. Ayrıca bazı Tatarların “aşırı bilgisizliklerinden dolayı... gerçeğin

⁴⁰ M. Kh. Yusupov, *Shigabudin Marjani*, Tatar. Knij. Izdat, Kazan 2006, s. 66.

⁴¹ Marjani, *Mustafad al-Ahbar fi-Ahvali Kazan va Bulgar*, s. 43.

⁴² Marjani, *Mustafad al-Ahbar fi-Ahvali Kazan va Bulgar*, s. 43.

aksine “Nogay” adını aldıklarını, bu ismi kendi aralarında kullandıklarını ve kendilerini bu halkın temsilcisi olarak gördüklerini”⁴³ de belirtmektedir.

Sorunun zor bir yönü, eski “Müslüman” kimliğinin gücüydü. Mercani, bazı Tatarların “Ruslar onlara Tatar diyerek hakaret ettikleri ve bu ismi aşağılayıcı gördükleri için bunu inkar ederek Tatar değil, “Müslüman” olduklarını ilan ettiklerini vurgular.⁴⁴ Bu, Şihabüddin Mercani döneminde ulusal bir kimlik olarak “Müslüman” kavramının toplumdaki yerini koruduğunu göstermektedir. Ancak Mercani, halkın etnik adının dini mensubiyeti ifade eden terimle değiştirilmesine karşı çıkmıştır: “Ne ayıp! Tatar ve Müslüman isimleri arasındaki fark, Nil ile Fırat arasındaki mesafe kadar büyüktür.”⁴⁵ Bu konuyu devam ederek: “Tatar değilsen kimsin?”⁴⁶ diye sormuştur. Bu sözlerden, ulusal kimlik tipinin bir destekçisi olduğu açıkça ortaya çıkmaktadır.

XIX. yüzyılın sonunda - XX. yüzyılın başında, Tatar halkının öz bilincinin ulusal ve dini bileşenleri arasındaki çelişkiler ortaya çıkmaya başlamıştır. Müslüman din adamlarının üyeleri, tek bir Müslüman ulus hakkında giderek daha fazla yazmışlardır. Uzun bir süre boyunca (XIX. yüzyılın ortalarına kadar), mezhepsel kimliğin destekçileri, köylü nüfusunun önemli bir kısmı arasında destek bulmuştur.

Tatarcılık fikirleri özellikle 1905 Ekim Manifestosu’ndan sonra popüler hale geldi, o zamana kadar Tatarların kendi süreli yayınlarına sahip olmaları yasaktı (sadece “Tercüman” gazetesi yayınlanmıştır). Manifesto’nun yayınlanmasından sonra, gazetelerin çoğu Tatar dilinde basılmaya başlanmıştır. Bu dönemde Tatar eğitimcisi Kayyum Nasırı (1825-1902) önemli bir rol oynamıştır. Mercani geleneğini sürdürmüş ve Tatar edebi dili kavramını Arapça ve Farsça kelimelerden kurtararak geliştiren ilk kişi olmuştur. Mercani’nin ardından, tek bir Tatar ulusu fikrini kanıtlamış ve savunmuş ve ilk kez özelliklerini formüle etmiştir. Bu özellikler şunları içermektedir: köken, bölge topluluğu, devlet, kültür ve dil.⁴⁷ Tatar dilini Türk dillerinin en güzeli ve “saf”ı olarak görür.

Tatarcılığı destekleyenler arasında tanınmış din adamı, yazar, gazeteci Rizaeddin Fahreddin (1859-1936) de vardı. “Tatar” etnik adını hatalı bulmuş ve

⁴³ Marjani, *Mustafad al-Ahbar fi-Ahvali Kazan va Bulgar*, s. 43.

⁴⁴ Marjani, *Mustafad al-Ahbar fi-Ahvali Kazan va Bulgar*, s. 43.

⁴⁵ Marjani, *Mustafad al-Ahbar fi-Ahvali Kazan va Bulgar*, s. 44.

⁴⁶ Marjani, *Mustafad al-Ahbar fi-Ahvali Kazan va Bulgar*, s. 44.

⁴⁷ K. Nasyri, *Kratkaya Tatarskaya Grammatika Izlojennaya v Primerah*, Kazan 1890, s. 64.

bunun yerine “Kazan Türkleri” tabirini tercih etmiştir. Onun “Bulgar ve Kazan Türkleri” adlı eserinden anlaşılacağı üzere halkının “Kazan Türkleri” şeklinde adlandırılmasını istemiştir.⁴⁸ R. Fahreddin’in fikirleri, Tatarcıların destekçilerinin görüşlerine daha yakındır ve Türkçülerin görüşlerinden önemli ölçüde farklıdır. Modern Tatarların kökenini bilimsel olarak doğrulamış ve İdil Bulgarlarıyla ilişkilendirmiştir. Türk ve Finno-Ugric kabilelerinin Bulgar etnosunun oluşumuna katıldığına inanıyordu.⁴⁹ Böylece, Mercani’nin ardından, Bulgar etnosunun çok bileşenli olduğunu teyit etmiştir. “Bulgar ve Kazan Türkleri”nin modern Tatarların ataları olduğunu da bilimsel olarak kanıtlamıştır. Bununla birlikte Rizaeddin Fahreddin, yanlış nedeniyle kullanmaktan kaçınsa da Tatar teriminden vazgeçmeyi önermemiştir.

Abdullah Battal’ın “İstoriya Tatar” (Tatarların Tarihi), Khasan-Gata Gabyashi’nin “Podrobnaya İstoriya Tyurkskih Plemen” (Türk Boylarının Ayrıntılı Tarihi), Zeki Velidi Togan’ın “İstoriya Tyurko-Tatar” (Türk ve Tatar Tarihi), Rizaeddin Fahreddin’in “Khani Zolotoy Ordi” (Altın Ordu Hanları) ve diğerlerinin tarihi eserleri, XX. yüzyılın başında halkın ulusal bilincinin ayrılmaz bir parçası olarak Tatar etnik ideolojisinin oluşumunda önemli bir rol oynamışlardır. Yeni tarihi eserler Tatar toplumunda çok popülerdi ve yaygın bir şekilde medreselerde öğretim aracı olarak kullanılıyordu. 1905’ten 1913’e kadar olan dönemde Tatar mektepleri ve medreseleri için 50’den fazlası Tatar halkının tarihini konu alan 394 ders kitabı yayınlanmıştır.⁵⁰

XIX. yüzyılın sonlarında - XX. yüzyılın başlarında Tatar-Müslüman toplumunda yürütülen Tatarların kökeni konusundaki tartışmaları sistematize etmeye çalışan ilk kişi G. Gubaidullin’dir. 1926’da düzenlenen Birinci Tüm Birlik Türkoloji Kongresi’ndeki raporunda, yazarların eserlerini “Tatarcılar” ve “Türkçüler” olarak ikiye ayırmıştır. Tatarcılar arasında Şihabüddin Mercani’nin yanı sıra Abdullah Battal’ı ve onun “İstoriya Tatar” (Tatarların Tarihi) adlı eserini de vermiştir. Türkçüler arasında Khasan-Gata Gabyashi’yi “Vseobtchaya İstoriya Tyurkskih Narodov” (Türk Halklarının Genel Tarihi) adlı eseriyle anmıştır. Eseri değerlendirmeden, şöyle devam etmektedir: “Rusya Türkleri arasında tarihi eserlerin

⁴⁸ Rizaitdin Fakhretdinov, *Bolgarskie i Kazanskie Tyurki*, haz. A. Khayrullina, Tatar. Knij. Izdat, Kazan 1993, s. 36.

⁴⁹ Fakhretdinov, *Bolgarskie i Kazanskie Tyurki*, s. 173.

⁵⁰ M. M. Gibatdinov, *Prepodavaniye Istorii Tatarskogo Naroda i Tatarstana v Obteobrazovatelnoy Shkole: Isroriya i Sovremennost*, Alma-Lit, Kazan 2003, s. 18.

ortaya çıkması, onların Avrupa medeniyetinin etkisi altında yeniden canlanmasıyla bağlantılıdır. İdil Tatarları, Rusya Türkleri arasında böyle bir halktır”.⁵¹ Gubaidullin’in kendisi “Türk Tatarları” terimini daha sık kullanmıştır.

Hadi Atlasi, Zeki Velidi, Khasan-Gata Gabyashi, Rizaeddin Fahreddin’in eserleri, Tatar halkının bin yıllık tarihindeki ana bağın, eski zamanlardan beri Türk-Tatarların kültürel ve tarihi uygarlığı arasındaki bağlantı olduğu görüşünü kanıtlamaktadır. Yazarlar, eski Türk devletlerinin (Göktürk ve Hazar Kağanlıkları, Büyük Bulgar Hanlığı) kültürünü, erken (İdil Bulgar Devleti, Deşt-i Kıpçak), yüksek (Altın Orda) ve geç (Kazan, Kırım, Astrahan, Sibir Hanlıkları) Orta Çağların Türk-Tatar devletlerini ayrıntılı ve oldukça canlı bir şekilde anlatmışlardır. Tatar halkının, Tatar halkının etnogenezinde yer alan Asya ve Avrupa’nın eski Türk halklarıyla (Bulgarlar, Hazarlar, Kıpçaklar) derin bağları olduğunu kanıtlamışlardır. Şihabüddin Mercani’nin geleneklerini sürdüren bilim adamları, Türk-Tatarların tek bir etno olarak, yukarıdaki halkların medeniyetlerinin başarılarını (devlet, yazı, şehir kültürü, maneviyat) aldıklarını vurgulamışlar ve Türk-Tatarların tarihini dinamikler içinde incelemişlerdir.

Tatar kültürünün büyük temsilcileri Abdullah Tukay, Derdmend (Zakir Ramiev), Ayaz İshaki, Alimcan İbrahimov Tatar etnik ideolojisinin oluşumunda büyük rol oynamışlardır. Tukay ve çağdaşları için ulusal öz bilinç ve kimlik sorunu önceki nesillere göre daha keskin ve acildi.

“Kendi Kendime” şiirinde Abdullah Tukay şöyle yazmıştır:

İstiyorum olmayı büyük insan,
Diliyor gönlüm yüksekleri.
Gönülden severim bahtını Tatar’ın,
Görmek için canlılık vaktini Tatar’ın.
Tatar’ın bahtı için can atarım:
Tatarım ben, kendim de saf Tatarım.
Pek çoktur benim millete vaadim,
Düşmez mi vavı, vallahü âlem?⁵²

Tatar edebiyatının başka büyük klasiği Derdmend daha da kategorikti:

Tatarlıktan Tatar hiç utanır mı,
İnsan kendi adını inkar eder mi.
Tatarlıkta Tatar oğlu Tatar’ım,

⁵¹ G. S. Gubaydullin, “Razvitiye Istoricheskoy Literaturi Tyurko-Tatarskih Narodov”, *Perviy Vsesoyuzniy Tyurkologicheskiy S’ezd*, Baku, 27 Şubat 1926, s. 39.

⁵² G. M. Tukay, “Uz Uzeme”, *Eserler: 6 Tomda: 1 Tom: Shigri Eserler (1904-1908)*, der. R. M. Kadiyrov, Z. G. Mohammadshin, Tatar Kitap Nashriyati, Kazan 2011, s. 407.

Tatar değil deme – kafanı kırarım!⁵³

XX. yuzyılın başında İslamcılık fikirleri Tatar nufusunun çoğunluğu arasında yaygındı. 1905-1907'deki İlk Rus Devrimi'nden sonra durum değişti. Ayrıca Tatar kimliği, hem siyasi ve kltrel seğkinler hem de kitle arasında artan bir rol oynamıştır. 1917 yılına kadar Tatar burjuvazisi ve entelektuel seğkinler için ana konular, Rus devleti çerçevesinde uygulanabilecek Tatar ulusal kltürünün, dininin, eğitiminin, tarihinin ve geleneklerinin geliştirilmesi idi.

Sonuç olarak şunu ekleyebiliriz, 1917'de Ufa'da dzenlenen Tatar Ulusal Meclisi toplantısında da ulusal kimlik konusu tartışılmıştır. Ayaz İşhaki'ye göre, kongrenin çoğunluğu "Türk-Tatarları" terimini ulusun kendini tanımlaması olarak onaylamıştır.⁵⁴

⁵³ Derdmend, "Tatarlıktan Tatar Hich Gar' Itermе", *Ise Jiller. Shigrler*, der. R. Dautov, Tatar Kitap Nashriyati, Kazan 1980, s. 106.

⁵⁴ Davletshin, *Sovetskiy Tatarstan: Teotiya i Praktika Leninskoy Natsionalnoy Politiki*, s. 156.

3. 1917-1919 YILLARI ARASINDA TATAR TOPLUMUNUN SİYASİ HAYATI

3.1. Tatar Ulusal Hareketi

Şubat 1917, Romanov Hanedanı'nın tahttan indirilmesine ve devrime yol açmıştır. Şubat 1917'de, ciddi gıda krizinden dolayı Petrograd'da durum keskin bir şekilde ağırlaştı. Sosyalist partiler, gıda zorluklarını çarlığın çöküşüyle ilişkilendirerek ve monarşinin devrilmesi çağrısında bulunarak devrimci propaganda başlattılar. Başkentteki protestolar genel bir siyasi greve dönüştü. İktidar, monarşinin devrilmesini ve cumhuriyetin ilan edilmesini talep eden silahlı kalabalığın saldırısı karşısında güçsüz kaldı. 27 Şubat (12 Mart) 1917'de Duma başkanı Rodzyanko'nun başkanlığında geçici bir komite kuruldu. 2 (15) Martta ise Knez Lvov'un başkanlığında Geçici Hükümet teşkil edildi ve Ekim 1917'ye kadar Geçici Hükümet resmi gücü elinde tuttu. Şubat Devrimi'nin sonucu, II. Nikola'nın tahttan indirilmesi ve Romanov Hanedanı'nın sonuydu.⁵⁵

“Şubat 1917'de çarlığın devrilmesi, Tatarlar tarafından oldukça hazırlıklı olarak karşılandı. O zamana kadar, ulusal özgürlükleri için savaşmak üzere güçleri birleştirme konusunda zaten önemli deneyime sahipti.”⁵⁶ diye yazıyor tarihçi Timurbek Devletşin ve buna katılmamak zordur. Aslında, Şubat Devrimi, büyük başarılarla hazır, hareketli bir ulus haline gelen Tatarlar arasında büyük bir coşku uyandırmıştır.

Tatar halkından Şubat Devrimi'ne ilk tepki, Sadri Maksudi Arsal'ın 4 Mart 1917'de “Vakit” gazetesinde yayınlanan “Çağdaş Politik Şartlarda Bizim Amacımız” başlıklı makalesi olmuştur. İçinde, Maksudi ulus için beş ana problemi belirlemiştir: “İlk olarak, sakin olun ve yeni hükümete sunulacak istekleri net olarak belirleyin. İkincisi, Maksudi, ulusal gerekliliklerin yerine getirilmesinin ancak kendi çabalarıyla mümkün olduğuna ve hükümetin bunları kendi başına anlayamayacağına ve uygulayamayacağına inanmaktadır. Üçüncüsü, yeni hükümetle işbirliği yapmak ve yerel kurumlara yardım etmek, Müslümanların bu kurumlarda maksimum temsilini sağlamaya çalışmak gerekmektedir. Dördüncüsü, gereksinimleri geliştirmek ve bunları hükümete sunmak ve hükümete yardım etmenin yollarını araştırmak için

⁵⁵ Devlet, *Millet ile Sovyet Arasında: 1917 Ekim Devriminde Rusya Türklerinin Varoluş Mücadelesi*, s. 43.

⁵⁶ Davletshin, *Sovetskiy Tatarstan: Teotiya i Praktika Leninskoy Natsionalnoy Politiki*, s. 55.

Devlet Duması ve bürosundaki hizip ile bir toplantı yapılması gerekmektedir. Beşincisi, yirmi beş milyon Rusya Müslümanlarının siyasi, sosyal ve ekonomik farklılıklarına ve parti farklılıklarına rağmen Maksudi, ulusal birlik adına parti çekişmelerinin ve kabile farklılıklarının terk edilmesi çağrısında bulunmaktadır.”⁵⁷

Şubat Devrimi ile eski Çarlık devlet mekanizması çökmüştür. Yaşayanlar şöyle anlatmışlardır: “Vali görevinden alındı, polis teşkilatı yerine milis kuruldu, mahkemeler kapatıldı, hapishanelerin kapıları açıldı.”⁵⁸ Artık, Müslümanlar mitingler düzenlemeye, dilekçeler hazırlamaya ve komiteler örgütlemeye başlamışlardır.

6 Mart 1917 tarihinde, Kazan Büyük Tiyatrosu’nda din adamları, toprak sahipleri, fabrikatörler, avukatlar, subaylar, yani Müslüman burjuvazisinin temsilcileri; arka sıralarda işçi, asker, üniversite öğrencileri ve aydınların yer aldığı bir toplantı yapılmış ve burada Geçici Müslüman Komitesi kurulmuştur. Bu örgüt Müslüman burjuvazinin ve feodal unsurların çıkarlarını savunmak üzere kurulmuştu. Komitenin amacı, Müslümanların ihtiyaçlarının incelenmesi, güçlerinin organize edilmesi ve Uçreditelnoye Sobraniye’ye (Kurucu Meclis) hazırlık yapılmaya başlanmasıydı. Mollanur Vahidov bu komitenin üyesi olma teklifini red etmiştir.⁵⁹

Müslüman Komitesi sonunda Milli Şura (Ulusal Konsey) olarak değiştirilmiştir. İşçiler ve köylüler de dahil olmak üzere Tatar toplumunun tüm sınıflarının temsilcileri Milli Şura’nın etrafında birleşmiştir. Milli Şura, siyasi (Rusya’nın federatif yapısı, Rus olmayan halkların haklarını güvence altına almak), sosyal ve toprak meselesini de içeren bir siyasi program ortaya koymuştur. Ulusal soruna ve dine çok dikkat edilmiştir. Şura’nın ayrıca Rusya’nın savaştan derhal çekilmesi ve Kurucu Meclisin bir an önce toplanması talebi de vardı. Milli Şura, Tatar kitleleri arasında geniş bir destek bulmuş: Kazan’daki işletmelerde yerel olarak Milli Şura şubeleri oluşturulmaya başlanmıştır. Konseye Fuat Tuktarov ve Rashid Khalfin başkanlık etmişlerdir.⁶⁰

7 Nisan 1917’de, Tatar Sosyal Demokratları ve Sol Sosyal Devrimcileri içeren Mollanur Vahidov başkanlığındaki Müslüman Sosyalist Komitesi (MSK)

⁵⁷ F. Yu. Gaffarova, *Sadri Maksudi (1906-1924)*, Das, Kazan 2001, s. 125.

⁵⁸ S. M. Iskhakov, *Rossiyskiye Musulmane i Revolyutsiya (Vesna 1917-Leto 1918)*, Sotsiyal. Polit. Misl, Moskva 2004, s. 132.

⁵⁹ Davletshin, *Sovetskiy Tatarstan: Teotiya i Praktika Leninskoy Natsionalnoy Politiki*, s. 79.

⁶⁰ A. Yu. Khabutdinov, *Formirovaniye Natsii i Osnovniye Napravleniya Razvitiya Tatarskogo Obchestva v Kontse XVIII – Nachale XX Vekov*, Ideal-Press, Kazan 2001, s. 305.

kurulmuştur. Bu isim çok açık ki Tatar soyluları ve burjuvalarının kurduğu Müslüman Komitesi'ne nazire olarak seçilmişti. Kazan Müslüman Sosyalist Komitesi'ni eski Ceditçi ve İslamcılar kurmuştur.⁶¹ 1917'de, sosyalist fikirler ulusal çevreye girmiş olmasına rağmen, Tatarlar arasında Bolşeviklerin olmadığı söylenmelidir.

1917 yılında Rus ordusunda silah altına alınmış, çoğunluğu Tatarlardan oluşan Müslümanların sayısı yaklaşık yarım milyondur. Birinci Dünya Savaşı sırasında Kazan Bölgesi askeri bir merkezdi. Bu nedenle Şubat Devrimi'nden sonra Müslüman askeri komiteler örgütlenmeye başlamıştır. Böylece, 16 Mart 1917'de Kazan garnizonunda İlyas Alkin başkanlığında Müslüman Askeri Komitesi düzenlenmiştir. Daha sonra, Bütün Rusya Müslüman Harbi Konseyi - Harbi Şura kurulmuştur.⁶²

17 Mart 1917'de Petrograd'da Ahmed Tsalikov'un başkanlığında Rusya Müslümanlarının Geçici Merkez Bürosu oluşturuldu. Bu organın kadrosuna Müslüman Grubunun Üyeleri, onun yanında çalışan büro üyeleri girdi. Büroya Rusya Müslümanları Kongresinin birinci toplantısını hazırlama görevi verildi.⁶³ Toplantının kararına göre Rusya'nın tüm Müslüman halklarının temsilci nüfuslarıyla orantılı olarak katılımı ve askeri birliklerin ve kadın organizasyonlarının temsilcilerinin davet edilmesi düşünülüyordu. Toplantı, kongrenin programının temeli olması düşünülen sorunların listesini de belirtti. Özellikle; milli devlet düzeni, zirai sorun, milli silahlandırılmış birliklerin oluşturulması, işçi sorunu vs. sorunlarının gözden geçirilmesi düşünülüyordu. Toplantıdan kısa bir süre sonra, Geçici Merkezi Müslüman Bürosu tarafından, kongrenin temsil ilkelerini belirtmesi düşünülen Bütün Rusya Müslümanları Kongresi'nin ilk toplantısı hakkında bir duyuru ortaya çıkmıştır. Özellikle, politik teşkilatlar tarafından seçilen kişiler, Devlet Duması'nın Müslüman Grubunun Üyeleri ve Geçici Merkezi Müslüman Bürosunun üyelerinin katılımı düşünülüyordu. Politik organizasyonlara sahip olmayan bölgelerin ise kültürel aydınlatma ya da diğer kurullar ve Müslüman organizasyonları tarafından seçilen delegeleri göndermeleri gerekiyordu.⁶⁴

⁶¹ I. R. Tagirov, *Istoriya Gosudarstvennosti Tatarstana. XX Vek*, Gasir, Kazan 2005, s. 19.

⁶² Iskhakov, *Rossiyskiye Musulmane i Revolyutsiya (Vesna 1917-Leto 1918)*, s. 151.

⁶³ Devlet, *Milliet ile Sovyet Arasında: 1917 Ekim Devriminde Rusya Türklerinin Varoluş Mücadelesi*, ss. 45-46.

⁶⁴ S. D. Dimanshteyn, *Revolutsiya i Natsionalniy Vopros: Dokumenti i Materiali po Istorii Natsionalnogo Voprosa v Rossii i SSSR v XX Veke*, C. 3, Izdat. Kommunisticheskoy Akademii, Moskva 1930, ss. 292-294.

23 Mart'ta "Koyaş" gazetesinde, Sadri Maksudi'nin Ufa'yı "dini ve ulusal bir merkez" haline getirmek için Orenburg Müslüman Dini Meclisi (OMDS) çatısı altında Ufa'da ulusal bir kongre toplamaktan bahseden "Ulusal Kongre Nasıl Toplanmalı?" başlıklı makalesi yayınlanmıştır. Kongrenin kendisi ise, tüm Rusya Müslümanlarının temsilcilerini içermesi gerekiyordu, ancak İç Rusya Müslümanlarının temsilcileri bu kongrede çoğunluğu oluşturacaktı. Maksudi, her yerde toplantıların düzenlenmesi ve yerel büroların oluşturulması çağrısında bulunmuştur.⁶⁵

3.1.1. Birinci Bütün Rusya Müslümanları Kongresi

1-11 Mayıs 1917'de Moskova'da gerçekleşen ve Rusya Müslümanlarının sosyal ve siyasi hayatında önemli bir olay haline gelen Rusya'daki Müslümanların ilk kongresinin hazırlanması bir aydan fazla sürmüştür. Kongreye, 800'ü Rusya'nın çeşitli Müslüman halklarını temsil eden delegeler olmak üzere 900 kişi katıldı. Kongre katılımcılarının çoğu, Liberaller, Eserler, Sol eserler, Sosyalistler gibi çeşitli siyasi akımları temsil eden İç Rusya Müslümanlarıydı (üstünlük Tatarlardaydı). Delegeler arasında yaklaşık 300 molla, Rusya'nın her yerinden yaklaşık 100 Müslüman kadın (avukatlar, doktorlar, öğretmenler), birçok asker ve dört Devlet Dumasının neredeyse tüm Müslüman milletvekilleri vardı.⁶⁶

Kongreyi yürütmek üzere ulusal hareketin tanınmış isimlerini içeren bir başkanlık heyeti seçilmiştir: A. İshaki, İ. Ahtyamov, M. Bibi, A. Tsalikov, İ. Alkin ve diğerleri (toplam 12 kişi). Kongre gündemi kabul edildi ve tartışmaya sunulan çeşitli konular onaylandı: Rusya'nın devlet yapısı, yerel özyönetim, Kurucu Meclis seçimleri, kadın sorunları, zirai sorunlar, işçi sorunları, Rusya Müslümanlarının askeri örgütlenmesi, Milli Şura seçimleri. Yukarıdaki konuların karar tasarılarının hazırlanması için dokuz komisyon oluşturulmuştur. Ana konulardan biri "Rusya'nın devlet yapısı hakkında" tartışırken, kongre iki akıma ayrıldı - Üniterciler ve Federalciler. Üniterciler, Rusya Müslümanları için özerklik biçiminin ulusal-kültürel olmasını önerdiler. Federalciler ise, bölgesel özerklik üzerinde ısrar ettiler. Bu soru şiddetli tartışmalara yol açtı. Rusya Müslümanlarının ulusal-kültürel kendi kaderini tayin etme hakkının destekçileri, bu şekilde ulusal sorunun çözülmesinin Rusya Müslüman halklarının ekonomik ve siyasi konsolidasyon sürecine katkıda

⁶⁵ F. Yu. Gaffarova, *Sadri Maksudi (1906-1924)*, Das, Kazan 2001, s. 127.

⁶⁶ Iskhakov, *Rossiyskiye Musulmane i Revolyutsiya (Vesna 1917-Leto 1918)*, s. 168.

bulunacağını düşünmüşler ve ulusal-bölgesel özerklik biçiminde çözülmesi, onların görüşüne göre “Müslümanların tamamen ademi merkezileşmesine” yol açabilirdi.⁶⁷

Üniterciler - Rusya'nın ulusal-kültürel özerkliğinin destekçileri, devletin ulusal-bölgesel ilkelere dayalı olarak örgütlenmesi işçi ve zirai sorunlarının çözümüne katkıda bulunacağına inanıyordu. Onların görüşüne göre, bazı bölgelerin ekonomik ve siyasi gerilik koşullarında, federatif bir yapı çerçevesinde bu sorunların çözülmesi, köylü ve işçilerin ekonomik sömürsünün artmasına yol açabilirdi. Üniterciler ayrıca Rusya'nın geri kalmış bölgelerinde kadın sorununun çözülmesi zor olacak diye korkuyorlardı. Genel olarak, onlara göre federatif devlet yapısı bazı Müslüman halkların ekonomik ve kültürel gelişimini “yavaşlatabilirdi”. Bunun için, genel, eşit ve gizli seçim esasına göre seçilen merkez organının (Müslüman ulusal-kültürel parlamentosu) oluşturulması ile Müslüman ulusal-kültürel özerkliği şeklinde ulusal sorunun çözümünü belirleyecek bir kararın kabul edilmesini önerdiler.⁶⁸

Federatif yapının destekçileri bu kararı kabul etmediler. Bireysel Müslüman halkların bölgesel özerkliklerinden oluşan bir federal yapı biçimi önerdiler.

6 Mayıs'ta Başkurt ulusal hareketinin lideri Zeki Velidi, “Rusya'daki Müslüman Nüfusun Etnik Bileşimi” raporuyla Türkistan'daki kongrede delege olarak sunum yapmıştır. Bu konuşmada, en küçük halkların bile çıkarlarını ve kendi kaderini tayin etme hakkını dikkate alma ihtiyacına dikkat çekmiştir. Velidi, Rusya'da henüz oluşum koşullarının yaratılmadığına inanarak tek bir Müslüman ulus kavramını eleştirmiştir.⁶⁹ Velidi aslında Başkurt halkının Tatarlardan ayrı olarak bölgesel ve kültürel özerklik hakkını savunmuştur.

Rusya'nın her yerine dağılmış olan Tatarlar, hem ulusal-kültürel hem de ulusal-bölgesel özerklik olasılığını dışlamamışlardır. Delegelerin bölünmesi şu özelliklere göre olmuştur. Bu ulusal-kültürel özerklik taraftarlarının, devletin Müslüman halklarının etnik ve dini birliğini desteklemeleriyle bağlantılıydı. Ulusal-bölgesel kendi kaderini tayin etme hakkının destekçileri, dini birliği savunarak, bu halkların etnik birleşmesinin gerekliliğini kabul etmemişlerdir.

⁶⁷ Dimanshteyn, *Revolutsiya i Natsionalniy Vopros: Dokumenti i Materiali po Istorii Natsionalnogo Voprosa v Rossii i SSSR v XX Veke*, ss. 294-296.

⁶⁸ Dimanshteyn, *Revolutsiya i Natsionalniy Vopros: Dokumenti i Materiali po Istorii Natsionalnogo Voprosa v Rossii i SSSR v XX Veke*, ss. 294-296.

⁶⁹ Iskhakov, *Rossiyskiye Musulmane i Revolyutsiya (Vesna 1917-Leto 1918)*, s. 175.

Tartışmaların sonucunda, kongre delegelerinin çoğunluğunun oyuyla, bölgesel özerklik ilkesine dayalı olarak Rusya'nın federatif yapısı hakkında bir karar alındı. Kararın son halinde, 271'e karşı 446 oyla uzlaştırmacı bir çözüm belirlendi: "Bütün Rusya Müslümanları Kongresi, Rusya'nın devlet yapısının Müslüman halklarının çıkarlarını en iyi şekilde güvence altına alan ulusal-bölgesel temele dayalı olan demokratik bir cumhuriyet şekli olduğunu kabul etmeye karar verdi; bunun yanında, belirli bir toprakları olmayan milletler, ulusal-kültürel özerkliği kabulleniyorlar."⁷⁰ Bu ifade delegelerin çoğuna uyuyordu, çünkü aslında ikili özerklik anlamına geliyordu: ulusal-kültürel özerklik unsurları ile bölgesel özerklik. Böylece, kongrede tek bir Müslüman milleti değil, Rusya'nın ayrı milletlerini yaratma fikri kazandı.

Bununla birlikte, Zeki Velidi, Rus nüfusunun hakim olduğu Volga bölgesinde kültürel özerklikten söz edilebileceğine, ancak Türk nüfusun çoğunlukta olduğu doğu bölgesinin, bölgesel özerklik için Türkistan ve Kazak hareketlerine katılabileceğine inanıyordu.⁷¹

Kongrede Rusya'nın siyasi hayatının diğer önemli konuları da ele alındı. Özellikle A. Tsalikov, Müslümanların savaşa karşı tutumu hakkında bir rapor yayınladı ve savaşa ilgili, "Avrupa, Asya ve Afrika halklarının kendi kaderini tayin etme temelinde ilhaksız ve tazminatsız barış" talep eden özel bir karar kabul edildi.⁷² Tarım sorununda, sosyal-inkılapçılar tarafından desteklenen bir karar kabul edildi. Kongre, özellikle, tüm toprakların bedelsiz olarak kamu mülkiyetine devredilmesi, özel toprak mülkiyetinin kaldırılması ve ücretli emeğin kullanımının yasaklanması taleplerini belirledi.

Kongre halk eğitimi alanında, Devlet Duması'ndaki Müslüman Grubunun programının taleplerini temel olarak destekledi ve bazı küçük değişiklikler yaptı. Böylece ilkokul, ortaokul ve liselerde ortak Türk dili ile öğretim sağlanacaktı. İşgücü meselesine ilişkin karar, sol partilerin taleplerine dayanıyordu, yani: sekiz saatlik iş günü, haftada kırk iki saatlik aralıksız dinlenme, çocukların çalışmasının

⁷⁰ Dimanshteyn, *Revolutsiya i Natsionalniy Vopros: Dokumenti i Materiali po Istorii Natsionalnogo Voprosa v Rossii i SSSR v XX Veke*, ss. 294-295.

⁷¹ Zeki Velidi, Togan, *Hatıralar: Türkistan ve Diğer Müslüman Doğu Türklerinin Milli Varlık ve Kültür Mücadeleleri*, Türkiye Diyanet Vakfı, Ankara 2019, s. 132.

⁷² Dimanshteyn, *Revolutsiya i Natsionalniy Vopros: Dokumenti i Materiali po Istorii Natsionalnogo Voprosa v Rossii i SSSR v XX Veke*, s. 294.

yasaklanması, zararlı fabrikalarda kadınların çalışmasının yasaklanması, para cezası sisteminin kaldırılması, emeklilik sisteminin sağlanması.⁷³

Kadın sorununa ilişkin kararın müzakeresi özel bir tartışmaya neden olmuştur. Tatar ulusal hareketinin temsilcileri, kadınların tamamen özgürleşmesinin gerekliliğinin farkına vararak, kadınlara siyasi ve vatandaşlık haklarının verilmesini öneriyorlardı. Kenar bölgelerin bazı temsilcileri bu pozisyona katılmıyorlar ve bu konuda bir şey duymak istemiyorlardı. Bu kararı Tatar siyasetçileri (A. İshaki, S. Maksudi, E. Muhutdinova vs.) ve Tatar din adamlarının temsilcileri (G. Barudi, M. Bubi vs.) desteklemişlerdir. Tartışmaya katılanların çoğunluğu kadınlar için eşit haklar lehinde konuştuğundan, oy çoğunluğuyla karar kabul edilmiştir. Karar, kadınlara erkeklerle eşit olarak tüm hakları verdi ve çok eşliliği kaldırdı. Genel olarak bu karar Orta Asya bölgesinde yaşayan kadınları özgürleştirmeyi amaçlıyordu. Bu nedenle, Orta Asya bölgesi temsilcileri, oylamanın ardından kongrenin kadın sorununa ilişkin kararlarını protesto etti. Bu karar Türkistan ve Kuzey Kafkasya Müslümanlarının temsilcilerinin Kazan'da düzenlenen II. Bütün Rusya Müslümanları Kongresi'ne katılmamalarının nedenlerinden biridir.⁷⁴

Kongrede din işlerinin yönetiminde önemli değişiklikler yapıldı. İç Rusya ve Sibirya Müslümanlarının Dini İdaresinin Müslümanların ihtiyaçlarını karşılamadığına dikkat çekildi. Çünkü bu idaredeki tüm pozisyonlar merkezi idare tarafından atanıyordu. Dini soruna ilişkin kabul edilen karar, tüm dini faaliyetlerin organlarının ve ilkelerinin tamamen yeniden düzenlenmesini sağlıyordu. İç Rusya, Sibirya ve Kazakistan Müslümanlarının Dini İdaresi Müftüsü olarak Kazan'ın dördüncü mahalli mollası, müderris, tanınmış halk figürü, cedit Galimcan Barudi ve beş kadı seçildi: G. Karaşi, A. Süleymani, K. Tarcimani, Kh. Mamudov, Muhlisa Bubi.⁷⁵

Askeri sorunla ilgili önemli bir karar alındı. Özellikle zorunlu askerliğin kaldırılması gerekiyordu. Aynı zamanda, ordu ulusal bir temelde kurulmalı ve Müslüman subayların komutasında Müslüman birlikleri oluşturulmalıydı.⁷⁶

⁷³ Devlet, *Millet ile Sovyet Arasında: 1917 Ekim Devriminde Rusya Türklerinin Varoluş Mücadelesi*, s. 69.

⁷⁴ Iskhakov, *Rossiyskiye Musulmane i Revolyutsiya (Vesna 1917-Leto 1918)*, s. 181.

⁷⁵ Davletshin, *Sovetskiy Tatarstan: Teotiya i Praktika Leninskoy Natsionalnoy Politiki*, s. 85.

⁷⁶ Davletshin, *Sovetskiy Tatarstan: Teotiya i Praktika Leninskoy Natsionalnoy Politiki*, ss. 97-98.

A. Tsalikov başkanlığında 30 kişilik Tüm Rusya Merkez Ulusal Konseyi (Milli Şura) kurulmuştur. Bu konsey S. Maksudi, F. Kerimi, Ş. Muhammedyarov, M. Bigi, F. Tuktarov, A. İshaki, İ. Ahtyamov, İ. Alkin gibi Tatar ulusal hareketinin temsilcilerini içermiştir. Milli Şura'ya, Kurucu Meclis'in toplanmasından önce Müslüman halkların ortak eylemlerini organize etme görevi verildi. Milli Şura, ulusal örgütlerin eylemlerini koordine etme hakkına sahipti. Kısa süre sonra, Milli Şura kendi üyeleri arasından Müslüman Yürütme Komitesini seçti. Müslüman Yürütme Komitesi A. Tsalikov başkanlığında 12 kişiden oluşuyordu.⁷⁷

Tüm Rusya Merkez Ulusal Konseyi ve Müslüman Yürütme Komitesi farklılıklara rağmen ortak bir dil bulmayı başarmışlardır. Faaliyetleri, Rusya'nın Müslüman halklarını Rusya'dan izole etme değil, konsolide etme arzusunu göstermektedir. Müslüman Yürütme Komitesi, Rusya'nın Müslüman halklarıyla ilgili umutlarının yerine getirilmesine güvenerek Geçici Hükümeti desteklemek için çok şey yapmıştır.

Sonraki kongrelerin Kazan'da, ardından Taşkent ve Bakü'de yapılması planlanmıştı. Ancak siyasi ve etnik bölünme süreci çok hızlı ilerledi. Bu zamana kadar, Rus İmparatorluğu'nun çöküşü aşikar hale gelmişti ve Yürütme Komitesi Rusya'nın Türk halklarının birliğini korumak için ne kadar uğraşırsa uğraşsın ("Müslümanlara Çağrı", 6 Haziran 1917), Türkistan temsilcileri ve Kuzey Kafkasya Müslümanları, Birinci Kongre'nin çok radikal olan kararlarına kendilerini bağlama konusunda fazla istek göstermediler ve İkinci Kongre'ye katılmayı reddettiler. II. Bütün Rusya Müslümanları Kongresi'nin açılışının arifesinde, Başkurt Konseyi (Şura) Özerk Başkurt Cumhuriyeti'ni ilan etti.⁷⁸

Birinci Bütün Rusya Müslümanları Kongresi tarafından oluşturulan Müslüman hükümet yapıları, kongre kararlarını yaygınlaştırmak için gerekli ideolojik temele sahip değildi. Bu nedenle Müslümanların idari yapıları, kendi taraflarına çekmek için gerekli sosyal tabana sahip değillerdi, sadece dar bir ulusal sosyal tabakanın organlarıydı. Müslüman nüfus, kongre kararlarından uzak kaldı, izlenen politikanın gerçek özünü anlamaktan uzaktı.

⁷⁷ R. R. Fahrudinov, *Materiali i Dokumenti Po Istorii Obtchestvenno-Politicheskogo Dvijeniya Sredi Tatar (1905-1917 gg.)*, KGPI, Kazan 1992, s. 53.

⁷⁸ Iskhakov, *Rossiyskiye Musulmane i Revolyutsiya (Vesna 1917-Leto 1918)*, s. 182.

Bolşevikler, Müslüman liderlerin ve Geçici Hükümetin politikasındaki “boşlukları” mükemmel bir şekilde kullanmışlar ve eşitlik, halkların kardeşliği, özel mülkiyete el konulması fikirleriyle halk kitlelerinin bilincini harekete geçirmeyi başarmışlardır.

Müslüman Yürütme Komitesi, 20 Temmuz 1917’de Kazan’da II. Bütün Rusya Müslümanları Kongresi’ni toplamaya karar vermiştir.

3.1.2. İkinci Bütün Rusya Müslümanları Kongresi

Temmuz 1917’de Kazan’da aynı anda üç kongre düzenlendi: II. Bütün Rusya Müslümanları Kongresi, I. Bütün Rusya Müslüman Harbi Kongresi ve Müslüman Din Adamları Kongresi.

Şubat Devrimi’nden sonra Müslüman birlikleri oluşturma fikri yaygınlaşmıştır. 17-25 Temmuz’da Kazan, 200’den fazla delegenin katıldığı I. Bütün Rusya Müslüman Harbi Kongresi’ne ev sahipliği yapmıştır. Alkin kardeşler, S. Mamliev ve U. Tokumbetov, Müslüman ordusunun birleşmesinde ana figürlerdi. Zorunlu askerlik sadece İç Rusya ve Sibirya Müslümanlarına uygulandığından, muvazzaf ordu saflarında Müslümanların mutlak çoğunluğunu oluşturuyorlardı. Bu nedenle, Müslüman birlikleri adına rağmen, her şeyden önce askeri Tatarlar ve Başkurtlar anlamına geliyordu.⁷⁹

Kongre, yürütme organı olarak İlyas Alkin başkanlığında Bütün Rusya Müslüman Harbi Konseyi’ni (Harbi Şura) seçti. Bu konseye ayrı Müslüman askeri birliklerini organize etme görevi verildi. Kongrede Müslüman askerlerin seçim taktikleri (Müslüman askerler sadece Müslüman sosyalist gruplarla ittifak yapmalı ve onlara oy vermelidir), kadın sorunu (Müslüman kadınların erkeklerle tam siyasi ve medeni eşitliği) ve tarım sorunu (tüm araziler bedelsiz olarak kamu kullanımına devredilmeli, özel arazi mülkiyetinin kaldırılması, herkesin araziye kiralık işçi olmadan kullanma hakkı) hakkında kararlar alınmıştır. Kongre, Müslümanların hizmet vereceği düzenli Müslüman askeri birliklerinin kurulmasına karar verdi. Siyasi olarak, kongre Müslüman sosyalist grupları desteklemiştir.⁸⁰

İlk başta, I. Bütün Rusya Müslüman Harbi Kongresi Geçici Hükümet tarafından tanınmamıştır. Ancak General Kornilov’un isyanının bastırılmasından

⁷⁹ Davletshin, *Sovetskiy Tatarstan: Teotiya i Praktika Leninskoy Natsionalnoy Politiki*, s. 89.

⁸⁰ Dimanshteyn, *Revolutsiya i Natsionalniy Vopros: Dokumenti i Materiali po Istorii Natsionalnogo Voprosa v Rossii i SSSR v XX Veke*, ss. 312-315.

sonra, Eylül 1917'nin başlarında, Bütün Rusya Müslüman Harbi Konseyi Geçici Hükümet tarafından tanındı ve tüzüğü onaylandı.⁸¹

Müslüman Din Adamları Kongresi 18-21 Temmuz'da Kazan'da yapıldı. Kafkaslar hariç, Rusya'nın her yerinden 250 delege katıldı. Bu, Rusya'daki Müslümanların tarihinde, reformist radikallerden (M. Bigi, Z. Kamali) gelenekçilere (İşmi-işan) kadar çeşitli görüşlerden din alimlerinin de katıldığı ilk din adamlarının kongresiydi. Açılışı İç Rusya ve Sibirya Müftüsü Galimcan Barudi tarafından yapıldı. Bu kongrede medreseler, şariat ilimlerinin öğretim yöntemleri ve din işlerinin düzenlenmesi sorunlarına ilişkin diğer konular da ele alınmıştır. Kongre, Birinci Bütün Rusya Müslümanları Kongresi'nin kadın meselesine ilişkin kararlarını değiştirmeye karar verip kadın haklarının kısıtlanmasını ve davranışlarının Şariat'a tabi olmasını talep etmiştir.⁸²

21 Temmuz'da Kazan'da II. Bütün Rusya Müslümanları Kongresi başladı (21 Temmuz - 2 Ağustos). Genel olarak, Orta Asya bölgesi temsilcilerinin katılımı olmadan, Rusya'nın iç bölgelerindeki Müslümanların bir kongresi olarak geçmiştir. Yine de kongrede Kırım, Kafkasya (Bakü halkı), Türkistan (Taşkent halkı) temsilcileri vardı. Bununla birlikte, kongreye liberallerden (İttifak'ın eski üyeleri) sol eserlere kadar neredeyse tüm siyasi partilerin ve ulusal hareketin akımlarının temsilcileri katıldı. Kongrede Müslüman Sosyalist Komitesi temsilcileri de yer aldı.⁸³

22 Temmuz'da Kazan Şehir Tiyatrosu binasında, üç kongrenin (II. Bütün Rusya Müslümanları Kongresi, I. Bütün Rusya Müslüman Harbi Kongresi, Müslüman Din Adamları Kongresi) ortak toplantısında, İç Rusya ve Sibirya Müslümanlarının Ulusal-Kültürel Özerkliği Bildirgesi kabul edildi. Kongre kararlarında, I. Bütün Rusya Müslümanları Kongresi'nin tarım, kadın ve diğer konulardaki kararları onaylandı ve ulusal-kültürel özerklik kavramının temelleri geliştirildi.⁸⁴

Kongrede şu konular ele alındı: Uçreditelnoye Sobraniye (Kurucu Meclis) seçimleri, ulusal-kültürel özerklik, Kurucu Meclis'te bir Müslüman hizip oluşturulması, Müslümanların seçim taktikleri, Bütün Rusya Müslüman Konseyi'nin

⁸¹ I. Ionenko, *Oktyabr' v Kazani*, Tatknigoizdat, Kazan 1967, s. 172.

⁸² Davletshin, *Sovetskiy Tatarstan: Teotiya i Praktika Leninskoy Natsionalnoy Politiki*, s. 156.

⁸³ Devlet, *1917 Ekim İhtilali ve Türk-Tatar Millet Meclisi (İç Rusya ve Sibirya Müslüman Türk - Tatarlarının Millet Meclisi 1917-1919)*, s. 120.

⁸⁴ Devlet, *1917 Ekim İhtilali ve Türk-Tatar Millet Meclisi (İç Rusya ve Sibirya Müslüman Türk - Tatarlarının Millet Meclisi 1917-1919)*, s. 121.

faaliyetleri, finansal işler, yayıncılık. Yerel Ulusal Konsey tarafından her vilayetteki Müslümanların listesinin çıkarılmasına karar verildi. Delegeler, Kurucu Meclis seçimlerine sosyalist partilerle birlikte gitmeye karar verdi ve Rusya'nın tüm halklarının eşitliğini savundular.⁸⁵

Müslüman Yürütme Komitesi başkanı A. Tsalikov, Rusya'daki tüm Müslümanların birliğini savunduğu ve ayrılıkçıları (Kazaklar, Türkmenler, Başkurtlar) eleştirdiği bir rapor sunmuştur. Sadri Maksudi ise, Rusya'daki Müslümanların kendi kaderini tayin etme biçimi hakkında bir rapor hazırlayıp ulusal-kültürel özerklik ilan etmeyi önermiştir. Önerisi kongre katılımcıları tarafından kabul edilmiştir.

II. Bütün Rusya Müslümanları Kongresi'nde Tatarların liderleri üstünlük kazandı ve "İç Rusya Müslümanlarının Ulusal-Kültürel Özerkliğinin Temelleri" başlıklı bir taslak belge kabul edildi. Bu belgede etnik topluluğun resmi adı "Türk-Tatarları" olarak belirtilmiş ve kültürel-ulusal özerklik topraklarında Rusça ile birlikte "Türk" dili devlet dili olarak ilan edilmiştir.⁸⁶

Millet Meclisi özerkliğin en yüksek yasama organı ilan edilmiştir. Millet Meclisi geniş yetki ve haklara sahip olan parlamentodur. Yürütme organı olarak Geçici Milli İdare kuruldu. Bu hükümet üç nezaretten oluşur: Diniye Nezareti, Maarif Nezareti ve Maliye Nezareti. Hükümet, Müftülüğü Milli İdare Nezaretlerinin birine dahil ederek, manevi gücü laik gücün kontrolü altına almıştır. Ulusal liberallerin ve sosyalistlerin liderleri, Millet Meclisi ve yönetimin faaliyetleri üzerinde tam kontrole sahipti çünkü her iki organda da temsili çoğunluk oluşturuyordu.⁸⁷

Özerkliğin uygulanmasına yönelik önlemleri yürütmek ve Millet Meclisi'nin toplanmasına hazırlanmak için Sadri Maksudi başkanlığında on iki kişilik bir komisyon seçildi (G. Şaraf, H. Atlasi, G. Gubaydullin, F. Karimi, N. Nadiev, A. Şinasi, A. Muhitdinova, M. Kurbangaliev, H. Maksudi, G. Teregulov, İbn Ahtyamov, Z. Kadiri).

⁸⁵ I. R. Tagirov, *V Borbe Za Vlast' Sovetov: Oktyabr' i Natsionalno-Osvoboditelnoe Dvijeniye v Povoljye i Na Urale (Iyul 1917- Mart 1918)*, Tatar. Knij. Izdat, Kazan 1977, s. 31.

⁸⁶ Devlet, *1917 Ekim İhtilali ve Türk-Tatar Millet Meclisi (İç Rusya ve Sibiry Müslüman Türk - Tatarlarının Millet Meclisi 1917-1919)*, ss. 127-128.

⁸⁷ Tagirov, *V Bor'be Za Vlast' Sovetov: Oktyabr' i Natsionalno-Osvoboditelnoe Dvijeniye v Povoljye i Na Urale (Iyul 1917- Mart 1918)*, s. 32.

28 Ağustos'ta, Ufa'da Orenburg Müslüman Dini Meclisi binasında kültürel ve ulusal özerkliğin uygulanmasına yönelik komisyonun ilk toplantısında, komisyonun açılışı gerçekleşmiştir. Çoğunluğu asker olan binlerce Müslüman, komisyona yeni iktidarı simgeleyen yeşil bir pankart getirmiş ve sonra bu pankart Müslüman Dini Meclisi binasına dikilmiştir.

3.2. Kazan Tatarlarının Gerçekleştirilmemiş Ulusal Özerklik Projeleri

3.2.1. Galimcan Şaraf'ın İdil-Ural Projesi ve Onu Hayata Geçirme Girişimi

Millet Meclisi görüşmeleri 22 Kasım 1917'den 11 Ocak 1918'e kadar Ufa'da oldu. Millet meclisinin başkanı olarak S. Maksudi seçildi. 22 Kasım 1917'de Ufa şehrinde, Millet Meclisi anayasa şeklinde “İç Rusya Müslümanlarının Ulusal-Kültürel Özerkliğinin Temelleri” adlı yasama eylemi kabul etti. 16 Ocak 1918'de Anayasa, Milli İdare'nin resmi yayın organı “Muhtariyet” dergisinde yayımlanmıştır.⁸⁸ Bu, Tatarların ve dolayısıyla Tatar ulusunun kendi kaderini tayin hakkını belgelemeye yönelik ilk girişimdi. Bu belgeye göre, Volga Tatarlarının etnik topluluğu “Türk-Tatarları” olarak adlandırılmıştır. O zamanlar Ufa'da Millet Meclisi'ne biat eden 10 binden fazla Müslüman asker bulunuyordu.⁸⁹

Mecliste iki grup oluşmuştur: Türkçüler ve Tatarcılar veya “toprakçılar”. Türkçüler, ulusun dine dayalı birliğinin, kültürel ve ulusal özerkliğin taraftarlarıydı. Fraksiyonun başına Cemaletdin Huraşin geçti. A. İshaki, G. Teregulov, Z. Kadiri, H. Maksudi, S. Maksudi ve İbn. Ahtyamov bu fraksiyonun aktif üyeleri arasındadır. Türkçüler arasında özerkliğin uygulanması konusunda anlaşmazlıklar vardı. Tatarcılar sol sosyalistleri ve sosyal demokratları birleştirmiş ve bölgesel özerklik fikrini desteklemişlerdir. Fraksiyonun üyeleri G. Şaraf, İ. Alkin, M. Vahidov, A. İbrahimov aralarında da anlaşmazlıklar vardı.⁹⁰

Meclisin uzun çalışmasının önemli bir sonucu, ulusal-kültürel ve bölgesel özerkliği destekleyenler arasında bir anlaşmaya varılmasıydı. Sonuç olarak 29 Kasım 1917 tarihli bir kararla ulusal-kültürel özerklik fikirlerini hayata geçirmek üzere seçilen meclis, bir devlet (Ştat) şeklinde bölgesel özerklik kurmaya karar verdi.

⁸⁸ Iskhakov, *Rossiyskiye Musulmane i Revolyutsiya (Vesna 1917-Leto 1918)*, s. 505.

⁸⁹ I. R. Tagirov, *Istoriya Natsionalnoy Gosudarstvennosti Tatarskogo Naroda i Tatarstana*, Tatar. Knj. Izdat, Kazan 2008, s. 160.

⁹⁰ Devlet, *1917 Ekim İhtilali ve Türk-Tatar Millet Meclisi (İç Rusya ve Sibiry Müslüman Türk - Tatarlarının Millet Meclisi 1917-1919)*, ss. 189-190.

Rusya'nın Müslüman halklarının siyasi programlarının birçoğunun altında ulusal devlet oluşturma fikri yatmaktadır. Tatar halk figürleri, sosyalist-devrimci Alimcan İbrahimov, İlyas ve Cihangir Alkin, yalnızca bölgesel özerkliğin destekçileri değildi, aynı zamanda Tatarların ulusal devlet kurma planlarını da geliştirmişlerdir. Bu nedenle İbrahimov kongrenin İç Rusya ve Sibirya Müslümanlarının kültürel özerkliğine ilişkin kararına karşı çıkmıştır. 3 Ocak 1918'de G. Şaraf, bölgesel özerkliğin oluşturulmasının planı hakkında bir sunum yapmıştır. Ulusun farklı topraklara dağılmış temsilcilerinden ayrı bir devlet (Ştat) kurulması gerektiğini ilan etmiştir.⁹¹

Ayaz İshaki, devletin kurulmasında ekonomik yaşamaya odaklanmaya çağırıştır. Volga nehri, devletin farklı bölgeleri için bir bağlantı arteri haline gelmeliydi. Özellikle, A. İshaki Türkiye ve Hazar Denizi'ne erişimleri olduğu için Azerbaycan ve Türkistan'a ulaşmanın önemli olduğunu da belirtmiştir. İshaki bir referandum düzenlemeyi ve nüfusun anlaşmazlığı durumunda iddiaları Samara ve Astrahan vilayetlerine bırakmayı önerdi. Ancak projeye göre Müslüman nüfus azınlıkta olduğu için bu proje reddedildi.⁹²

Bölgesel özerkliğin destekçileri, Millet Meclisi tarafından değerlendirilmek üzere İdil Ural Devleti'nin (İdel-Ural Ştati) kurulmasına ilişkin taslaklarını sundular. Millet Meclisi, bölgesel özerklik kurma konusunu geliştirmek için bir komisyon oluşturdu. Kararı şöyleydi: "Rus devletleri arasında, Güney Ural ve Orta Volga bölgesi de dahil olmak üzere bir Türk-Tatar devleti kurulmalıdır. Devlet sorununa bir çözüm beklemeden milli parlamento Kazan Kongresi tarafından ilan edilen kültürel ve ulusal özerkliğin uygulanmasına devam etmelidir."⁹³ Bölgesel Özerklik Komisyonu - İdil-Ural Devletini Oluşturma Kurulu (Kollegiya po Osuçestvleniyu Uralo-Voljskogo Ştata / KUVŞ) - ulusal özerklik için projeler geliştirdi. Bunlardan birine göre tüm Tatarlar, Çuvaşlar ve Mariler devlete girecekti, Müslümanlar ise nüfusun %44'ünü oluşturacaktı. Bu projeye "İdil-Ural'ın İlk Haritası" adı verildi. İkinci projeye göre (G. Şaraf projesi), Kazan ve Ufa vilayetlerinin tamamı ve kısmen Perm, Orenburg, Samara ve Simbirsk vilayetleri devlete dahil edilecekti. Aynı zamanda, Müslümanlar nüfusun %51'ini oluşturacaktı. Üçüncü projeye göre (Büyük

⁹¹ Khabutdinov, *Organi Natsionalnoy Avtonomii Tyurko-Tatar Vnutrenney Rossii i Sibiri v 1917-1918 gg.*, s. 31 .

⁹² Iskhaki, *Idel-Ural*, ss. 59-62.

⁹³ S. M. Iskhakov, "Konstitutsiya Kulturno-Natsionalnoy Avtonomii Tatarskogo Naroda", *Idel*, 5/6, 1995, s. 57.

İdil-Ural), tüm Samara vilayeti ve Bökey Orda yeni devlete dahil edilecekti. Buradaki Müslümanlar nüfusun %29'unu ve Slavlar – nüfusun %56'sını oluşturacaktı.⁹⁴

İdil-Ural Devleti'nin ilanını yavaşlatan ana faktörlerden biri ise Tatarlar ve Başkurtlar arasındaki çelişkilerdi. Meclis liderleri Başkurtlarla bir anlaşmaya varmaya çalışmışlardır. Bununla birlikte, kongrenin açılışının arifesinde, Başkurt Şurası Özerk Başkurt Cumhuriyeti'ni ilan etmiştir. Meclis'in organizatörleri tarafından bu hain bir adım olarak kabul edilmiştir.

Z. Velidi, Ekim 1917'de bölgesel Başkurt Şurası toplantısında bu konu ile ilgili şöyle demiştir: “Tatarlar ve Başkurtlar arasındaki anlaşmazlıklar, aynı dili konuşmamalarından ve ayrıca yaşam koşulları ve kültürlerinin farklı olmasından kaynaklanmaktadır. Velidi, Tatarların kendisine sık sık şu soruyu sorduğunu söyledi: “Başkurdistan hangi dilde yönetilecek?” O da bu soruya şöyle cevap vermiştir: “Başkurdistan yabancı bir dilde yönetilemez.”⁹⁵

Bu günlerde “beyaz” ataman Dutov'un Orenburg'u ele geçirmesiyle durum daha da kötüleşti. Başkurt Kongresi Kazak atamanının kanatları altında yapıldı. Başkurdistan'ın özerkliğini ilan eden Başkurt Kongresi, yerel Müslüman Askeri Komitesi'nden ve Müslüman alayından Başkurt hükümetine boyun eğme talebinde bulundu ve Başkurtları Müslümanların geri kalanından ayırmakla tehdit etti. Aynı zamanda Dutov'dan Başkurtlar hariç tüm Müslümanların dağıtılması için bir emir çıkarmasını istedi. Ancak, yerel Askeri Müslüman Komitesi Başkurt kongresinin eylemlerini protesto etmeye karar vermiştir.

Aralık 1917'de Orenburg'da düzenlenen Başkurtlar Kurultayı, 15 Kasım 1917'de Başkurt Merkez Şurası tarafından ilan edilen “Başkurdistan'ın bölgesel-ulusal özerkliğini” onayladı.⁹⁶ Böylece Özerk Başkurt Cumhuriyeti kurulmuştur.

6 Ocak 1918'de Ahmed Zeki Velidi Meclis'e gelip bir konuşma yapmıştır. Özerk Başkurt Cumhuriyeti'ni kuran kongrenin birkaç gün önce çalışmalarını bitirdiğini söyleyerek konuşmasına başladı. Her ulusun kendi ülkesinin efendisi olması gerektiğinden emindi. Z. Velidi, Başkurt ulusunun önceliği olmak üzere

⁹⁴ Devlet, 1917 Ekim İhtilali ve Türk-Tatar Millet Meclisi (İç Rusya ve Sibiry Müslüman Türk - Tatarlarının Millet Meclisi 1917-1919), ss. 202-205.

⁹⁵ Tagirov, *V Bor'be Za Vlast' Sovetov: Oktyabr' i Natsionalno-Osvoboditelnoe Dvijenije v Povoljye i Na Urale (Iyul 1917- Mart 1918)*, s. 145.

⁹⁶ Iskhakov, *Problemi Stanovleniya i Transformatsii Tatarskoy Natsii*, s. 81.

Tatarların da Başkurdistan'da bir yeri olduğunu açıkça belirtmiştir. Rus yerleşimcilerin egemen Başkurdistan topraklarına girmesine izin verilmeyeceğini vurgulamıştır. Velidi, Meclis'te tartışılan İdil-Ural Devleti'nin varlığına ilişkin karamsarlığını da dile getirmiştir. Ulusun oranı %60'ın altındaysa, böyle bir özerkliğin artık özerklik olmadığına inanıyordu. Konuşmasının son bölümünde, “Siz istediğinizi yapın ama biz küçük de olsa kendi özerkliğimizi kuracağız” demiştir.⁹⁷ Böylece Tatarlar ve Başkurtlar arasında devlet sistemiyle ilgili nihai bir sınır çizilmiş oldu.

Tatarlar arasında da Özerk Başkurt Cumhuriyeti'nin destekçileri vardı. Galimcan Barudi Zeki Velidi ile yaptığı konuşma sırasında, Başkurt özerkliğinin tarihte onurlu bir yer aldığını ve Tatarların çoğunun Başkurtların tarafında olduğunu belirtmiştir. Düşmanları bitirmek için elinden geleni yapacağına söz vermiştir.⁹⁸

8 Ocak 1918'de Bölgesel Özerklik Komisyonu'na (KUVŞ) G. Şeref, S. Yengaliçev, Ş.F. Muhammedyarov, N. Halfin, S. Atnagulov, G. Gubaidullin, İ. Alkin ve F. Seyfi girdi. Mutlak çoğunluk Kazan temsilcileriydi.⁹⁹ Uzun ve özenli bir çalışmanın ardından komisyon, G. Şaraf'ın geliştirdiği projeyi seçmeye karar verdi. Böylece Müslümanların bir kısmı Sovyet iktidarını tanıırken, Müslüman elitin diğer kısmı Bolşeviklerin iktidarını tanımayı reddetti.

9 Ocak'ta “Tormış” gazetesi İdil-Ural Devleti'nin (İdel-Ural Ştati) kurulmasına yönelik bir karar yayınladı. “İç Rusya Türk-Tatarları Millet Meclisi şu kararı yayınladı: “İdil-Ural Devleti ve Rusya'nın diğer bölgeleriyle ilişkileri hakkında: 1. İdil-Ural Devleti'nin kurulması sağlanmalıdır; 2. Devlet (Ştat) Kazan, Ufa ve Orenburg vilayetlerinin tamamı, Mari ve Çuvaşların yaşadığı Simbirsk vilayetinin bir parçasını içeriyor. Tüm halklar eşit olarak tanınır; 3. Hükümet biçimi – Cumhuriyet'tir, bu cumhuriyet diğerleriyle birlikte “Birleşik Rusya Cumhuriyetleri”ni oluşturmalıdır; 4. Demiryolları, telgraf, postane, askeri yollar, para sistemi vb. merkezi hükümetin elinde olmalıdır.”¹⁰⁰ Böylece Tatar ulusunun

⁹⁷ Tagirov, *Istoriya Natsionalnoy Gosudarstvennosti Tatarskogo Naroda i Tatarstana*, s. 184.

⁹⁸ Togan, *Hatıralar: Türkistan ve Diğer Müslüman Doğu Türklerinin Milli Varlık ve Kültür Mücadeleleri*, s. 266.

⁹⁹ A. Yu. Khabutdinov, “Organi Natsionalnoy Avtonomii Tatar v 1917-1919 gg.”, *Istoriya Tatar. Tom VII. Tatari i Tatarstan v XX- Nachale XXI v.*, der. R. S. Khakimov, Institut Istorii AN RT, Kazan 2013, s. 228.

¹⁰⁰ *Tormish*, “İdel-Ural Shtati”, 9 Ocak 1918, s. 1.

bölgesel özerkliği ilan edilmiş oldu. İdil-Ural Devleti, federal bir devletin tebaalarından biri olarak kabul edildi.

22 Ocak 1918 tarihli “Beznen Tavış” gazetesinde şu satırlar yer almıştır: “İnsanlar artık ülkelerini kendileri kontrol ediyor, özgür ülkelerinde tüm yeteneklerini gösterecekler ve yakında gerçekten büyük adımlar atacaklar.”¹⁰¹

Ancak, ulusal hareket ciddi bir sorunla karşılaştı. Bolşevikler bu projeyi onaylamadılar. Kazan Bolşevikleri, İdil-Ural projesine alternatif olarak “Kazan Sovyet İşçi ve Köylü Cumhuriyeti” fikriyle karşı çıktılar. 21-22 Şubat 1918’de toplanan Bölgesel Sovyetler Kongresi’nde bu projeyi ilan etmeyi amaçladılar. Kongrede oy çokluğu ile Millet Meclisi’nin tüm kararları reddedildi, ancak başka bir seçenek sunulmadı.¹⁰²

23 Şubat’ta Bolşeviklerle aynı fikirde olmayan Müslüman delegeler kendi kararlarını yayınladılar. Bu kararda ulusal azınlıkların çıkarlarını dile getirip işçilerin pozisyonlarını kabul ettiler ve Sovyet kurumlarında yeniden seçim yapılmasını talep ettiler. Aynı zamanda, ulusun özerklik hakkına işaret ettiler ve “İdil-Ural Devleti” fikrine bağlı kaldılar.

Bu olaylarla ve özerklik destekçileri tarafından resmi kutlamalar düzenleme planlarıyla bağlantılı olarak, Bolşevikler barışçıl bir çatışmadan saldırıya geçtiler. 27-28 Şubat gecesini, ulusal hareketin en önde gelen liderleri ve Müslüman Harbi Konseyi (Harbi Şura) liderleri - Alkin kardeşler, Usman Tokumbetov, Yusuf Muzafarov tutuklandı.¹⁰³

Bu andan itibaren “Zabulaçka” olarak bilinen olaylar başlamıştır. “Zabulaçnaya Cumhuriyeti” (Bulak ardı Cumhuriyeti) - Kazan Sovyeti ile Bölgesel Özerklik Komisyonu (KUVŞ) arasındaki rekabetin açık bir çatışmaya dönüştüğü 1918 baharındaki olayları karakterize eden bir terimdir.

1918’in ilk yarısında, Müslüman Muhafız Alayı, İç Rusya Müslüman İşleri Komiserliği tarafından dağıtılmıştır. Sovyet iktidarına en bağlı olanlardan Müslüman Kızıl Ordu Petrograd Taburu oluşturulup Kazan’a gönderilmiştir.¹⁰⁴

¹⁰¹ *Beznen Tavish*, 22 Ocak 1918, s. 2.

¹⁰² Khabutdinov, “Organi Natsionalnoy Avtonomii Tatar v 1917-1919 gg.”, s. 244.

¹⁰³ Khabutdinov, “Organi Natsionalnoy Avtonomii Tatar v 1917-1919 gg.”, s. 245.

¹⁰⁴ R. G. Khayrutdinov, *Trudnoe Vozrojdeniye (Fevral 1917-1920 gg.)*, Tatar. Knij. Izdat., Kazan 1992, s. 103.

Kazan şehrinin Müslüman kısmına, yani “Zabulaçnaya Cumhuriyeti”ne silahlı kuvvetler getirildi. Tatar kurumlarının yerel organları tasfiye edildi. 16 Nisan 1918 tarihli Merkez Tatar-Başkurt Komiserliği Kararnamesi ile Milli Şura’nın Moskova şubesi kaldırılmıştır. Kazan, Ufa ve Orenburg’da Müslüman alayları da dağıtılmıştır.¹⁰⁵

Akademisyen İ.R. Tagirov, İdil-Ural Devleti fikrinin Sovyet temeline dayandığına inanmaktadır. Projenin uygulanması durumunda Sovyet devletinin tarihi demokratik bir yol izleyebilirdi. Zafere ulaşacak olan diktatörlük değil, demokrasi olacaktı; halkların haklarının yukarıdan belirlenmesi değil, gerçek kendi kaderini tayin etme hakkı olacaktı. İdil-Ural Cumhuriyeti veya devlet (Ştat) projesi uygulanmadı. Bunun nedeni sadece Kazan’ın yerel Bolşeviklerinin muhalefeti değildi. Tatar-Başkurt liderlerinin kendi aralarında karşılıklı bir anlayış yoktu. Tatarlar ve Başkurtlar arasında tam bir güven sağlayamadılar. Rus halkı arasında yeterince ikna edici bir propaganda yoktu.¹⁰⁶

Sovyet tarihçiliği bu olayları tuhaf bir şekilde değerlendirmiştir. İ.M Klimov doğal olarak sınıf mücadelesi hakkında yazmıştır. Tatarlar arasındaki proletaryanın zayıflığını belirlemiş ve bilinçsizce dinin ve ulusal kimliğin bölgedeki güçlü rolüne de dikkat çekmiştir: “Tatar proletaryası küçük ve zayıf olduğu için bu milliyetçi karşı-devrim merkezlerini ezemezdi; Batılı uluslar arasında bilinçli ve iyi bağlantıları olan proleter halklar vardı, ama Doğu halkları arasında, proleterler ve genel olarak nüfusun en yoksul katmanları birleşmediler, milliyetçi aydınlar, mollaların otoritesi tarafından tamamen ezildi ve kişiliksizleştirildiler.”¹⁰⁷

Damir İskhakov, İdil-Ural projesinin siyasi ulus oluşumunda Cedid politikacılarının önemli bir başarısı olduğu sonucuna varmaktadır. Ocak 1918’de Millet Meclisi tarafından kabul edilen “Temel Kanun”a göre, Tatarların etnik topluluğu “Türk-Tatarları” olarak adlandırıldı ve temsilcileri tarafından konuşulan dil, Rusça ile birlikte devlet dili olarak kabul edildi. Parlamento (Millet Meclisi) ve Hükümet (üç bakanlıktan (nezaret) oluşan Milli İdare: Diniye Nezareti, Maarif

¹⁰⁵ Mukharyamov, *Oktyabr i Natsionalno-Gosudarstvennoe Stroitelstvo v Tatarii (Oktyabr 1917-1920 gg.)*, s. 105.

¹⁰⁶ Tagirov, *Istoriya Natsionalnoy Gosudarstvennosti Tatarskogo Naroda i Tatarstana*, s. 202.

¹⁰⁷ I. M. Klimov, *Obrazovaniye i Razvitiye Tatarskoy ASSR (1920-1926)*, Izdatelstvo KGU, Kazan 1960, s. 26.

Nezareti ve Maliye Nezareti) kurulması öngörülüyordu.¹⁰⁸ Bu hükümet aslında kurulmuştu.

12 Nisan 1918'de Bolşevikler Ufa'da faaliyet gösteren Milli İdare'yi tasfiye edene kadar İdil-Ural Devleti'nin toprakları nihai olarak belirlenmemiş olmasına rağmen "İç Rusya ve Sibirya Türk-Tatar Müslümanlarının ulusal özerkliği" karşısında ve ayrıca İdil-Ural Devleti'nin bölgesel özerkliği biçiminde, geniş yetkilere sahip bir özerklik kurma girişimini görebilmekteyiz.

1917 ve 1918 başlarında Tatarlar, uluslarının siyasi faaliyetlerini aktifleştirmeyi başarmış ancak Başkurtlarla zayıf dayanışma ve zamanın jeopolitik gerçekleri fikirlerin çoğunun uygulanmasını engellemiştir.

3.2.2. Tatar-Başkurt Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti Kurma Fikri

Ulusal-kültürel özerklikler kurma olasılığı konusundaki teorik gelişmeleri reddeden Bolşevikler, İdil-Ural Devleti'nin ilkelerinin geliştirilmesi sırasında Tatar demokratları tarafından yapılan her şeyi yok etmeyi başarmışlardır. "Ulusun kendi kaderini tayin hakkı" sloganını destekleyen sözlerle, aslında eski idari sistemi aktif olarak korumuşlardır.¹⁰⁹

Ancak Bolşevikler arasında da fikir birliği yoktu. Liderlerin en ileri görüşlü kısmı, ulusal otoritelerin ve kendi kendini ilan eden cumhuriyetin dağıtılmasının ulusal sorunu çözmeyeceğini, şimdi olmasa da gelecekte silahlı çatışmalara ve direnişe yol açacağını anlamışlardır. Bu nedenle, ulusal komünistlerin sesini dinleyen merkezi yönetim, bir dizi siyasi karar hazırladı. Böylece, Mart 1918'de Tatar-Başkurt Sovyet Cumhuriyeti hakkında bir kararname çıktı.

Tatar-Başkurt Cumhuriyeti'nin kurulmasına ilişkin planın ayrıntıları, S. Maksudi ve Millet Meclisi tarafından geliştirilen İdil-Ural Cumhuriyeti'nin fikirlerini hatırlatmaktadır. Kazan Bolşevikleri ulusal devlet sisteminin sorunlarını çözmeyi reddettiğinde İç Rusya Müslüman İşleri Komiserliği liderleri inisiyatifi kendi ellerine almışlardır.¹¹⁰ Tatarlar ve Başkurtların ulusal devlet sorunlarının ortak özerklik içinde çözülmesi gerektiğinde ısrar etmişlerdir. Tatar-Başkurt Cumhuriyeti'nin

¹⁰⁸ Iskhakov, *Problemi Stanovleniya i Transformatsii Tatarskoy Natsii*, s.79.

¹⁰⁹ K. A. Ablyazov, *Istoricheskaya Sudba Tatar: Etnicheskaya Mobilizatsiya i Vozrojdeniye Natsionalnoy Gosudarstvennosti*, Nauchnaya Kniga, Saratov 2012, s. 159.

¹¹⁰ Khayrutdinov, *Trudnoe Vozrojdeniye (Fevral 1917-1920 gg.)*, s. 112.

kurulmasının arkasındaki ana fikir, aynı tarihi kadere bağlı iki Müslüman Türk halkının ortak bir cumhuriyete sahip olması gerektiğidir.

Bu arada, Müslüman Komite ile Kazan Sovyeti arasındaki ilişkiler gitgide daha karmaşık hale gelmiştir. 9 Mart 1918’de Müslüman İşleri Komiseri Mollanur Vahidov, Askeri İşler Komiserliği’nden taburu Şura’ya karşı silahlandırmasını istedi.¹¹¹ Baltık denizci müfrezesi gizlice Kazan’a geldi ve bu, Kazan Sovyeti’nin şehrin Tatar kısmını bloke etmek ve Müslüman askeri birliklerini silahsızlandırmak için bir operasyon başlatmasını mümkün kıldı. Harbi Şura’nın dağılmasının ardından sıra, doğmakta olan Sovyet İdil-Ural Cumhuriyeti’ne geldi. Ancak İdil-Ural projesinin Sovyet versiyonu altında yeniden inşa edilmesine rağmen kabul edilmedi. Tatarların çıkarlarının bu şekilde ihmal edilmesi, Sovyet hükümetinin daha itaatkar bölgesel yönetimlere ihtiyaç duymasından kaynaklanmıştır.

25 Mart 1918 Kararnamesi, ulusal hareketin nihai bölünmesinin yasal resmileşmesi olmuştur. Kararname, Bütün Rusya Harbi Şurası’nın ve onunla ilişkili garnizon ve bölge komitelerinin ve diğer tüm askeri örgütlerin kaldırıldığını belirtmiştir. Daha sonra Nisan 1918’de bir kararname ile Ulusal-Kültürel Özerklik İdaresi kapatıldı ve hazinesine el konuldu. Böylece Tatar nüfusunun tüm temsil işlevleri Müslüman Komiserliği’nin eline geçmiştir. Mollanur Vahidov, Alimcan İbrahimov ve Mirsaid Sultan Galiev liderliğindeki ulusal hareket, ulusal hareketin liberal-demokratik kanadına karşı mücadeleyi kazanmıştır. Ancak bu zaferin ağır bedeli, Ulusal Bolşeviklerin liderlerinin Bolşevik Parti yönetimine siyasi ve örgütsel bağımlılığıydı. Propagandanın etkisi altında, Ulusal Komünistler sadece Bolşeviklerin gözünde Tatarların çıkarlarının tek gerçek sözcüleri olmakla kalmadı, aynı zamanda halkın gözünde de öyle görünmeye başladılar. Tüm demokratik Tatar güçlerinin ve onların temsilci organlarının birliğini bozduktan sonra bir ikileme karşı karşıya kaldılar: ya ulusal cumhuriyet sorununa bir çözüm bulmak ya da halkın gözünde desteğini ve güvenini kaybetmek. Böyle bir seçimle karşı karşıya kalan Ulusal Bolşevikler, aslında Millet Meclisi’nin biraz değiştirilmiş programını uygulamak zorunda kaldılar.¹¹²

Sovyet yöneticileri Türk-Tatar ulusal devlet inşasına başlamak zorunda kaldı ve “İdil-Ural Devleti”ne alternatif olarak Başkurtlar ve Tatarlara kendi projesini

¹¹¹ Vakhitov, *Izbrannoye: Stat'i, Rechi, Pisma, Dokumenti*, s. 75.

¹¹² Khayrutdinov, *Trudnoe Vozrojeniye (Fevral 1917-1920 gg.)*, s. 122.

teklif etti. Bunda Merkezi Müslüman Komiserliği değil, Millet Meclisi ve İdil-Ural Devletini Oluşturma Kurulu çok büyük siyasi rol oynamışlardır. R.K. Valeev'e göre, Müslüman Komiserliği Tatar ve Başkurt halklarının çıkarlarına ihanet etmiş ve Sovyet yöneticilerinin, Bütün Rusya Müslüman kongreleri tarafından oluşturulan tüm Türk-Tatar örgütlerini tasfiye etmesine yardım etmiştir.¹¹³ 22 Mart 1918'de, RSFSR Milliyetler Halk Komiseri Josef Stalin ve Merkezi Müslüman Komiserliği başkanı Mollanur Vahidov tarafından imzalanan Tatar-Başkurt Sovyet Cumhuriyeti hakkındaki karar yayınlandı. Bu karar şu şekilde devam etmektedir:

Emekçi kitlelerin ulusal kendi kaderini tayin hakkı ilkesine dayanarak, Milliyetler Halk Komiserliği, Orta Rusya Müslüman İşleri Komiserliği ile anlaşarak, Tatar-Başkurt Cumhuriyeti hakkında aşağıdaki kararları geliştirdi:

1. Güney Ural ve Orta Volga bölgesi, Rusya Sovyet Federasyonu'nun Tatar-Başkurt Sovyet Cumhuriyeti olarak ilan edilmektedir.
2. Sınırlar belirlenirken Başkurt ve Tatar devrimci örgütlerinin geliştirdiği proje esas alınmaktadır (Ufa vilayetinin tamamı, Orenburg vilayetinin Başkurt bölgesi, Kazan vilayeti (Çuvaş-Çeremis kısmı hariç) ve Müslümanların yaşadığı Perm, Vyatka, Simbirsk ve Samara vilayetlerinin bazı kısımları). Cumhuriyetin sınırlarının nihai olarak çizilmesi, o cumhuriyetin Kurucu Sovyetler Kongresi'ne (Uçreditelnyy Syezd Sovetov) bırakılmaktadır.
3. Cumhuriyetin batı ve doğu bölgeleri arasındaki siyasi ve ekonomik ilişkiler Tatar-Başkurt Cumhuriyeti Kurucu Sovyetler Kongresi tarafından belirlenmektedir.
4. Kurucu Sovyetler Kongresi'nin toplanması için komisyonun organizasyonu, Orta Rusya Müslüman İşleri Komiserliğine emanet edilmektedir.¹¹⁴

R.K. Valeev'e göre, Bolşevikler bu kararlar Tatar aydınları da dahil olmak üzere genel nüfusu aldatmayı başarmışlardır.¹¹⁵ Merkez halkların güçlü bir özerkliğe sahip olmasını istemiyordu. Bununla birlikte insanları İdil-Ural fikrinden uzaklaştırmak da gerekiyordu. Ancak Tatar-Başkurt Cumhuriyeti'nin hayata geçirilen projesi bile merkez için ciddi bir tehdit oluşturmazdı çünkü SSCB daha güçlü özerkliklerin gerçekleşmesine izin vermiştir. Bu nedenle yazar, merkezin çıkarının bir rol oynadığına inanmaya meyillidir.

Projenin gerçekleşmesi için ciddi nedenlerin olduğunu da vurgulamak önemlidir. Tatar ulusal sorununu - İdil-Ural Devleti ve Tatar-Başkurt Cumhuriyeti - çözme seçeneklerinin rekabetinde ikincisine tercih verilmesi boşuna değildir. Planlandığı gibi, bu en uzlaşmacı seçenektir. İlk olarak, bölgeye dağılmış, kendi kaderini tayin eden bir Tatar ulusu olarak hiçbir şekilde tanınmayacak olan

¹¹³ R. Valeev, "Proekti Natsionalno-Gosudarstvennogo Stroitelstva i Obrazovaniye TASSR", *Istoriya Tatar. Tom VII. Tatari i Tatarstan v XX- Nachale XXI v.*, der. R. S. Khakimov, Institut Istorii AN RT, Kazan 2013, s. 256.

¹¹⁴ Valeev, "Proekti Natsionalno-Gosudarstvennogo Stroitelstva i Obrazovaniye TASSR", s. 257.

¹¹⁵ Valeev, "Proekti Natsionalno-Gosudarstvennogo Stroitelstva i Obrazovaniye TASSR", s. 257.

“bölgesel” cumhuriyetten kaçınacaktı. İkincisi, Bolşevik teorik dogmaların parametrelerine uygun olarak, Müslüman Tatar-Başkurt ulusu, geniş bir toprak çerçevesi içinde bir Sovyet sosyalist cumhuriyeti biçiminde kendi kaderini tayin hakkını kullanacaktı. Üçüncüsü, Millet Meclisi’nin fikirlerinin sürekliliğini koruyarak, bölgedeki Tatarların ve Başkurtların ilgisini de çekecekti.

Mart 1918’de ulusal hareket bölündü. Egemenliği yaratan birkaç grup vardı, ancak bunu uygulamak için birleşik bir irade yoktu. Benzer bir durum hem Kazan’da hem de Ufa’da mevcuttu. Bu koşullar altında, Tatar-Başkurt Cumhuriyeti projesi, aydınların önemli bir kısmı da dahil olmak üzere, halkın geniş kesimlerini bir araya getirdi ve umutlarını egemenliğin canlanmasına bağladı. Nisan-Haziran 1918’de Kazan’daki Müslüman öğretmenler kongresi, kalabalık işçi, asker ve aydın mitingleri, Ufa’daki Müslüman işçilerin toplantıları bunu kanıtlanmaktadır.¹¹⁶

Bu arada, ortak bir özerkliğin kurulmasından duyulan memnuniyetsizlik artmıştır. Kazan ve Ufa’daki Sovyet ve parti liderleri Tatar-Başkurt Komiserliğinin faaliyetlerine olan güvensizliği dile getirmişlerdir. Tatarlar arasında, özellikle de “Kurultay” gazetesi tarafından çıkarları dile getirilen ve bazı materyallerinde bu cumhuriyetin Tatarların ve Başkurtların bir aldatmacasından başka bir şey olmadığını belirten Müslüman Demokratların destekçileri arasında da memnuniyetsizler vardı. Ancak Mari, Udmurt, Kreşen gibi bölgenin diğer halkları da hoşnutsuzluk göstermeye başlamışlardır.¹¹⁷

5-6 Ağustos muharebesinden sonra Kazan’ın Kurucu Meclis Üyeleri Komitesi’nin (KOMUÇ) elinde olduğunu da dikkate almaya değer. Kazan’ın Beyazlar tarafından ele geçirilmesinden sonra Mollanur Vahidov yakalandı ve askeri mahkeme kararıyla öldürüldü.¹¹⁸ O projenin en önemli ideologlarından biriydi ve onun ölümü bu projenin gerçekleşmesi için büyük bir kayıptı.

Genel olarak, Cumhuriyet kurma planlarını Volga ve Ural bölgelerini kasıp kavuran isyanlar ve iç savaş değil, etnik gruplar arası gerilimler engellemiştir. Ulusal-kültürel özerklik ilkelerini Marksizm teorisine uyarlama girişimi, onun çöküşüne yol açmıştır. Ulusların kendi kaderini tayin hakkının tutarlı bir şekilde

¹¹⁶ Ablyazov, *Istoricheskaya Sudba Tatar: Etnicheskaya Mobilizatsiya i Vozrojdeniye Natsionalnoy Gosudarstvennosti*, s. 160.

¹¹⁷ Ablyazov, *Istoricheskaya Sudba Tatar: Etnicheskaya Mobilizatsiya i Vozrojdeniye Natsionalnoy Gosudarstvennosti*, s. 161.

¹¹⁸ M. K. Mukharyamov, *Istoriya Tatarskoy ASSR*, Tatknigoizdat, Kazan 1980, s. 128.

gerçekleştirilmesi, her ulus için egemenliğin kurulması talebine yol açmıştır. Orta Volga bölgesi gibi karmaşık bir etno-kültürel bölgede bu durum büyük bir soruna neden olmuştur. Ancak Tatar komünistlerinin liderleri yine de tek bir Tatar ve Başkurt cumhuriyeti kurma konusunu yeniden canlandırmaya çalışmışlardır. Örneğin, Temmuz 1919'da Kazan'da bu konuda sorumlu parti işçileri toplantısı yapıldı. Toplantı, Merkezi Sovyet hükümetinin Tatar-Başkurt Cumhuriyeti hakkındaki kararnamesinin uygulanmasının gerekli olduğuna karar verdi.¹¹⁹

1919 sonbaharında tartışmaların doğası değişti. Kasım 1919'da Kazan vilayetindeki Müslüman Komünistlerin ilk konferansında Tatar halkının egemenliğinin yeniden canlandırılması konusu ele alındı. Kararında Tatar Cumhuriyeti'nin oluşumu sorunu gündeme geldi. Karar, Tatarların ve Başkurtların dil ve kültürlerinin ortaklığına dayanarak, Başkurtlar isterse, tek bir Tatar-Başkurt Cumhuriyeti'nin kurulmasını memnuniyetle karşıladı. Rusya'da ortaya çıkan İç Savaş, Tatar-Başkurt Cumhuriyeti için tamamen öngörülemeyen sonuçlara yol açmıştır. Bunun nedenleri vardı. İlk olarak, Bolşevikler, Başkurt milliyetçileri ile müzakerelerde bu belirsizliği kullanarak, gerçekten özerklik vermeyi amaçlamamışlardı; ikincisi, Ahmed Zeki Velidi başkanlığındaki Başkurt milliyetçilerinin konumu farklıydı - kendi cumhuriyetini kurmak. 1919 baharının başlarında Lenin ve Velidi arasında bir uzlaşmaya varılmıştır. 19 Şubat 1919'da Z. Velidi önderliğinde hazırlanan Başkurt birliklerinin Kızıllar tarafına geçmesi Kolçak'ın yenilgisinde önemli rol oynamıştır.¹²⁰

Başkurtların özerkliğini tanıyan Sovyet hükümeti, önemli bir askeri güç almıştır. 28 Eylül 1919'da General Nikolay Yudenich liderliğindeki Kuzeybatı Ordusu, Petrograd'a karşı bir saldırı başlattı. Rus İmparatorluğu'nun eski başkenti sadece 20 kilometre uzaktaydı. Beyaz Muhafız subayları zaferden emindi. Bu kritik anda, yeni ve güçlü bir güç devreye girdi. Kolçak'ın yenilgisinden sonra Başkurt birimleri Petrograd'ı savunmaya gelmiştir.¹²¹ Ancak bu muharebelerde Başkurtların yanı sıra diğer Tatar-Müslüman birliklerinin de kendilerini gösterdiğini unutmamalıyız.

¹¹⁹ I. R. Tagirov, *Ocherki Istorii Tatarstana i Tatarskogo Naroda (XX Vek)*, Tatar. Knij. Izdat., Kazan 1999, ss. 91-92.

¹²⁰ Tagirov, *Ocherki Istorii Tatarstana i Tatarskogo Naroda (XX Vek)*, s. 95.

¹²¹ Valeev, "Proekti Natsionalno-Gosudarstvennogo Stroitelstva i Obrazovaniye TASSR", s. 259.

K.A. Ablyazov'a göre Ahmed Zeki Velidi yetenekli bir tarihçi ve tanınmış halk figürü, ancak Başkurt-Tatar birliğine büyük zarar vermiştir.¹²² Velidi, bu durumdan doğru bir şekilde yararlanarak, RSFSR Halk Komiserleri Konseyi'nden (Mart 1919) "küçük" özerkliğini alabilmiştir. Ancak Başkurtlar nüfusun sadece beşte birini oluşturmuştur.

Kasım - Aralık 1919'da Moskova'da düzenlenen Doğu Halkları Komünist Örgütlerinin İkinci Tüm Rusya Kongresi'nde Tatar-Başkurt meselesi hakkında ciddi bir tartışma gerçekleşmiştir. Kongre kararının bu konudaki ana fikri, Tatar-Başkurt meselesine hem siyasi hem de tarihi ve sosyo-ekonomik açıdan en doğru çözüm, onlar için Tatar-Başkurt proletaryasını bir araya getiren ortak bir Sovyet cumhuriyetinin kurulmasıdır. Aynı zamanda, Mirsaid Sultan Galiev raporunda, güneydoğudaki baskın bir Başkurt nüfusu olan "Küçük Başkurdistan"ın kendi kaderini belirlemesi gerektiğini söylemiştir. Sonra bu şekilde devam etmiştir: "Böylece iki organ olacak: Küçük Başkurt Sovyet Cumhuriyeti ve Tatar-Başkurt Cumhuriyeti".¹²³ Ayrıca, ayrı bir Başkurt Cumhuriyeti'nin daha az siyasi ağırlığı olacağı ve yalnızca RSFSR içinde bir bölge olabileceği gerçeğinden de bahsetmiştir.

Sultan Galiev, 13 Aralık 1919'da RKP (B) Merkez Komitesi Politbüro toplantısında, Tatar-Başkurt Cumhuriyeti'ne karşı çıkan B.M. Eltsin ve M.N. İsrafilbekov'u eleştirmiştir. Eltsin, öncelikle Başkurtların Tatar-Başkurt Cumhuriyeti'ne tamamen karşı olduğuna dikkat çekmiştir. Aynı zamanda Çuvaşlar ve Marilerin de bu cumhuriyete karşı olduğunu belirlemiştir. Sultan Galiev, sözlerinin doğru olmadığını söyleyerek şöyle devam etmiştir: "Özerk Başkurdistan'a dahil olmayan Ufa, Perm ve Samara vilayetlerinin Başkurtları, Tatar-Başkurt Cumhuriyeti'nin destekçileridir. Özerk Başkurdistan'ın yoksul Başkurtları, Başkurt Cumhuriyeti'nin Tatar-Başkurt Cumhuriyeti'ne bağlanmasından yanadır. Parti işçileri tarafından temsil edilen Çuvaş, Mari ve vaftiz edilmiş Tatarlar, Tatar-Başkurt Cumhuriyeti'nin destekçileridir."¹²⁴

¹²² Ablyazov, *Istoricheskaya Sudba Tatar: Etmicheskaya Mobilizatsiya i Vozrojdeniye Natsionalnoy Gosudarstvennosti*, s. 164.

¹²³ Sultan Galiev, *Stat'i, Vistupleniya, Dokumenti*, s. 218.

¹²⁴ Sultan Galiev, *Stat'i, Vistupleniya, Dokumenti*, s. 260.

Kazan parti örgütünün aktif işçisi K. Grasis de Tatar-Başkurt Cumhuriyeti'ne karşı çıkmıştır. Tatar-Başkurt Cumhuriyeti projesini “panislamizm (İslamcılık) tarafından kör edilmiş Vahidov ve İbrahimov fikri” olarak nitelendirmiştir.¹²⁵

Aralık 1919'da, RKP (B) Merkez Komitesi Politbürosu bir karar yayınladı: “Milliyetler Halk Komiserliği'nin 22 Mart 1918 tarihli Tatar-Başkurt Cumhuriyeti Kararnamesi'ni iptal edin. Parti üyelerine gelecekte Tatar-Başkurt Cumhuriyeti için kampanya yapmamalarını önerin”.¹²⁶ Böylece nokta konulmuştur. Moskova, Rusya'nın merkezinde ulusal cumhuriyetin keskin bir şekilde güçlendirilmesini istememiş ve siyasi ağırlığını azaltmaya çalışmıştır. Bunu fark eden Tatar komünistleri, Tatar Cumhuriyeti'nin kurulması için ajitasyona başlamışlardır.

Dolayısıyla projenin başarısızlığında sadece Tatar-Başkurt Cumhuriyeti'ne karşı olan yerel parti örgütünün muhalefeti değil, Başkurtlarla olan anlaşmazlık da önemli rol oynadığını söyleyebiliriz. Tatarlar ve Başkurtlar birbirlerini ihanetle suçlamışlar ve birbirlerine güvenmemişlerdir. Örneğin Ahmed Zeki Velidi, Tatar liderlerini ihanetle suçlayarak, şöyle demiştir: “Vaktiyle bize güya Müslümanlık namına muhalefet eden rehberler şimdi Ruslarla işbirliği yapmak üzere Komünist Partisindedirler.”¹²⁷ Bolşeviklerin, Tatarları İdil-Ural projesi fikrinden uzaklaştırmak, Tatar halkını bölmek ve iç savaşta destek kazanmak amacıyla Tatar-Başkurt Cumhuriyeti projesini önermesi avantajlı olmuştur. Elbette Bolşevikler, ülkenin merkezinde çok güçlü bir özerklik kurmak istememişlerdir. Tatarların ne ulusal hareketin güçlü bir yetkili lideri ne de tek bir ordusu vardı. Böylece Tatar-Başkurt Cumhuriyeti projesi ulusal hareketi daha da bölmüştür. Ancak projenin, Sovyet yöneticilerinin özerklik kurulmasına izin vermeye hazır olduğunu gösterdiğini söyleyebiliriz.

¹²⁵ Mukharyamov, *Oktyabr i Natsionalno-Gosudarstvennoe Stroitelstvo v Tatarii (Oktyabr 1917-1920 gg.)*, s. 124.

¹²⁶ Valeev, “Proekti Natsionalno-Gosudarstvennogo Stroitelstva i Obrazovaniye TASSR”, s. 260.

¹²⁷ Togan, *Hatıralar: Türkistan ve Diğer Müslüman Doğu Türklerinin Milli Varlık ve Kültür Mücadeleleri*, s. 266.

4. TATAR ÖZERK SOVYET SOSYALİST CUMHURİYETİ'NİN KURULUŞU VE BOLŞEVİKLERİN POLİTİKASI

4.1. Tatar Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nin Kuruluşu: Tatar Milli Aydınlarının Egemenlik Fikirleri ile Tatar Cumhuriyeti Arasındaki Benzerlikler ve Farklılıklar

1920'lerin başında ulus inşası konusu bölgenin siyasi hayatındaki en önemli konu olmaya devam etmiştir. Tatar Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nin kurulmasına ilişkin çalışmalar, RKP (B) Merkez Komitesi ve şahsen V. İ. Lenin'in önderliğinde gerçekleşmiştir. 26 Ocak 1920'de, V. İ. Lenin başkanlığındaki RKP (B) Merkez Komitesi Politbürosu toplantısında Tatar Cumhuriyeti'nin kurulmasına karar verildi. Politbüro'nun kararı büyük tarihsel öneme sahiptir.¹²⁸

Bundan sonra, Tatar Cumhuriyeti'nin kurulmasıyla ilgili pratik çalışmalar başladı. Tatar Cumhuriyeti'nin kuruluşu hakkında bir kararname taslağı hazırlamak için bir komisyon kuruldu. Komisyonda Milliyetler Halk Komiserliği, NKVD ve Doğu Halkları Komünist Örgütleri Merkez Bürosu temsilcileri yer aldı. Dilbilimci ve etnograf Galimcan Şaraf da komisyonun çalışmalarına katılmıştır. Komisyon Tatar Cumhuriyeti'nin yeni sınırlarını geliştirecekti.

Şubat 1920'de Halk Tarım Komiseri A. Yenbayev'in başkanlığında bir idari komisyon projesi ortaya çıkmıştır. Projeye göre cumhuriyet, Kazan ve Ufa vilayetlerinin ana kısımlarını ve komşu vilayetlerin Tatar nüfuslu topraklarını içermiştir. Devrimci Komite'nin ve 12 halk komiserliğinin oluşturulması öngörülmüştür. Ufa, Birsks, Belebey ve Sterlitamak kantonlarını içeren bir kanton sisteminin oluşturulması bekleniyordu. Bu "Büyük Tataristan" projesiydi.¹²⁹

Şubat ayı sonlarında - Mart 1920'nin başlarında, Tatar Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nin kuruluşu ile ilgili materyallerin hazırlanması için oluşturulan komisyon temel olarak çalışmalarını tamamlamıştır. 9 Mayıs'ta yeni Tatar

¹²⁸ Mukharyamov, *Oktyabr i Natsionalno-Gosudarstvennoe Stroitelstvo v Tatarii (Oktyabr 1917-1920 gg.)*, s. 176.

¹²⁹ Tagirov, *Istoriya Natsionalnoy Gosudarstvennosti Tatarskogo Naroda i Tatarstana*, s. 218.

Cumhuriyeti sınırları belirlenmiştir. Tatar Cumhuriyeti'nde, Birsks ve Belebey de dahil olmak üzere 15 kanton oluşturulması öngörülmüştür.¹³⁰

Büyük bölgesel özerklik hayallerinin aksine, RKP (B) Merkez Komitesi oldukça zayıf bir Tatar Cumhuriyeti kurma pozisyonuna sahipti. Cumhuriyetin ilanından kısa bir süre önce Tatar siyasi figürleri RKP (B) Merkez Komitesi'nin yeni cumhuriyetin sınırları ile ilgili fikirlerini öğrenmişlerdir. Ne Kazan, ne Ufa ne de Tatarların başka halklarla yaşadığı diğer bölgeler ilan edilen cumhuriyete dahil edilmemeliydi. Bu haber, muhalif Sahib-Garey Said-Galiev ve Mîr Said Sultan Galiev de dahil olmak üzere tüm Tatar politikacılarını birleştirmiştir. M. Brundukov, Yu. Validov, A. Yenbaev ile birlikte Bolşevik Partinin Merkez Komitesi'ne bir dilekçe yazmışlar, bunun kopyası o zamanlar Milliyetler Halk Komiseri olan J.V. Stalin'e gönderilmiştir. RKP (B) Merkez Komitesi'nin, ne Kazan ne de Ufa şehrinin ve komşu bölgelerin Tatar Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti topraklarına dahil edilmemesi gerektiği görüşüne katılmamışlardır.¹³¹

Bu konu ile ilgili mantıklı argümanları vardı. Birincisi, Tatarların %54.2'si bu topraklarda yaşıyordu; ikincisi, bu topraklarda Tatarlar çoğunluğu oluşturarak Ruslar, Çuvaşlar, Mari ve diğer halklarla ortak bir topluluğu temsil ediyorlardı; üçüncüsü, şehirlerde ve bazı kantonlarda Rus nüfusunun baskınlığı geçici bir olguydu, çünkü cumhuriyetin oluşumu "Rusya'nın iç vilayetlerinden Tatar göçmenlerinin artan akışını" sağlayacaktı. Tatar nüfusunun doğal büyümesi de bekleniyordu. Dördüncüsü, Ufa'nın cumhuriyetten ayrılması imkansız olarak kabul ediliyordu, çünkü vilayette sadece Tatarlar değil, Başkurtlar da yaşıyordu. Üstelik, yazarların yazdığı gibi, Başkurt hükümeti, Başkurt Cumhuriyeti dışında kalan Başkurtların Tatar Cumhuriyeti'ne girmek istediğini resmen açıklamıştı.¹³²

Aynı zamanda Kazan'ı cumhuriyetten çıkarmanın anlamsızlığını da vurgulamışlardır. Onlara göre Kazan, Tatar proleter nüfusunun önemli bir bölümünün yoğunlaştığı ve nüfusun büyük çoğunluğunun Tatarlardan oluştuğu cumhuriyetin ana kültürel ve ekonomik merkezidir. Dilekçede ayrıca şu satırlar da yer almıştır: "SBKP(B) Merkez Komitesi önünde, Tatar Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nin nihai biçimde kurulması ile ilgili sorunların derhal çözülmesi

¹³⁰ Klimov, *Obrazovaniye i Razvitiye Tatarskoy ASSR (1920-1926)*, s. 33.

¹³¹ Tagirov, *Istoriya Natsionalnoy Gosudarstvennosti Tatarskogo Naroda i Tatarstana*, ss. 219-220.

¹³² Tagirov, *Istoriya Natsionalnoy Gosudarstvennosti Tatarskogo Naroda i Tatarstana*, ss. 220-221.

konusunda ısrar ediyoruz”. Aynı zamanda, Tatar-Başkurt Cumhuriyeti hakkında kararnamenin ilan edildiği andan itibaren, “Volga bölgesindeki Tatarların tüm kitlesi, ulusal sorunlarının çözüldüğünü ve ulusal özelemlerini gerçekleştirme fikriyle yaşadığını” da ifade etmişlerdir.¹³³

Bu pozisyon, Ufa vilayetini Tatar Cumhuriyeti’nden ayırmaya ve “büyük” fikirden “küçük” bir Tatar Cumhuriyeti fikrine geri çekilmeye yardımcı olmuştur.

Mîr Said Sultan Galiev’e göre, Sahib-Garey Said-Galiev aşırı omurgasızlık ve istikrarsızlık göstermiştir. Sorumlu Tatar işçilerine sözde “büyük Tatariya”yı Merkezden “alacağını” ve Merkez tarafından sorunun olumsuz bir şekilde çözülmesi durumunda her şeyi bırakıp gideceğini söylemiştir. Merkezin önünde kendini tamamen farklı gösteren Said-Galiev, umursamadığını ifade etmiştir. Partinin Politbüro toplantısında, yerel Tatar işçilerinin diğer temsilcileri “küçük” Tatariya’nın kurulmasında sorumluluk almadıklarını belirtmişler, ancak Said-Galiev “küçük” Tatar Cumhuriyeti’nde çalışmaya hazır olduğunu ilan etmiştir. Tatar işçileri Said-Galiev’in böyle bir adımını affedememişler ve onu hain olarak görmüşlerdir.¹³⁴

1920 yılının Mayıs ayının başlarında, Tatar Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti’nin kurulmasına ilişkin bir kararname taslağının hazırlanması genel olarak tamamlanmıştı. 4 Mayıs’ta V.İ. Lenin’in başkanlığındaki RKP (B) Merkez Komitesi Politbürosu toplantısında Tatar Cumhuriyeti sorunu tartışılmıştır.¹³⁵ Politbüro, Tatar Cumhuriyeti’nin sınırları sorununu ayrıntılı olarak çözmek için bir komisyon kurmaya karar vermiştir. Komisyonun çalışmaları bir hafta içinde tamamlaması bekleniyordu. Tatar Cumhuriyeti’nin kurulmasına ilişkin materyallerin geliştirilmesi için oluşturulan komisyonun üyeleri aynı gün RSFSR Halk Komiserleri Konseyi toplantısında onaylandı. J.V. Stalin komisyon başkanlığına atandı, Said-Galiev ise komisyona üye oldu.¹³⁶ M. Sultan Galiev birçok anlaşmazlık nedeniyle arka planda kaldı.

Hükümet komisyonu tarafından geliştirilen Tatar Cumhuriyeti’nin kurulmasına ilişkin kararname taslağı, 25 Mayıs 1920’de Halk Komiserleri Konseyi toplantısında

¹³³ Tagirov, *Istoriya Natsionalnoy Gosudarstvennosti Tatarskogo Naroda i Tatarstana*, s.221.

¹³⁴ Mirsaid Sultan Galiev, *Izbranniye Trudi*, haz. I. G. Gizatullin, Gasir, Kazan 1998, s. 287.

¹³⁵ Valeev, “Proekti Natsionalno-Gosudarstvennogo Stroitelstva i Obrazovaniye TASSR”, s. 260.

¹³⁶ Mukharyamov, *Oktyabr i Natsionalno-Gosudarstvennoe Stroitelstvo v Tatarii (Oktyabr 1917-1920 gg.)*, s. 191.

ele alınmıştır. Tatar Özerk Sovyet Cumhuriyeti Tüzüğü'nün kabul edilmesine karar verilmiştir.

27 Mayıs 1920'de, Tüm Rusya Merkez Yürütme Komitesi Başkanı M.İ. Kalinin ve RSFSR Halk Komiserleri Konseyi Başkanı V.İ. Lenin tarafından imzalanan Tatar Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nin kurulmasına ilişkin kararname yayımlandı. Kararname, Sterlitamak ve Ufa ilçelerinin kaldırılması, Birsks ve Belebey ilçelerini dahil etme sorunu halkoyu yoluyla halledilmesiyle cumhuriyetin orijinal projesinden farklıydı. 1922 yılında bu topraklar, ekonomik çıkar bahanesiyle, halkın iradesi dikkate alınmadan Başkurt Cumhuriyeti'ne ilhak edilecektir.¹³⁷

Projeden farklı olarak kararnamede cumhuriyetin haklarının kısıtlandığını söyleyebilmekteyiz. Örneğin, projeye göre, bir askeri departman oluşturulması bekleniyordu, ancak bu madde kararnamede yoktu.

Sonuç olarak Kazan, Mamadish, Sviyazhsk, Chistopol, Tetyush ve Spassk ilçeleri Tatar Özerk Sovyet Cumhuriyeti'nin sınırlarına girmiştir. Spassk ilçesinin 17 nahiyesinden (volost) sadece ikisi Tatar ÖSC'ne girmemiştir: Zhidyayevsk ve Yurtkuls. Yelabuga ilçesinin Cherkask ve Saluzhsk nahiyeleri, Krasnokokshaisk ilçesinin Kulle-Kiminsk ve Kshklovsk nahiyeleri de Tatar ÖSC'ne dahil edilmiştir. Eski Kazan vilayetinin Kozmodemyansk, Krasnokokshayisk, Tsivilsk, Cheboksar, Yadrinsk ve Yelabuga gibi ilçeleri Tatar Özerk Sovyet Cumhuriyeti sınırları dışında kalmıştır.¹³⁸

Gerçeklerin beklentilere uymamasına rağmen, Tatar Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nin kurulması, aydınların çabalarının ve halkın hayallerinin gerçekleşmesinin bir meyvesiydi.

Tatar Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti Hakkında Kararname, yukarıda belirtildiği gibi, 27 Mayıs 1920'de Tüm Rusya Merkez Yürütme Komitesi tarafından kabul edildi. Aynı yılın 25 Haziran'ında, yeni ulus-devlet oluşumunun resmi ilanı gerçekleşti. 25 - 27 Eylül 1920'de Kazan'da Tatar ÖSC'nin Birinci Kurucu Sovyetler Kongresi düzenlendi ve 56 kişilik Merkez Yürütme Komitesi seçildi. Burhan

¹³⁷ Aplyazov, *Istoricheskaya Sudba Tatar: Eticheskaya Mobilizatsiya i Vozrojdeniye Natsionalnoy Gosudarstvennosti*, s. 166.

¹³⁸ Mukharyamov, *Oktyabr i Natsionalno-Gosudarstvennoe Stroitelstvo v Tatarii (Oktyabr 1917-1920 gg.)*, s. 193.

Mansurov, Tatar ÖSC'nin Merkez Yürütme Komitesi başkanı oldu. 28 Eylül'de düzenlenen Merkez Yürütme Komitesi toplantısında hükümet kuruldu - Tatar Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti Halk Komiserleri Konseyi. Sahib-Garey Said-Galiev ise başkanı olarak seçildi.¹³⁹

Tatar Cumhuriyeti'nin bağımsızlığı, Moskova'ya karşı sorumlu olmayan Halk İçişleri, Tarım ve Halk Eğitim Komiserliği'nin özerkliği ile belirlenmiştir. Halk komiserliklerinin geri kalanı birleşik olarak kabul edilmiş ve RSFSR Halk Komiserliklerinin yetkisi altında çalışmıştır. Elbette, Sovyet ulusal devlet modelinin bir takım önemli eksiklikleri vardı. Birincisi, “yukarıdan” verilen özerklikti. İkincisi, çoğunlukla Tatarların yaşadığı Ufa vilayetinin Belebey ve Birsik ilçeleri, Tatar Cumhuriyeti topraklarının dışında kaldı. Üçüncüsü, cumhuriyet, 14 Haziran 1922 tarihli RSFSR'nin Tüm Rusya Merkez Yürütme Komitesi kararnamesi temelinde yukarıda belirtilen ilçelerin devredildiği komşu Başkurdistan'dan daha az toprak aldı.¹⁴⁰

Dolayısıyla, Tatar ÖSC'nin kurulmasının büyük tarihsel öneme sahip olduğunu söyleyebilmekteyiz. Kazan Hanlığı'nın yıkılmasından 350 yıldan fazla süre sonra Tatar halkı egemenliğini almıştır. Bu, birkaç kuşak Tatar tüccar ve girişimcilerin, köylülerin, Müslüman din adamlarının ve ulusal aydınların uzun yıllar süren sıkı çalışmasının, çabalarının ve mücadelesinin sonucuydu. Rus halkının, her şeyden önce işçilerin ve Rus demokratik aydınlarının desteği ve yardımı, ulusal görevin yerine getirilmesinde önemli bir rol oynadığını da vurgulamalıyız. Tüm bunlara rağmen, Tatar Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nin Tatar halkı için en iyi özerklik seçeneği olduğuna inanmak saflık olur. Ulusal canlanma ideologlarının çoğu, Tatar ÖSC topraklarının bu kadar küçük olmasını beklemiyordu. Tatarların ağırlıklı olarak yaşadığı Ufa vilayetinin bazı bölgelerinin Tatar özerkliğine dahil edilmemesi, ulusal aydınlar için bir hayal kırıklığıydı. Ayrıca, tüm ulusu tek bir toprakta konsolide etme yeteneğinin olmaması ve RSFSR içinde bir “ada” şeklinde topraklara sahip olunması, ciddi bir sorunu beraberinde getirdi. Bu kadar küçük özerklikle, önemli yollara erişimi olmayan Tatar Cumhuriyeti'nin gelecekte “birlik cumhuriyeti” statüsünü kazanma şansı çok azdı.

¹³⁹ Ablyazov, *Istoricheskaya Sudba Tatar: Etnicheskaya Mobilizatsiya i Vozrojdeniye Natsionalnoy Gosudarstvennosti*, s. 166.

¹⁴⁰ Ablyazov, *Istoricheskaya Sudba Tatar: Etnicheskaya Mobilizatsiya i Vozrojdeniye Natsionalnoy Gosudarstvennosti*, s. 166.

Tatar Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti “Tatarların asırlık rüyası” değildir, ancak bu cumhuriyete ulusal hareketin kaybı da denilemez. Tatar ÖSC’nin kuruluşu, çeşitli faktörlerin etkileşiminin sonucudur. Tarihin bu döneminde Tatar Bolşevik liderlerinin parçalanması ve Başkurtların konsolidasyonu, bölgelerin dağılımında çok önemli bir rol oynamıştır. Aynı zamanda, bu yıllarda Rusya’da Tatarlar için hem zorluklarını hem de fırsatlarını sunan benzersiz bir rejim kurulmuş diyebiliriz.

4.2. Tatar Cumhuriyeti’nin Ulusal Politikasına Genel Bir Bakış: Dil, Eğitim, Din

Sovyet iktidarının ilk yıllarında, Sovyet devletini kurarken, ülke liderleri eski Rus İmparatorluğu nüfusunun ulusal, siyasi ve etno-kültürel çıkarlarının özelliklerini dikkate almak zorunda kalmıştır. Ulusal varoşlar ne kadar çok uluslu, çok dilli, çok dinli ve çok kültürlü olursa, bu bölgelerdeki siyasi yaşam da o kadar zorlaşır ve ulus inşasında demokratik normları, gelenekleri ve kurumları uygulamak için daha fazla çabaya ihtiyaç duyulur.

Çok uluslu Sovyet Tatar Cumhuriyeti’nin egemenlik süreci, kademeli olarak yeni bir parti bürokrasisinin oluşumuna eşlik etmiştir. İşçi sınıfının ve en yoksul köylülüğün temsilcileri, kısa bir süre için niteliksel olarak değil ama niceliksel olarak Tatar Cumhuriyeti parti örgütünün üyelerini önemli ölçüde değiştirmiştir.

1920-1921’de, Tatar Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti Halk Komiserleri Konseyi başkanı Sahib-Garey Said-Galiev’in kısa yönetim döneminde, cumhuriyette sosyo-ekonomik ve sosyo-politik kriz yoğunlaşmıştır. En zor ekonomik koşullarda, Merkez’in aktif desteğine rağmen “sol grup”, cumhuriyetteki iktidarın bir kısmını “sağ grub” a bırakmak zorunda kalmıştır. Genç cumhuriyetin gıda kaynakları acımasızca ülkenin sanayi merkezlerini beslemek için gönderilmiştir.¹⁴¹ 1920-1921’deki korkunç kıtlık, yeni vatanseverleri iktidara getirmiştir. 1921’de Kaşaf Muhtarov, Tatar ÖSSC Halk Komiserleri Konseyi’nin başına geçmiştir.¹⁴²

Nüfusun ekonomik olarak daha az gelişmiş olan Tatar kesimi kıtlıktan en çok zarar gören kesim olmuştur. Bunun temel nedeni, Tatar köylülüğünün Ruslarla kıyasla ekonomik geri kalmışlığıydı. 1920’lerde Tatar nüfusunun büyük bir kısmı

¹⁴¹ R. V. Shaidullin, *Krestyanskiye Khozyaystva Tatarstana Problemi i Puti Ikh Razvitiya v 1920-1928 gg.*, Fen, Kazan 2000, s. 9.

¹⁴² Tagirov, *Istoriya Natsionalnoy Gosudarstvennosti Tatarskogo Naroda i Tatarstana*, s. 231.

kırsalda yaşamaya devam ediyordu. Ekonomik açıdan, Tatar köylülüğü, bir dizi önemli göstergede köylülüğün diğer ulusal gruplarının gerisinde kalıyordu.¹⁴³

1920'lerde gayri Rus topluluklara ilişkin olarak Korenizatsiya (yerleştirme) politikası uygulanmaya başlamıştır. Korenizatsiya politikası, milli kadroların oluşturulması ve resmi yazışmaların titüler milletin dilinde yapılmaya başlanması gibi faaliyetleri içermektedir. Bu kapsamda ilk başta Kaşaf Muhtarov hükümetinin devlet programına dikkat etmeliyiz. Hükümetin devlet programı aşağıdaki ana önceliklerden oluşuyordu: Tatar proletaryasının sayısını artırmaya zorlamak; Tatar gençliğinin orta ve yüksek eğitim kurumlarına katılımı; Tatar dilinin devlet ve kamu kurumlarında uygulanması; Tatar sermayesinin oluşturulması (Tatar Ulusal Bankası).

Ekonomik ve sosyo-politik sorunların yanı sıra, Tatar dilinin Tataristan'daki konumuna çok dikkat edilmiştir. 1922'nin sonunda Tatar Merkez Yürütme Komitesi, "Tatar dilinin uygulanmasına ilişkin" talimatı onaylamıştır. 14 Nisan 1924 tarihli Sovyetler Birliği Merkez Yürütme Komitesi'nin "Ulusal Bölgelerdeki ve Cumhuriyetlerdeki Devlet Organlarının Resmi Evraklarını Yerel Dillere Çevirme Önlemleri Hakkında" kararnameyi Tatar dilinin uygulanmasında önemli bir rol oynamıştır. Bu kararnameye dayanarak, aynı yılın 7 Ağustos'unda Tatar Merkez Yürütme Komitesi "Tatar Dilinin Tatar Cumhuriyeti Kurumlarında ve İşletmelerinde Uygulanması Hakkında" bir kararname yayınlamıştır. Bu kararnameden sonra her yıl Tatar adliye binaları, hakimler ve sorgu yargıcıların sayısı hızla artmaya başlamıştır. 1920'ler boyunca Korenizatsiya politikası yavaş yavaş devam etmiş ve bunun sonucunda Tatar Cumhuriyeti kurumlarında Tatar işçi sayısı artmıştır.¹⁴⁴

1920'lerde, Sovyetler Birliği'nde ulusal alfabelerin latinizasyonu aktif olarak gerçekleşmiştir. 1927-1928'de Türk cumhuriyetlerinin çoğunda olduğu gibi Tatar Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nde de alfabe değişmiştir. Arap alfabesinin yerine Latin alfabesi (Yanalif) gelmiştir. 1924-1925'te "Latin-dus" camiyeti kurulmuştur. 1926'da Birinci Türkoloji Kongresi'nden kısa bir süre sonra "Yanalif" örgütü kurulmuş ve bu örgüte "Latin-dus" camiyetinin üyeleri de girmiştir. Tatar basınının neredeyse tamamı, aydınların çoğu Latin alfabesine geçişe karşıydı.

¹⁴³ Shaidullin, *Krestyanskiye Khozyaystva Tatarstana Problemi i Puti Ikh Razvitiya v 1920-1928 gg.*, ss. 160-161.

¹⁴⁴ Tagirov, *Istoriya Natsionalnoy Gosudarstvennosti Tatarskogo Naroda i Tatarstana*, s. 231.

Alimcan İbrahimov gibi isimler Latin alfabesine geçişe karşı mücadelede tüm yetkileri kullanmışlardır. Ancak bu mücadele, Latin alfabesi destekçilerinin güçlenmesine neden olmuştur.¹⁴⁵

Arap alfabesi destekçilerinin tüm itirazlarına rağmen, “Yanalif” örgütü, Tatar Cumhuriyeti’nin genel nüfusu arasında çalışmalarını genişletmeyi ve Azerbaycan’da kabul edilen alfabeyi kısmen değiştirerek yeni bir alfabe taslağı geliştirmeyi başardı. 3 Ağustos 1927’de, Latin alfabesini Tatar dilinin resmi alfabesi olarak ilan eden Tatar Merkez Yürütme Komitesi ve Tatar ÖSSC Halk Komiserleri Konseyi’nin ilk kararı yayımlandı.¹⁴⁶ Tatar Cumhuriyeti’nde Arap alfabesini korumaya yönelik tüm girişimler devletten destek görmemiştir. Sovyet makamları, Yanalif fikrine yardım etmek ve desteklemek için ellerinden geleni yapmışlardır.

Ulusal politikanın önemli bir parçası eğitimidir. 1920’lerin başında, cehaletin ortadan kaldırılması ön plana çıkmıştır. Tatar okulları, Tatar Cumhuriyeti’nde aktif olarak çalışmaya başlamışlardır. Ancak zor ekonomik durum nedeniyle okul ve öğrenci sayısı önemli ölçüde azalmıştır. Durumu iyileştirmek için köylerde Tatar okulları açılmıştır. Ancak köylerde birçok sakin Sovyet okullarına güvenmemiştir. 1925-1926’da ülkedeki ekonomik durum düzelmiş ve bu okul sisteminin gelişmesine ivme kazandırmıştır. İlkokulların sayısı ve öğrenci sayısı her yıl artmıştır. 1928 yılında Tatar Cumhuriyeti’nde Tatar nüfusunun Ruslardan daha fazla okulu vardı.¹⁴⁷

Tatar halkının ulusal ve siyasi çıkarlarının egemenlik altına alınması programını gerçekleştiren hükümet, 3 Aralık 1921’de Tatar ÖSSC Halk Eğitim Komiserliği bünyesinde Akademik Merkez’i kurmuştur. Bu kurum, kuruluşundan bu yana Tatar dilinin egemenlik programı konusunda çok verimli çalışmalar yürütmüştür. 1922-1923 yılları arasında Halk Eğitim Komiserliği, Tatar Cumhuriyeti’nin tüm orta, yüksek ve mesleki eğitim kurumlarında Tatar dilinin öğretimini başlatmıştır. Halk Eğitim Komiseri M. Brundukov, Ekim 1922 tarihli “Komünist Yolu” gazetesinde şöyle demiştir: “Bize öyle görünüyor ki, tüm orta

¹⁴⁵ I. Khansuvarov, *Latinizatsiya – Orudiye Leninskoy Natsionalnoy Politiki*, Partizdat, Moskva 1932, s. 14.

¹⁴⁶ Gosudarstvenniy Arhiv Respubliki Tatarstan, *Otchet Gosudarstvennogo Komiteta Yanalif Pri TSIK TSSR o Rabote Tatarstana po Latinizatsii Pismennosti na Minuvshee Vremya i Prespektivah na Blijayshee Vremya (1928)*, F. R-3682, D. 1499, s. 65.

¹⁴⁷ K. A. Ablyazov, *Svetskoye i Religioznoye Obrazovaniye v Derevnyah Tatarstana 1920-1930*, Kazan Devlet Üniversitesi Yayınlanmamış Doktora Tezi, Kazan 2004, s. 32.

öğretim kurumlarında Tatar dilini zorunlu ders olarak öğretmek Tatar dilinin okullarda uygulanmasına izin verilmezse büyük başarılar beklenemez.”¹⁴⁸

Tatar okullarında eğitim kalitesini artırmak için 1926-1927 yıllarında müfredata büyük önem verilmiştir. Tatar ÖSSC Halk Eğitim Komiserliği Akademik Merkezi'nin 1926-1927 eğitim öğretim yılı planında, müfredatın geliştirilmesine yönelik çeşitli görevler verildiğini görebiliyoruz: “1) Eğitimin ilk aşamasının 4. sınıfı için programın geliştirilmesi, Tatarcaya çevrilmesi ve basımın tamamlanması. 2) 1. ve 2. seviye Tatar okulları için Tatar dilinde programların geliştirilmesi. 3) Tatar okulları için Rusça dil programlarının geliştirilmesi.”¹⁴⁹

1920'lerde Tatar Cumhuriyeti'nde Sovyet ulusal okullarının yanı sıra dini eğitim kurumları da faaliyet göstermiştir. Rusya'da 1917'de Müslümanların sayısı 20 milyondan fazlaydı.¹⁵⁰ Bu nedenle, Sovyet devletinin din politikasının temelini ateizm belirlemesine rağmen, oluşumunun ilk yıllarında İslam'a karşı tutum açık değildi. 1917-1918 yıllarında birçok büyük şehirde Müslüman okulları kapatılmış, ancak Müslüman okulları köylerde aktif olarak çalışmaya devam etmiştir. İlk yıllarda Sovyet hükümeti din eğitimi alanında geçici tavizler vermek zorunda kalmıştır. Savaş ve kıtlık yıllarında Müslüman din adamları eğitim alanında aktif olarak çalışmaya başlamışlardır. Din adamları, köylülerin desteğiyle Müslüman eğitim kurumları ağını genişletmiştir.

Ülkedeki durum istikrara kavuştuğunda, Sovyet hükümeti Müslüman okullarını yıkmak için bir dizi önlem almıştır. RSFSR Halk Eğitim Komiserliği'nin 3 Ocak 1923 tarihli “Müslüman Okullarında İnançın Üstesinden Gelme” kararı ve Tüm Rusya Merkez Yürütme Komitesi'nin dini okulların kapatılmasına ilişkin kararnamesi çok etkili olmuştur. 1923 yılının başında Müslüman din adamları, din eğitimi üzerindeki kısıtlamaları kaldırmaya yönelik çeşitli eylemlere girişmişlerdir. Haziran 1923'te Ufa'da devlet ve Müslümanlar arasındaki ilişkilerin karmaşıklığını gösteren II. Tüm Rusya Müslüman Kongresi düzenlenmiştir. Kongrenin önemli bir başarısı, hükümetin din eğitimi alanında verdiği tavizdi. Ekim 1923'de, SSCB Merkez Yürütme Komitesi ve SSCB Halk Komiserleri Konseyi'nin Kararnamesi,

¹⁴⁸ M. Brundukov, “Zadachi Narodnogo Prosvetcheniya v TASSR”, *Kommunisticheskiy Put*, S. 11, 1922, s. 15.

¹⁴⁹ Gosudarstvenniy Arhiv Respubliki Tatarstan, *Proizvodstvenniy Plan Akademicheskogo Tsentra Tatnarkomprosa na 1926/27 g.*, F. R-3682, D. 1169, s. 26.

¹⁵⁰ M. V. Ponomarenko, “İslam v Religioznoy Politike Sovetskoy Vlasti v Pervoy Treti XX Veka”, *Problemi Istorii, Filologii, Kulturi*, S. 20, 2008, s. 330.

Müslüman bölgelerde, Şeriat'a göre reşit olan kişilere boş zamanlarında camilerde dini dogmaların öğretilmesine izin verdi.¹⁵¹

1924-1925'te Tatar Cumhuriyeti'nde dini okulların toplu açılışı olmuştur. Müslüman din adamlarının dini okulların açılması yönündeki faaliyeti, devlet yetkililerini bu konuyu daha da ciddiye almaya zorlamıştır. Mayıs 1928'de RKP (B) Merkez Komitesi Politbürosu Müslüman okullarını kapatmaya karar vermiştir.¹⁵² 1928-1929'da din eğitiminin her türlü örgütlenmesini yasaklayan kararnameler çıkarılmıştır. Böylece hem okul öncesi hem de okul çağında dini bilgilerin edinilmesi imkansız hale gelmiştir. Bununla Müslüman eğitim sistemine son bir darbe vurulup tamamen yıkılmıştır.

Dolayısıyla, Tatar Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nin kuruluşuyla birlikte ulusal politika ön plana çıkmıştır. Sovyet iktidarının gelişiyile birlikte eğitim sistemi, din ve dil ulusal politikanın önemli bir unsuru haline gelmiştir. Din okullarına karşı mücadele, ideolojik ve pratik kaygılardan kaynaklanmıştır. Komünist bir toplumun inşası dinle birlikte gerçekleşemezdi. Müslüman okullarının kapatılması, din adamlarına yönelik baskılar, Tatarların asırlık geleneklerinin otomatik olarak reddedilmesine yol açmamıştır. Ancak Tatar halkı için Arap yazısı tarihsel olarak önemliydi ve Latin alfabesinin gelişi genç nesli kültürel mirastan uzaklaştırmıştır. Latin alfabesine geçiş, Sovyet hükümetinin elinde Müslüman okullarına ve dine karşı bir silah olmuştur. 1927-1929'da, başta parti organları olmak üzere merkezi hükümetin direktifleri temelinde, tüm dini okulların faaliyetleri yasaklanmıştır.

Savaş öncesi dönemde Bolşeviklerin ulusal politikasının sonucu, Sovyet ulusal okullarının ortaya çıkmasıydı. Yukarıda gördüğümüz gibi, 1920'lerin başında Tatar okulları, Müslüman okulları aktif olarak çalıştığı için Tatar Cumhuriyeti sakinleri arasında popüler değildi. Ancak Tatar okullarının olumlu yanı, yeni Tatar müfredatının oluşturulması ve 1920'lerin sonunda neredeyse tüm çocukların ilköğretime kaydolmuş olmasıdır.

¹⁵¹ Ablyazov, *Svetskoye i Religioznoye Obrazovaniye v Derevnyah Tatarstana 1920-1930*, s. 46.

¹⁵² Ablyazov, *Svetskoye i Religioznoye Obrazovaniye v Derevnyah Tatarstana 1920-1930*, s. 51.

5. SONUÇ

XIX. yüzyılın sonunda ve XX. yüzyılın başında Tatar toplumunda ulusal kimlik fikirleri ortaya çıkmaya başlamıştır. Şihabüddin Mercani Tatar halkının kimliğinin oluşumunun babası olarak adlandırılmaktadır. Mercani, Tatar ulusal kimliği kavramını geliştirmiş ve böylece Tatar ulusu ideolojisinin (Tatarcılığın) kurucusu olmuştur. Kayyum Nasiri ise, Tatar ulusu kavramının ilk yorumunu yapmış ve halkın kökeni, bölge topluluğu, devlet, kültür ve dili Tatar ulusunun özellikleri olarak belirlemiştir. Tatar halkının kimliğinin oluşumunda İslamcılık, Türkçülük ve Tatarcılık fikirleri de önemli rol oynamışlardır.

Bolşeviklerin iktidara gelmesi, Tatar toplumunun yapısında ve yaşam biçiminde, insanın gelişiminde temel değişikliklere yol açan sosyo-ekonomik ve sosyo-politik değişikliklerle karakterize edilen kritik dönemlerden biridir. 1917-1918 Bütün Rusya Müslüman Kongrelerinin çalışmaları, Tatar halkının öz farkındalık seviyesini yükseltmiş ve Tatarların Rusya'nın bir tebaası olarak egemenliğini yeniden canlandırma fikrinin oluşumuna katkıda bulunmuştur. Sonunda, 1918'de Tatarlar, 1552'den sonra ilk devlet oluşumunu - İdil Ural Devleti'ni kurdular. Ancak Başkurtlarla zayıf dayanışma ve zamanın jeopolitik gerçekleri, fikirlerin ana bölümünün uygulanmasını engellemiştir. Bolşeviklerin yardımıyla federal bir devlet fikri yok olmuştur.

Bir sonraki büyük proje Tatar-Başkurt Cumhuriyeti projesiydi. Uygulanmasının birçok faktör tarafından engellendiği sonucuna varılmıştır. Projenin başarısızlığında Tatar-Başkurt Cumhuriyeti'ne karşı olan yerel parti örgütünün muhalefeti ve Başkurtlarla anlaşamazlık önemli rol oynamıştır. Bolşeviklerin, Tatarları İdil-Ural projesi fikrinden uzaklaştırmak, Tatar halkını bölmek ve iç savaşta destek kazanmak amacıyla Tatar-Başkurt Cumhuriyeti projesini önermesi avantajlı olmuştur. Elbette Bolşevikler, ülkenin merkezinde çok güçlü bir özerklik kurmak istememişlerdir. Taviz vermeleri için ne ulusal hareketin yeterince güçlü bir yetkili lideri ne de tek bir ordu vardı ve soruna barışçıl bir çözüm bulma arzusu hakimdi. Böylece Tatar-Başkurt Cumhuriyeti projesi ulusal hareketi daha da bölmüştür. Ancak projenin, Sovyet yöneticilerinin özerklik kurulmasına izin vermeye hazır olduğunu göstermiştir.

Bu projelerin reddedilmesinden sonra Tatar Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nin kurulmasına karar verilmiştir. 27 Mayıs 1920'de ise Tatar Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nin kurulmasına ilişkin kararname yayımlanmıştır. Kazan Hanlığı'nın yıkılmasından 350 yıldan fazla süre sonra Tatar halkı kısmen egemenliğini almıştır. Ancak, ulusal canlanma ideologlarının çoğu, Tatar Cumhuriyeti topraklarının bu kadar küçük olmasını beklemiyordu. Tatar ÖSC'nin kuruluşu, çeşitli faktörlerin etkileşiminin sonucudur. "Tatarların asırlık rüyası" değildir, ancak bu cumhuriyete ulusal hareketin kaybı da denilemez.

Bu projeleri karşılaştırdığımızda İdil Ural projesinin ideolojisinin aşağıdan yukarıya (çevreden merkeze) öne sürüldüğünü, demokratik ve milliyetçi bir nitelik taşıdığını görüyoruz. Tatar-Başkurt projesi ve Tatar Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti projesi ise yukarıdan aşağıya doğru gittiğini ve Merkezin isteklerinin Tatarların ulusal çıkarlarından daha baskın bir konuma sahip olduğunu söyleyebiliriz.

1920'ler döneminde Tatar ÖSSC'de izlenen ulusal politika, Tatar halkının Bolşevikler tarafından yönetilmesi ve kontrol edilmesi için en etkili mekanizmalardan biriydi. Ulusal kimlik sorunlarını kontrol altına almak için Bolşeviklerin ulusal politikasında dil, eğitim ve din gibi konular ön plana çıkmıştır. Bu ulusal politika dine karşı mücadele ile başlamıştır. Çünkü Komünist bir toplumun inşası dinle birlikte gerçekleşemezdi. Müslüman okullarının kapatılması, din adamlarına yönelik baskılar ve Latin alfabesine geçiş Tatarları kültürel mirasından uzaklaştırmıştır. 1920'lerde Tatar Cumhuriyeti'nde milli kadroların oluşturulması ve resmi yazışmaların Tatar dilinde yapılmaya başlanması da ulusal politikanın bir parçasıydı.

Müslüman okullarının yerine gelen Tatar okullarının Sovyet devletini kuracak yeni personel yetiştirmesi gerekiyordu. Okul bir propaganda aracı olarak hareket etmeye başlamıştır. Tatar halkının entelektüel güçlerini birleştirmek için tasarlanan eğitim sistemi, Sovyet totaliter sisteminin dışına çıkamamış ve komünist deneylerin esiri olmuştur.

Genel olarak şunu söyleyebiliriz ki, Sovyet sisteminin kuruluş döneminde Kazan Tatarlarının kendi kimliğini koruma mücadelesi farklı aşamalardan geçmiştir. Bu yıllarda Rusya'da Tatarlar için hem zorluklar hem de fırsatlar sunan benzersiz bir rejim kurulmuştur. Her ne kadar Sovlet sisteminin denetiminde olsa da bu dönemde

Tatarlık hakkında yayınlar artmıştır. Ancak bu yayınlar İşlam ve Tırklük konularına karşı Panislamist ve Pantürkist siye suçlamaya yol açmayacak özelliklere göre sürdürölmek zorunda kalınmıştır. Bunda amaç Tatar kimliğini bölgesel bir kimlik olarak görüp Tırklükten ayrı tutmaktan kaynaklanmaktadır.

KAYNAKÇA

1. Arşiv Vesikaları

Gosudarstvenniy Arhiv Respubliki Tatarstan, *Otchet Gosudarstvennogo Komiteta Yanalif Pri TSIK TSSR o Rabote Tatarstana po Latinizatsii Pismennosti na Minuvshee Vremya i Prespektivah na Blijayshee Vremya (1928)*, F. R-3682, D. 1499.

Gosudarstvenniy Arhiv Respubliki Tatarstan, *Proizvodstvenniy Plan Akademicheskogo Tsentra Tatnarkomprosa na 1926/27 g.*, F. R-3682, D. 1169.

2. Yazılı Basın

Beznen Tavish, 22 Ocak 1918, s. 2.

Kamali, Z., “Bayan al-Hakikat”, *Bashkort*, 29 Eylül 1918, s. 2.

Tormish, “İdel-Ural Shtati”, 9 Ocak 1918, s. 1.

3. Matbu ve Tetkik Eserler

Ablyazov, K. A., *Istoricheskaya Sudba Tatar: Etnicheskaya Mobilizatsiya i Vozrojdeniye Natsionalnoy Gosudarstvennosti*, Nauchnaya Kniga, Saratov 2012.

_____, *Svetskoye i Religioznoye Obrazovaniye v Derevnyah Tatarstana 1920-1930*, Kazan Devlet Üniversitesi Yayınlanmamış Doktora Tezi, Kazan 2004.

Akçura, Yusuf, *Üç Tarz-ı Siyaset*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2014.

Arsal, Sadri Maksudî, *Milliyet Duygusunun Sosyolojik Esasları*, Ötüken Yayınları, İstanbul 2018.

Bigiyev, Musa, “Azbuca Islama”, *Minaret*, S. 3, 2006, ss. 30-35.

Brundukov, M., “Zadachi Narodnogo Prosvetcheniya v TASSR”, *Kommunisticheskiy Put*, S. 11, 1922, ss. 14-16.

Davletshin, T. D., *Sovetskiy Tatarstan: Teotiya i Praktika Leninskoy Natsionalnoy Politiki*, Our Word, London 1974.

Dermend, “Tatarlıktan Tatar Hich Gar’ İterme”, *Ise Jiller. Shigrler*, der. R. Dautov, Tatar Kitap Nashriyatı, Kazan 1980, s. 106.

Devlet, Nadir, *1917 Ekim İhtilali ve Türk-Tatar Millet Meclisi (İç Rusya ve Sibirya Müslüman Türk - Tatarlarının Millet Meclisi 1917-1919)*, Özener Matbaası, İstanbul 1998.

_____, *Millet ile Sovyet Arasında: 1917 Ekim Devriminde Rusya Türklerinin Varoluş Mücadelesi*, Başlık Yayın Grubu, İstanbul 2011.

Dimanshteyn, S. D., *Revolyutsiya i Natsionalniy Vopros: Dokumenti i Materiali po Istorii Natsionalnogo Voprosa v Rossii i SSSR v XX Veke*, C. 3, Izdat. Kommunisticheskoy Akademii, Moskva 1930.

Fakhretdinov, Rizaitdin, *Bolgarskie i Kazanskie Tyurki*, haz. A. Khayrullina, Tatar. Knij. Izdat, Kazan 1993.

Fahrutdinov, R. G., “Zolotaya Orda i Tatari (o Proiskhojdenii Tatarskogo Naroda)”, *Slujenie Istorii: Sbornik Statey*, der. A. G. Ivanov, S. II, Cheboksari 2008, ss. 173-195.

Fahrutdinov, R. R., “Problemi Formirovaniya Tatarskoy Narodnosti v Sovremennoy Istoricheskoy Nauke”, *Islam i Etnicheskaya Mobilizatsiya: Natsional’niye Dvijeniya v Tyurkskom Mire*, Moskva 1998, ss. 89-105.

_____, *Materiali i Dokumenti Po Istorii Obtchestvenno-Politicheskogo Dvijeniya Sredi Tatar (1905-1917 gg.)*, KGPI, Kazan 1992.

- Firsov, N. N., *Chteniya po Istorii Srednego i Nijnego Povoljya*, Chuvashskiy Otd. pri Nar. Kom. po Delam Natsionalnostey, Kazan 1919.
- Gaffarova, F. Yu., *Sadri Maksudi (1906-1924)*, Das, Kazan 2001.
- Gerder, I., *Idei k Filosofii İstorii Chelovechestva*, Nauka, Moskva 1977.
- Gibatdinov, M. M., *Prepodavaniye Istorii Tatarskogo Naroda i Tatarstana v Obtcheobrazovatelnoy Shkole: Isroriya i Sovremennost*, Alma-Lit, Kazan 2003.
- Gosmanov, M., “Torki-Tatar Magrifatchelek Tarihinda Ismagil’ Gasprali Ber Ideyanin Tantanasi Hem Fajigasi”, *Kazan Utlari*, S. 3, 2001, ss. 164-178.
- Gubaydullin, G. S., “Razvitiye Istoricheskoy Literaturi Tyurko-Tatarskih Narodov”, *Perviy Vsesoyuzniy Tyurkologicheskiy S’ezd*, Baku, 27 Şubat 1926, ss. 39-57.
- Helvetius, C. A., *Sochineniya*, C. II, çev. Kh. N. Momdjan, Misl, Moskva 1977.
- Ionenko, I., *Oktyabr’ v Kazani*, Tatknigoizdat, Kazan 1967.
- Ishanova, D. M., “Zorojdeniye Ideologii Tyurkizma”, *Molodoy Uchoniyy*, S. 14 (304), 2020, ss. 203-206.
- Iskhaki, G., *Idel-Ural*, haz. R. Khakim, KAMAZ, Naberejniye Chelni 1993.
- Iskhakov, D. M., *Problemi Stanovleniya i Transformatsii Tatarskoy Natsii*, Izdat. Master Layn, Kazan 1997.
- Iskhakov, S. M., “Konstitutsiya Kulturno-Natsionalnoy Avtonomii Tatarskogo Naroda”, *Idel*, 5/6, 1995, ss. 54-61.
- _____, *Rossiyskiye Musulmane i Revolyutsiya (Vesna 1917-Leto 1918)*, Sotsiyal. Polit. Misl, Moskva 2004.
- Karimi, Fatih, *Istanbul Mektuplere*, Vakit Matbagasi, Orenburg 1913.
- _____, “Sotsiyalizm ve Islam”, *G. Iskhaki. Eserler 15 Tomda: Gayaz Iskhakinin Tormishi Zamandashlari (1898-1917)*, C. VIII, haz. F. Ibrakhimiva, Tatar Kitap Nashriyati, Kazan 2001, ss. 21-22.
- Khabutdinov, A. Yu., *Formirovaniye Natsii i Osnovniye Napravleniya Razvitiya Tatarskogo Obtchestva v Kontse XVIII – Nachale XX Vekov*, Ideal-Press, Kazan 2001.
- _____, “Organi Natsionalnoy Avtonomii Tatar v 1917-1919 gg.”, *Istoriya Tatar. Tom VII. Tatari i Tatarstan v XX- Nachale XXI v.*, der. R. S. Khakimov, Institut Istorii AN RT, Kazan 2013, ss. 224-231.
- _____, *Organi Natsionalnoy Avtonomii Tyurko-Tatar Vnutrenney Rossii i Sibiri v 1917-1918 gg.*, Obtchestvo Tatar Severnogo Regiona RF, Vologda 2001.
- Khalilova, L. A., “Sovetskaya Vlast’ i Istoriko-Kul’turnaya Pamyat’ Tatar v 1920-1940-gg.: k Voprosu Politiki Regulirovaniya Natsional’noy Istoriografii v Ramkah Inregratsionnoy Prakriki Gosudarstva”, *Kulturnaya Pamyat’ i Kulturnaya Identichnost’: Materiali Vserossiyskoy Nauchnoy Konferensii Molodih Uchenih*, Yekaterinburg, 25 Mart 2016, ss. 365-370.
- Khansuvarov, I., *Latinizatsiya – Orudiye Leninskoy Natsionalnoy Politiki*, Partizdat, Moskva 1932.
- Khayrutdinov, R. G., *Trudnoe Vozrojdeniye (Fevral 1917-1920 gg.)*, Tatar. Knij. Izdat., Kazan 1992.
- Khudyakov, M., *Ocherki po Istorii Kazanskogo Hanstva*, Gos. Izdat, Kazan 1923.
- Klimov, I. M., *Obrazovaniye i Razvitiye Tatarskoy ASSR (1920-1926)*, Izdatelstvo KGU, Kazan 1960.

- Marjani, Sh., *Mustafad al-Ahbar fi-Ahvali Kazan va Bulgar*, C. I, Tip. Dombrovskogo, Kazan 1977.
- _____, “Ocherk Istorii Bolgarskogo i Kazanskogo Tsarstv”, *Trudi IV Arkheologicheskogo S'ezda v Rossii*, Kazan 1884, ss. 40-58.
- _____, *Vafiyat al-Aslaf va Tahiyat al-Ahlaf (Podrobnee o Predshestvennikah i Privetstvii Potomkam)*, İman, Kazan 1999.
- Mukhametdinov, R. F., “Yusuf Akchura (1876-1935)”, *Tatarskiye Intellektuali: Istoricheskiye Portreti*, der. R. Mukhametdinov, Magarif, Kazan 2005, ss. 203-213.
- Mukharyamov, M. K., *Istoriya Tatarskoy ASSR*, Tatknigoizdat, Kazan 1980.
- _____, *Oktyabr i Natsionalno-Gosudarstvennoe Stroitelstvo v Tatarii (Oktyabr 1917-1920 gg.)*, Nauka, Moskva 1969.
- Nasyri, K., *Kratkaya Tatarskaya Grammatika Izlojennaya v Primerah*, Kazan 1890.
- Ponomarenko, M. V., “Islam v Religioznoy Politike Sovetskoy Vlasti v Pervoy Treti XX Veka”, *Problemi Istorii, Filologii, Kulturi*, S. 20, 2008, ss. 330-343.
- Salikhov, A. G., *Nauchnaya Deyatelnost A. Validova v Rossii*, Gilem, Ufa 2001.
- Shaidullin, R. V., *Krestyanskiye Khozyaystva Tatarstana Problemi i Puti Ikh Razvitiya v 1920-1928 gg.*, Fen, Kazan 2000.
- Stalin, I. V., *Sochineniya*, C. II, Gos. Izdat. Polit. Litr., Moskva 1954.
- Sultan Galiev, Mirsaid, *Izbranniye Trudi*, haz. I. G. Gizatullin, Gasir, Kazan 1998.
- _____, *Stat'i, Vistupleniya, Dokumenti*, haz. I. G. Gizatullin, Tatar. Knij. Izdat., Kazan 1992.
- Tagirov, I. R., *Istoriya Gosudarstvennosti Tatarstana. XX Vek*, Gasir, Kazan 2005.
- _____, *Istoriya Natsionalnoy Gosudarstvennosti Tatarskogo Naroda i Tatarstana*, Tatar. Knij. Izdat, Kazan 2008.
- _____, *Ocherki Istorii Tatarstana i Tatarskogo Naroda (XX Vek)*, Tatar. Knij. Izdat., Kazan 1999.
- _____, *V Borbe Za Vlast' Sovetov: Oktyabr' i Natsionalno-Osvoboditelnoe Dvijenije v Povoljye i Na Urale (Iyul 1917- Mart 1918)*, Tatar. Knij. Izdat, Kazan 1977.
- Tishkov, V. A., “Etnicheskiy Faktor i Noveyshaya Istoriya Gosudarstvennoy Etnopolitiki v Rossii”, *Vestnik Rossiyskoy Natsii*, S. 6, 2009, ss. 45-61.
- _____, *Etnologiya i Politika*, Nauka, Moskva 2001.
- _____, *Ocherki Teorii i Politiki Etnichnosti v Rossii*, Institut Entsiklopedii i Antropologii RAN, Moskva 1997.
- Togan, Zeki Velidi, *Hatıralar: Türkistan ve Diğer Müslüman Doğu Türklerinin Milli Varlık ve Kültür Mücadeleleri*, Türkiye Diyanet Vakfı, Ankara 2019.
- Tukay, G. M., “Uz Uzeme”, *Eserler: 6 Tomda: 1 Tom: Shigri Eserler (1904-1908)*, der. R. M. Kadiyrov, Z. G. Mohammadshin, Tatar Kitap Nashriyati, Kazan 2011, s. 407.
- Vakhitov, M., *Izbrannoye: Stat'i, Rechi, Pisma, Dokumenti*, haz. R. I. Nafigov, Tatar. Knij. Izdat., Kazan 1967.
- Valeev, R., “Proekti Natsionalno-Gosudarstvennogo Stroitelstva i Obrazovaniye TASSR”, *Istoriya Tatar. Tom VII. Tatari i Tatarstan v XX- Nachale XXI v.*, der. R. S. Khakimov, Institut Istorii AN RT, Kazan 2013, ss. 250-262.

Validi, J., *Ocherk Istorii Obrazovannosti i Literaturi Tatar (Do Revolutsii 1917 Goda)*, Petrograd-Gos. Izdat, Moskva 1923.

Yusupov, M. Kh., *Shigabuddin Mardjani Kak Istorik*, Tatar. Knij. Izdat, Kazan 1981.

_____, *Shigabutdin Marjani*, Tatar. Knij. Izdat, Kazan 2006.

ÖZ GEÇMİŞ

İlnur Shaidullin, ilk ve orta öğrenimini bitirdikten sonra Kazan Federal Üniversitesi Tarih Fakültesi, Türk Halkları Tarihi Bölümü'nden 27.06.2019 tarihinde mezun oldu. 2019 yılında OMÜ LEE Tarih Ana Bilim Dalı Yüksek Lisans programına girdi. İlnur Shaidullin, ileri derecede Rusça ve Türkçe bilmektedir (TYS:96). Temel ilgi alanları, Rusya ve Türk tarihidir. (08.06.2022).

İletişim Bilgileri

ORCID ID : 0000-0002-4187-1086

Yayınlar:

1. Shaidullin, I. I., “Musulmanskiye Shkoli TASSR i Sovetskaya Shkolnaya Politika v 1920-ye Godi”, *Opit İslamovedcheskih İsledovaniy v Kontekste Vozrojdeniya i Razvitiya Otechestvennoy Bogoslovnoy Shkoli: Materiyali Mejdunarodnoy Nauchno-Prakticheskoy Konferentsii*, Bolgar, 20-22 Kasım 2019, ss. 237-241.